

Tussen Dordrecht en Holland

Johan Walen en republikeins politiek denken, 1645-1651

Door Bert Drejer

Bert Drejer (5730465)
rMa geschiedenis (UvA)
Scriptie
Dr. Arjan Nobel
4 Juli 2014

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Methode	8
De republieken van de Republiek	11
Tradities van stedelijk republicanisme	16
1. De politiek van Dordrecht	21
1.1. Het bestuur van Dordrecht	22
1.2. Patronage, conflictbeheersing of corruptie	25
1.3. Rechtvaardigheid: wet en eed	31
2. De gemeenschap	36
2.1. De gemeenschap soeverein	36
2.2. De vrijheidskwestie	42
2.3. De tirannie van het bestuur	50
3. De legitimatie van verzet	57
3.1. Lagere magistraten	57
3.2. Lagere magistraten in Dordrecht	64
3.3. Rechten, plichten en verzet	70
4. Deugdzaam republicanisme	76
4.1. Een 'structuur van deugd'	76
4.2. Dordrecht als 'respublica mixta'	83
4.3. Dordtse deugden	90
Conclusie	97
Republicanisme in Europa	97
Het republicanisme van de 'ware vrijheid'	104
Bibliografie	107

Inleiding

De Hollandse stad Dordrecht schudde in september 1647 op haar politieke grondvesten. Na meer dan een halve eeuw van politieke rust, sinds de beginjaren van de Nederlandse Opstand, raakte Dordrecht in de ban van een intern conflict dat de opmaat bleek voor meerdere jaren van politieke bekvechterij, dreiging van openbare strijd en onrust alom. De lokale regentenstand en het overige deel van de burgerij stonden als kemphanen tegenover elkaar. De vrede met Spanje moest nog worden getekend, of er brak in Dordrecht al een nieuwe opstand uit. De belangrijkste gebeurtenissen in Dordrecht zijn overgeleverd met dank aan de kroniek *Beschrijvinghe van Dordrecht* van Pieter van Godewijck, een Dordtse intellectueel met enige lokale faam.¹ Aanleiding voor het oproer in Dordrecht was een anoniem verschenen pamflet, *'t Magasyn van meyneedige ontucht, ende bastard Spaensche moedt-wil. Treffende den vromen magistraten, dekens, gildens, ende alle goede ingesetenen der stad Dordrecht*. Het *Magasyn* was een directe aanval op het oligarchische stadsbestuur, dat volgens de auteur van het pamflet zou regeren in strijd met de 'Rechten en Privilegien' van Dordrecht. Tegen dergelijk onrecht was verzet legitiem en noodzakelijk, zo was de boodschap van het *Magasyn*. Dit verzet kwam er ook. Georganiseerd in de gilden en met het *Magasyn* als haar leidraad, trotseerde de burgerij van Dordrecht de regentenoligarchie. Welhaast vijf volle jaren hield het burgeroproer aan, totdat de Staten van Holland op 11 augustus militair intervenieerden en de leidende oproerlingen verbanden. Aldus tekende Van Godewijck op.²

Aan de hand van de conflicten tussen regentenoligarchie en burgerij in Dordrecht is het mogelijk om de intellectuele grondslagen van de zeventiende-eeuwse stadspolitiek, specifiek omtrent oproer, nader te bestuderen. Het politieke landschap van de zeventiende-eeuwse Noordelijke Nederlanden was sterk versnipperd, met steden en gewesten die allen zelfstandig werden bestuurd. Dit leverde opmerkelijke theoretische spanningen op, omdat stedelijke autonomie inbreuk maakte op de soevereiniteit van het gewest en vice versa. In theorie konden steden en gewesten beiden volwaardige republieken zijn. Tussen Dordrecht en Holland was er niet één vorm van republikeins politiek denken, er waren meerdere modi van republicanisme. Intellectuele historici hebben vooralsnog geen expliciete aandacht besteed

¹ P.C. Molhuysen e.a. (red.), *Nieuw Nederlands biografisch woordenboek*. Deel 7 (Amsterdam 1974) 477-479.

² [Pieter van Godewijck], *Beschrijvinghe van Dordrecht* 94-119 en 283v-297 (Regionaal archief Dordrecht 150, inv.nr. 1389). Zie ook G.D.J. Schotel, 'Het oproer te Dordrecht, in 1647 en 1648', *Dordrecht* (1858) 61-70.

aan deze spanningen in het Nederlandse politieke denken. Maar in de casus Dordrecht waren diezelfde spanningen van groot belang. In het vervolg gaat de aandacht uit naar het politieke denken in Dordrecht over het autonome, republikeinse karakter van de stadspolitiek, zoals dit naar voren kwam in en rondom de lokale oproeren.

In moderne studies van de onlusten te Dordrecht zijn vooral de politieke eisen van de burgerij object van studie geweest. Deze eisen sloten in sterke mate aan bij het program van het *Magasyn*. Tegelijkertijd is het *Magasyn*, net als veel zeventiende-eeuwse pamfletten van zijn soort, echter te weinig beschouwd als toonbeeld van intellectuele worsteling.³ Het is nimmer in verband gebracht met bestaande politieke theorieën van zeventiende-eeuws Europa.⁴ Deze scriptie toont aan dat dit onterecht is. Het politieke denken in Dordrecht verdient een plaats in de bredere, republikeinse intellectuele tradities van zijn tijd.

Deze scriptie is een nauwgezette en contextuele studie van het politieke denken in Dordrecht halverwege de zeventiende eeuw. Eén van de belangrijkste bronnen voor dergelijk onderzoek is het *Magasyn*, in 1647 verschenen in minstens twee drukken. De auteur, zo bleek al snel, was Johan Walen, advocaat van beroep en voormalig bestuurder van Dordrecht.⁵ Walen had bovendien al eerder een prikkelend politiek-theoretisch traktaat geschreven. In 1645 schreef hij het meer omvangrijke *Wit, of oprechte vertooning, rakende de regering en wetten der stad Dordrecht. By mr. Iohan Walen, I.V.L. en Out-Raet aldaer, geoffert aen't lichaem vande regeringe*.⁶ Dit werk vormt hier tezamen met het *Magasyn* het hart van het bronnencorpus. De inhoud van de beide pamfletten, *Wit* en het *Magasyn*, was in overwegend juridische terminologie weergegeven, wat kenmerkend was voor de intellectuele vorming die Walen als lid van de regentenstand had genoten. Op 30 april 1624 had Walen zich ingeschreven aan de universiteit van Leiden, als rechtenstudent. Vervolgens was hij in de nazomer van 1628 gepromoveerd tot licentiaat in de rechten aan de universiteit van Orléans,

³ Femke Deen e.a., *Pamphlets and politics in the Dutch Republic* (Leiden 2011) 5-11, 29.

⁴ De belangrijkste studie over de oproeren in Dordrecht is nog altijd J. Wille, 'Het Houten Boek. Democratische woelingen in Dordrecht. 1647-1651', *Stemmen des tijds* 1 (1912) 1154-1179 en 1263-1284. Meer aandacht voor de historische en politieke context is te vinden in Peter Schotel, 'Strijd om de macht' in: Willem Frijhoff e.a. (red.), *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998) 19-23.

⁵ In de tweede druk van het *Magasyn* voegde Walen drie punten toe aan zijn oorspronkelijke vijfenzestig. Aangezien de overige inhoud gelijk is, wordt deze tweede druk hier gebruikt. [Johan Walen], '*t Magasyn van meyneedige ontucht, ende bastard Spaensche moedt-wil. Treffende den vromen magistraten, dekens, gildens ende alle goede ingesetenen der stad Dordrecht* (Dordrecht 1647) (Knuttel 5592). Voor de eerdere druk, zie Knuttel 5592a en 5593.

⁶ Johan Walen, *Wit, of oprechte vertooning, rakende de regering en wetten der stad Dordrecht. By mr. Iohan Walen, I.V.L. en Out-Raet aldaer, geoffert aen't lichaem vande regeringe* (Dordrecht) (Knuttel 5233).

waarna hij vanaf februari 1629 de advocatuur mocht uitoefenen in Holland.⁷ Het was dan ook weinig verwonderlijk dat het politieke denken van Walen grotendeels juridisch van aard was.

Dat het politieke denken van Walen bovendien gericht was op verzet tegen het stadsbestuur, lag in het verlengde van zijn politieke loopbaan. Walen, geboren in 1604 te Dordrecht als zoon van Arend Walen, werd niet alleen opgevoed als traditionele regentenzoon, ook diende Johan Walen in 1636 en 1637 in het bestuur van zijn stad.⁸ Hierna behield hij volgens oud gebruik een stem in de politieke besluitvorming van de stad. In lokale regentenkringen werd Walen echter nimmer volledig geaccepteerd, vermoedelijk doordat zijn familie geen onderdeel was van de traditionele regentengeslachten van Dordrecht. Walen was een 'homo novus'. In 1644 keerde Walen zich openlijk tegen de oligarchische tendenties van de Dordtse regentenstand, wat hem op verbanning kwam te staan. Vanaf dat moment bleef Walen actief als verzetsdenker. Het politiek denken over verzet in Dordrecht was dan ook in de eerste plaats de vrucht van Walens intellectuele inspanningen.

Het was te danken aan de burgerij van Dordrecht dat de ideeën over politiek verzet, die Walen uiteenzette in *Wit* en vooral in het *Magasyn*, enigszins werkelijkheid werden, ook al was de theoretische inhoud van deze pamfletten voor de meeste burgers te ingewikkeld. Andere anoniem verspreide pamfletten – waarvan sommigen in gedrukte vorm bewaard zijn gebleven en anderen zijn opgetekend door Van Godewijck – brachten de theoretische inhoud van de werken van Walen in verband met de praktijk van de oproeren die Walen vooral in het *Magasyn* theoretisch legitimeerde. Tijdens diezelfde oproeren waren er twee belangrijke momenten van intellectuele inspanning die in het verlengde van het politieke denken van Walen studie verdienen. Tweemaal overhandigden de afgevaardigden van de Dordtse burgerij haar eisenpakketten aan het stadsbestuur, in oktober 1647 en in 1650. Belangrijk hieromtrent is dat deze stukken afkomstig waren van de afgevaardigden van de burgerij. Deze burgerafgevaardigden waren zeker geen doorsnee burgers. Zij behoorden tot de intellectuele bovenklasse, net als Walen. Daarmee waren de burgerafgevaardigden hoogstwaarschijnlijk de weinige burgers buiten de regentenstand die Walens redeneringen in *Wit* en in het *Magasyn* daadwerkelijk begrepen. Overige, doorsnee burgers meenden wellicht te kunnen

⁷ Willem Frijhoff, 'Johan (van) Walen (1604 – na 1651)', <http://www.regionaalarchiefdordrecht.nl/topstuk?id=1704>, geraadpleegd op 4 juli 2014.

⁸ Matthijs Balen, *Beschryvinge der stad Dordrecht, vervatende haar begin, opkomst, toeneming, en verdere stant: [...], met vele voornamen voorrechten, hand-vesten, keuren, en oude-herkomen. als mede een verzameling van eenige geslachtsboomen, der adelijke, aal-oude, en aanzienlijke heeren-geslachten, van, en in, Dordrecht, enz. [...]*. Deel I (Dordrecht 1966) 336-337.

profiteren van Walens politiek-theoretische legitimatie van verzet tegen het stadsbestuur. Maar doorsnee burgers dachten toch niet zoals Walen. Daarvoor misten zij de intellectuele bagage.

Op haar beurt reageerde de regentenoligarchie van Dordrecht op de eisen van de burgerafgevaardigden, voor een deel in resoluties en verder in propagandapamfletten. De in geschriften overgeleverde theoretische ‘discussies’ tussen Walen en burgerafgevaardigden enerzijds en de regentenoligarchie anderzijds zijn hier het belangrijkste object van studie.⁹ De nadruk ligt hierbij op de spanning tussen het stedelijke, Dordtse politieke denken van Walen en de burgerafgevaardigden en het politieke denken van Dordtse bestuurders, die hun autoriteit terugvoerden op de gewestelijke soevereiniteit.

In deze scriptie komen de theoretische spanningen tussen aan de ene kant het stedelijk republicanisme van Walen en de afgevaardigden van de burgerij en aan de andere kant de bestuurlijke ideologie waarmee de regentenoligarchie haar macht legitimeerde herhaaldelijk aan de orde. Dit is vooral het geval in de hoofdstukken drie en vijf, waarin respectievelijk de politiek-juridische en politiek-morele conceptuele kaders van het republicanisme in Dordrecht de revue passeren. Het tussenliggende, vierde hoofdstuk behandelt de specifieke verzetslegitimatie van Walen in het *Magasyn* tegen de achtergrond van het eerder behandelde juridische conceptuele kader. Het tweede hoofdstuk is een introductie tot de bestuurspraktijken in Dordrecht. Dit tweede hoofdstuk sluit af met een aanzet tot Walens theorieën over rechtvaardigheid in *Wit*, welken nadrukkelijk botsten met de bestuurspraktijken in Dordrecht. Rechtvaardigheid was een sleutelconcept in de Dordtse politiek-ideologische conflicten. Daarom is zij een onderliggend thema in het restant van deze scriptie.

In het vervolg van dit eerste hoofdstuk zijn nog een aantal thema's van belang. Allereerst is het wenselijk om een antwoord te vinden op de vraag hoe de spanning tussen het autonome karakter van de stadspolitiek en de gewestelijke soevereiniteit in de vroegmoderne

⁹ De eisen van de burgerafgevaardigden en de reacties van het stadsbestuur zijn bewaard in het archief van Dordrecht. *Register houdende stukken betreffende de gildenonlusten in 1647* (1647-1648) 1-20 (Regionaal archief Dordrecht 3, inv.nr. 1733); en *Resolutie betreffende het opsporen van het sedert 1639 verdwenen houten boek* (1650) (Regionaal archief Dordrecht 3, inv.nr. 1740). Met uitzondering van het tweede voornoemde stuk zijn alle relevante resoluties opgenomen in Pieter Hendrik van de Wall, *Handvesten, privilegien, vrijheden, voorregten, octrooijen en costumen; mitsgaders sententien, verbonden, overéénkomsten, en andere voornamelijk handelingen der stad Dordrecht, [...]*. Deel III: *bevattende de brieven, sedert de afzweering der graaflijke regering, en eindigende met den jaare 1781 ingesloten: daarachter is gevoegd het octrooi wegens de magistraatsbestelling, verleend in 't jaar 1790* (Dordrecht 1790) 1688-1713 en 1724-1741.

Nederlanden zich manifesteerde. Dit thema komt aan de orde aan de hand van een korte historiografische bespreking van de bestuursstructuur in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Vervolgens staan de specifiek stedelijke politieke tradities van de Nederlanden centraal. In hoeverre konden de uit de middeleeuwen overgeleverde tradities in de zeventiende-eeuws politiek denken over de stad nog relevant zijn? Ook op deze vraag komt een antwoord. Maar alvorens dit alles de revue passeert zijn eerst enkele opmerkingen van methodologische aard van belang.

Methode

De neerslag van politiek denken uit het verleden laat zich het beste bestuderen in de vorm van een dialoog. Daarbij vormt datgene waarmee een politiek-theoretisch geschrift in dialoog trad, de belangrijkste historische context voor het juiste begrip van de inhoud van het geschrift in kwestie. Dat is de kern van de methodologische boodschap van J.G.A. Pocock en Quentin Skinner, sinds de jaren 1960 de grondleggers van wat in het werkveld van de intellectuele geschiedenis wel ‘contextualisme’ heet.¹⁰ De werkwijze van Pocock en Skinner leent zich uitstekend voor de bestudering van het politieke denken in zeventiende-eeuws Dordrecht, omdat beide historici politieke teksten vooral in hun synchrone context plaatsen. Pocock en Skinner analyseren concepten in een tekst aan de hand van de intellectuele context waarop de auteur van die tekst realistisch gezien kon reageren tijdens zijn schrijfwerk. Niet diachronie, maar synchronie is in principe leidend in het werk van Pocock en vooral van Skinner.¹¹ Hieronder gaat de aandacht uit naar de verschillende soorten context die relevant waren ten aanzien van het politieke denken in Dordrecht. In het vervolg van deze scriptie passeren deze contexten stuk voor stuk de revue, waarbij de hier geëxpliciteerde methode vooral impliciet aan de orde komt.

De belangrijkste context voor iedere vorm van politieke theoretisering is de politieke werkelijkheid zelf. Zij draagt de politieke vraagstukken aan die de theoreticus aanzetten tot contemplatie. Het zijn immers de politieke handelingen in de werkelijkheid van een actor die

¹⁰ Zie vooral J.G.A. Pocock, *Politics, language, and time. Essays on political thought and history* (New York 1971) 3-41; en Quentin Skinner, *Visions of politics. Volume I: regarding method* (Cambridge 2002) 57-89.

¹¹ Melvin Richter, ‘Reconstructing the history of political languages: Pocock, Skinner, and the Geschichtliche Grundbegriffe’, *History and theory* 29 (1990) 38-70.

theoretische legitimatie behoeven. In deze zin is politieke theorie zonder uitzondering een vorm van machtslegitimatie. Het achterhalen van de problematiek die een theoreticus bezighield, is daarom essentieel voor adequaat begrip van wat hij in de werkelijkheid ‘deed’ met zijn theorie.¹² De hieruit voortvloeiende notie dat politieke theoretici actoren zijn en dat hun teksten handelingen of ‘speech-acts’ zijn, is van fundamenteel belang voor de juiste interpretatie van een theoretische tekst.¹³ Het achterhalen van de relevante theoretische vraagstukken in Dordrecht, met hun wortels in de werkelijkheid, neemt in deze scriptie dan ook een centrale plaats in.

Daarnaast is ieder antwoord op een bepaald theoretisch vraagstuk een alternatief voor andere mogelijke antwoorden. In het algemeen hanteerden Walen en de afgevaardigden van de Dordtse burgerij een alternatieve visie op de theoretische grondslag van het stadsbestuur dan de visie die de bestuurders van Dordrecht zelf hanteerden. Zo kon in de ogen van Walen politiek verzet legitiem zijn. Maar specifiek nog, ook een bepaalde verzetslegitimatie, inclusief het gerelateerde conceptuele kader dat deze legitimatie mogelijk maakte, was slechts één van de theoretische mogelijkheden in een breder spectrum aan alternatieve verzetslegitimaties. Theorievorming is derhalve altijd een keuze. Om te begrijpen waarom iemand een bepaalde theorie voorstaat, is het dan ook van belang om deze theorie in het licht van haar historische alternatieven te beschouwen. Bij uitstek in de keuzehandeling ligt immers de intentie van de actor besloten, zo schrijft Skinner.¹⁴ Bij het bestuderen van het zeventiende-eeuwse politieke denken in Dordrecht moet derhalve de aandacht uitgaan naar de keuzemomenten van de relevante actoren. Zo wordt duidelijk wat Dordtenaren met hun theorieën wilden bereiken.

Wie het gehele spectrum aan keuzemogelijkheden van een theoreticus wil reconstrueren, is genoodzaakt het vocabulaire van diezelfde theoreticus te achterhalen. Want het kiezen voor een theorie is het kiezen voor woorden. Iedere tekst, iedere speech-act, bouwt voort op de taalconventies die aan de actor zijn overgeleverd vanuit de speech-acts van anderen. Het geheel aan taalconventies – zeg gerust de taal – te midden waarvan een

¹² Quentin Skinner, *The foundations of modern political thought. Volume I: the renaissance* (Cambridge 1978) xi-xii.

¹³ J.G.A. Pocock, *Virtue, commerce, and history. Essays on political thought and history, chiefly in the eighteenth century* (Cambridge 1985) 4-7. Zie ook Kari Palonen, ‘Political theorizing as a dimension of political life’, *European journal of political theory* 4 (2005) 351-366.

¹⁴ Skinner, *Visions I*, 116-119. Voor een onderscheid tussen de intentie ‘in’ een handeling en een motief ‘voor’ een handeling, zie pagina’s 98-102.

theoreticus zich bezint over een bepaald vraagstuk, moet dan ook gelden als het vertrekpunt van waaruit hij tot zijn eigen speech-act kwam.¹⁵ Van hieruit komt hij tot zijn spectrum aan mogelijke theorieën en daarmee tot zijn keuze voor één theorie. In de vroegmoderne tijd, dus ook in zeventiende-eeuws Dordrecht, waren de overgeleverde geschriften uit de klassieke oudheid in de regel het vanzelfsprekende vertrekpunt voor welhaast iedere vorm van theoretisering – hier en daar aangevuld met postklassieke theorieën. De politieke taal van de klassieken was een essentieel onderdeel van de intellectuele context van het politieke denken in Dordrecht. Maar binnen het geheel aan politieke taal is verdere analytische nuance, een onderscheid in afzonderlijke talen wenselijk. Met name Pocock heeft in zijn werk dergelijke talen onderscheiden. Voor hem is een politieke taal een structuur van conventies, met zijn eigen karakteristieke vocabulaire en retoriek, gebruiksmogelijkheden en betekenissen.¹⁶ Een actor maakt, bewust of onbewust, gebruik van meerdere structuren van conventies, van meerdere talen.¹⁷ Zo gold ook voor Walen. Gedeeltelijk moet de betekenis van Walens speech-acts ontleend worden aan zijn keuze voor bepaalde talen. Maar tegelijkertijd innoveerde Walen ook. Hij rekte de structurele kaders van de hem bekende taal op.¹⁸ Zowel conventioneel gebruik van politieke taal als innovatief gebruik van politieke taal in Dordrecht krijgt hier aandacht.

Aan de hand van een historiografisch overzicht gaat nu eerst de aandacht uit naar het Nederlandse politieke landschap in de zeventiende eeuw, waarin de stad naast het gewest een prominente positie innam. Daarna komen de Nederlandse stedelijke tradities waarmee de zeventiende-eeuwer te maken had aan bod. Beide aspecten waren een belangrijk onderdeel van de politieke belevingswereld van Walen en zijn tijdgenoten. En beide aspecten zijn daarmee belangrijk als context voor het zeventiende-eeuwse politieke denken over de stad Dordrecht.

¹⁵ Pocock maakt dit punt op krachtige wijze in zijn 'Verbalizing a political act: towards a politics of speech', *Political theory* 1 (1973) 27-45.

¹⁶ Idem, 'Concepts and discourses: a difference in culture?' in: Hartmut Lehmann en Melvin Richter (red.), *The meaning of historical terms and concepts. New studies on Begriffsgeschichte* (Washington DC 1996) 47.

¹⁷ Voor het punt dat actoren ook onbewust gebruikmaken van specifieke talen, zie Annabel Brett, 'What is intellectual history now?' in: David Cannadine (red.), *What is history now?* (Basingstoke 2002) 113-131.

¹⁸ J.G.A. Pocock, 'The concept of a language and the métier d'historien: some considerations on practice' in: Anthony Pagden (red.), *The languages of political theory in early-modern Europe* (Cambridge 1987) 21-27.

De republieken van de Republiek

Al zolang als er moderne geschiedschrijving over de vroegmoderne Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden bestaat, roept haar opmerkelijk decentrale bestuur bij historici gevoelens van ontsteltenis, bewondering of simpelweg onwennigheid op. Het moderne, professionele onderzoek naar het bestuur van de Republiek is voor historici nimmer een feest der herkenning geweest. Dit kan grotendeels verklaard worden vanuit het gegeven dat de bril van iedere historicus gekleurd is door de invloed van zijn eigen tijd.¹⁹ Sinds het begin van de negentiende eeuw vormen de Noordelijke Nederlanden tezamen een centraal bestuurde eenheidsstaat, het Koninkrijk der Nederlanden. En bekeken tegen de achtergrond van een eenheidsstaat was de Republiek, met haar wildgroei aan grotendeels onafhankelijke bestuurseenheden, een vreemd fenomeen.

Voor negentiende-eeuwse historici die haar bestudeerden met hun eigen, nieuwe staat indachtig, had de bestuursstructuur van de Republiek iets absurds. In de negentiende eeuw was het historisch bedrijf bovenal gericht op onderzoek naar formeel – juridisch en politiek – bronnenmateriaal. En op basis van dergelijk materiaal kon de negentiende-eeuwer moeilijk anders concluderen dan dat de Republiek een chaotische en ineffectieve vergadercultuur kende. Gewestelijke afvaardigingen lagen constant met elkaar overhoop in de Staten-Generaal. En zelfs wanneer enige vorm van consensus tussen de afgevaardigden mogelijk leek, dan waren zij nog gebonden aan last en ‘ruggespraak’ tegenover hun committenten, de gewesten. De befaamde Leidse hoogleraar vaderlandse geschiedenis Robert Fruin gruwelde van de ‘eigenaardige staatsinstellingen’ van de Republiek.²⁰ Hij bespeurde in het bestuur van de Republiek welhaast niets van de centralisatiepolitiek die hij en zijn tijdgenoten zo graag herkenden in het bestuur van hun eigen Nederlandse Koninkrijk. In de ogen van Fruin en zijn negentiende-eeuwse collega-historici werkte het gebrek aan centrale leiding in de Republiek een bijzonder stroperig, ineffectief en daarmee afkeurenswaardig bestuur in de hand.²¹

¹⁹ J.M. Romein, *In de hof der historie. Kleine encyclopedie der theoretische geschiedenis* (Amsterdam 1963) 128-129.

²⁰ Robert Fruin, *Verspreide geschriften. Met aantekeningen, toevoegsels en verbeteringen uit des schrijvers nalatenschap*. Deel I: *historische opstellen* (Den Haag 1900) 46.

²¹ S. Groenveld, *Regeren in de Republiek. Bestuurspraktijken in de 17^e-eeuwse Noordelijke Nederlanden: terugblik en perspectief*. Rede uitgesproken ter gelegenheid van zijn afscheid als bijzonder hoogleraar in de geschiedenis en cultuur van de Republiek der Verenigde Nederlanden, 16^e-18^e eeuw aan de universiteit Leiden vanwege het Leids Universiteits Fonds op vrijdag 19 mei 2006 4-7.

De afstand die Fruin voelde tot de Republiek lag vooral besloten in haar gebrek aan gecentraliseerd bestuur, aan de ‘machteloosheid der regering’. Fruin schreef dat ‘de zelfstandigheid der deelen van den staat leidde tot tweedracht, tot tegenwerking’.²² Op veel vlakken is Fruins schets van het bestuur van de Republiek inmiddels aan een even uitvoerige als terechte herziening onderhevig geweest. Maar één aspect had Fruin helder voor ogen, namelijk dat de Republiek een som van meerdere zelfstandige delen was. Deze waarheid ging zelfs nog verder dan Fruins negentiende-eeuwse inlevingsvermogen reikte. Want, zo noteerde de zeventiende-eeuwse Engelse diplomaat Sir William Temple in zijn *Observations upon the United Provinces of the Netherlands*, de Republiek

cannot properly be stiled a Commonwealth, but is rather a Confederacy of Seven Sovereign Provinces united together for their common and mutual defense, without any dependence one upon the other. But to discover the nature of their Government from the first springs and motions, It must be taken into smaller pieces, by which it will appear, that each of these Provinces is likewise composed of many little States or Cities, which have several marks of Sovereign Power within themselves, and are not submitted to the Sovereignty of their Province. [...] The main Ingredients therefore into the Composition of this State, are the Freedom of the Cities, the Sovereignty of the Provinces, the Agreements or Constitutions of the Union, and the Authority of the Princes of Orange.²³

Ieder Nederlands gewest was in feite een soevereine republiek, volledig onafhankelijk van enige vorm van inmenging door de Unie. Zelfs de steden van de gewesten waren in hoge mate soeverein. Zij waren net zo goed onafhankelijke, vrije republieken als de gewesten dat waren. Zij, de gewesten en steden, waren de ware republieken van de Noordelijke Nederlanden. De Unie was geen soevereine republikeinse staat. Zij was eerder een lappendeken van republieken, bijgehouden door de constante dreiging die buitenlandse mogendheden vormden. Dus hoezeer de negentiende-eeuwse historicus ook zocht naar een centraal bestuur van de Republiek, dit bestuur bestond niet. Het waren de zichzelf besturende steden en gewesten, de Nederlandse republieken, die gezamenlijk de zaken van hun Unie regelden.

De negentiende-eeuwse, negatieve perceptie van het vroegmoderne Nederlandse bestuur is nog lange tijd in zwang geweest. Maar vandaag de dag is de door Temple

²² Fruin, *Verspreide geschriften* I, 27.

²³ William Temple, *Observations upon the United Provinces of the Netherlands*. George Clark (red.) (Oxford 1972) 52-53.

overgeleverde schets van de Republiek reeds enige decennia een gemeenplaats onder historici. Verschillende ontwikkelingen binnen het historisch gilde, vooral op het gebied van de sociale geschiedschrijving, hebben hiertoe bijgedragen. Deze ontwikkelingen hebben het moderne beeld van het bestuur van de Republiek verrijkt en uitvoerig bijgesteld. Hedendaags is de historiografische consensus dat een benadering ‘van onderop’ de Republiek het beste past.²⁴ Immers, bij een benadering van onderop komen de republieken van de Republiek in de schijnwerpers te staan.

Het was D.J. Roorda die aantoonde dat het bestuur in de Republiek niet alleen gedecentraliseerd was, maar dat haar bestuurders zich bovendien lokaal organiseerden. Waar negentiende-eeuwse historici de grote namen van het vroegmoderne bestuur – zoals Johan van Oldenbarnevelt en zijn naamgenoot De Witt – waardeerden als centrale figuren van landelijke partijen, daar bleken diezelfde grote namen in werkelijkheid vooral gericht op lokaal particularisme.²⁵ In 1961, in zijn proefschrift, bracht Roorda de term ‘factie’ voor het eerst sinds de vroegmoderne tijd aan de oppervlakte. Roorda deed onderzoek van onderop, naar de steden van de Republiek. Volgens hem verenigden stedelijke regenten, bestuurders, zich in facties, op basis van ‘contracten van correspondentie’. Zij sloten politieke bondgenootschappen en hielpen elkaar aan ambten, om zo andere stedelijke facties het hoofd te kunnen bieden. Van ideologische grondslagen voor vereniging, zoals in moderne, landelijke politieke partijen, was hierbij geen sprake. Particulier en lokaal opportunisme was de motivatie.²⁶ Het regentenbestuur was gericht op het lokale, op de stadsrepubliek. Maar ook het gewestelijk bestuurspraktijk was op vergelijkbare wijze autonoom geregeld, zo heeft S. Groenveld met succes aangetoond. De gewestelijke bestuurscolleges werden niet geleid door partijen waarin stedelijke facties gebundeld waren. In plaats daarvan verenigden regenten zich in het gewestelijke bestuur opnieuw in facties.²⁷ Regenten bestuurden ook de Nederlandse gewesten als autonome republieken, net als zij deden ten aanzien van de steden.²⁸

²⁴ Groenveld, *Regeren in de Republiek*, 17.

²⁵ Ibidem, 9.

²⁶ D.J. Roorda, *Partij en factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties* (Groningen 1961) 5.

²⁷ S. Groenveld, *Evidente factiën in den staet. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17^e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden* (Hilversum 1990) 73-77.

²⁸ Overigens heeft M. van der Bijl zijn vraagtekens gezet bij de observatie van Roorda en van Groenveld dat ideologie geen rol speelde in de vroegmoderne factiepolitiek. Zie M. van der Bijl, ‘Zeven Provinciën Reeks. Recensie’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 106 (1995) 106-107; en

Een tweede bijstelling van het negentiende-eeuwse beeld van het bestuur van de Republiek betreft de vorming en uitvoering van politieke besluiten. Karakteriseerde Fruin het vroegmoderne bestuur nog als ‘machteloos’, in recentere geschiedschrijving is het positiever beoordeeld. G. de Bruin erkent dat de vergadercolleges van de Republiek vaak moeizaam tot besluiten kwamen – al onderscheidt dit de Republiek maar in geringe mate van het negentiende-eeuwse Koninkrijk. In het vroegmoderne politieke klimaat werden de belangrijkste besluiten dan ook niet genomen in centrale vergaderingen. Bestuurders vonden elkaar primair op informele wijze, in de wandelgangen of in de familiesfeer.²⁹ Doordat de besluitvorming sterk gekoppeld was aan lokale en particuliere belangen, verliep de implementatie van besluiten bovendien vaak opvallend soepel.³⁰ Immers, het bovenlokale belang speelde in principe geen rol. Iedere republiek, stad of gewest, bestuurde zichzelf.

Er is zelfs betoogd – en niet toevallig door een Amerikaan, J.L. Price – dat ook de besluitvormingsprocessen soepel verliepen – soepeler dan elders in Europa zelfs. In de ‘chaos’ van de vroegmoderne factiepolitiek gold het recht van de sterkste. Dus waren het de rijkste en machtigste gewesten en steden – Holland in de Staten-Generaal en Amsterdam in de Staten van Holland – die de dienst uitmaakten in de Republiek.³¹ Het is echter maar zeer de vraag in hoeverre Prices voorstelling van zaken de realiteit was. Net als elders in vroegmodern Europa waren minutieuze onderhandelingen en koehandel de politieke norm. Vaak was er druk van buitenaf nodig om de besluitvorming wat te versnellen. Volgens De Bruin was het ‘institutioneel bouwwerk’ van de Republiek weliswaar uniek in Europa, de sociaal-politieke realiteit was dat toch zeker niet.³²

Ten slotte bestuurden de Nederlandse bestuurders hun republieken niet alleen lokaal, ook hadden vroegmoderne Nederlanders over het algemeen weinig behoefte aan een centraal, bovenlokaal bestuur. Volgens Groenveld reikte de sociaal-politieke horizon van de meeste Nederlanders niet verder dan de stadsmuren. De aristocratische regentenstand had wel

idem, *Idee en interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg tussen 1702 en 1715* (Groningen 1981) 166-195.

²⁹ Zie ook A.Th. van Deursen, ‘Staatsinstellingen in de Noordelijke Nederlanden 1579-1780’ in: D.P. Blok e.a. (red.), *Algemene geschiedenis der Nederlanden. Deel 5: nieuwe tijd: sociaal-economische geschiedenis, geografie en demografie 1500-1800, instellingen 1480-1780, politieke- en religiegeschiedenis na 1480* (Haarlem 1980) 350-354.

³⁰ G. de Bruin, *Geheimhouding en verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1600-1750)* (Den Haag 1991) 156-169 en 281-286.

³¹ J.L. Price, *Holland and the Dutch Republic in the seventeenth century: the politics of particularism* (Oxford 1994) 286-289.

³² G. de Bruin, ‘Het politieke bestel van de Republiek: een anomalie in het vroegmodern Europa?’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 114 (1999) 16-38, specifiek pagina’s 17-18.

politieke banden met het gewest, maar gewone burgers keken in de regel niet verder dan de muren van hun eigen stad. Voor grote groepen Nederlanders was hun ‘thuis’ zelfs beperkt tot een buurt, of een kring van familie en nauwe vrienden.³³ Slechts bij hoge uitzondering kwam de vestiging van een sterk centraal politiek gezag ter sprake. Pas in de nadagen van het ancien régime, aan het einde van de achttiende eeuw, waren er grote groepen voorstanders van een Nederlandse eenheidsstaat te vinden. Daarvoor waren het de Nederlandse steden en gewesten die politiek de toon zetten.

Wie het bestuur van de Republiek bestudeert, die doet er goed aan om zijn blik te richten op de steden en gewesten. Dit waren de republieken die soeverein bestuurd werden. Deze steden en gewesten waren de Nederlandse politieke entiteiten van belang. Overigens was er wel beperkt centraal gezag in de Republiek. De Unie van Utrecht was een ‘fundamentele wet van de Republiek’. Daarbij was het volgens A.Th. van Deursen wel zo dat de Unie meer ‘historisch feit’ was, dan een ‘juridisch document dat punt voor punt nageleefd moest worden’. De Unie ontleende haar historische waarde aan de samenwerking tussen de gewesten. Zo was het aan de Unie dat de stadhouders hun ‘centrale’ taak als bemiddelaars tussen de gewesten ontleenden.³⁴ In deze hoedanigheid dienden de stadhouders als eenheidssymbolen, als centrale autoriteiten van de Republiek.³⁵ Ten slotte kreeg de Republiek er in de zeventiende eeuw met het Bestandstraktaat van 1609 en met de Vredestekst van 1648 nog twee ‘fundamentele wetten’ bij, ook al losten deze teksten eerder praktische problemen op dan dat zij werkelijk ideologische waarde hadden, zo schrijft Groenveld.³⁶ Toch was en bleef centraal gezag in de Republiek een unicum. Het idee van sterk centraal gezag botste namelijk met alles waarvoor de Nederlanders in de Opstand hadden gevochten. De Nederlandse steden en gewesten hadden gestreden voor hun recht op zelfbestuur en voor het behoud van hun eigen identiteit. De eenheid van de Republiek bestond bovenal in haar verscheidenheid, zo schrijven Willem Frijhoff en Marijke Spies.³⁷ Deze verscheidenheid bleef het bestuur in de Noordelijke Nederlanden kenmerken tot aan het

³³ S. Groenveld, ‘“Natie” en “patria” bij zestiende-eeuwse Nederlanders’ in: N.C.F. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 55-81.

³⁴ A.Th. van Deursen, ‘Tussen eenheid en zelfstandigheid. De toepassing van de Unie als fundamentele wet’ in: S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenburg (red.), *De Unie van Utrecht. Wording en werking van een verbond en een verbondsacte* (Den Haag 1979) 136-154.

³⁵ Herbert H. Rowen, *The princes of Orange. The stadholders in the Dutch Republic* (Cambridge 1988) 23-24.

³⁶ S. Groenveld, *Unie, Bestand, Vrede. Drie fundamentele wetten van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Hilversum 2009) 21-29.

³⁷ Willem Frijhoff en Marijke Spies, *1650. Bevochten eendracht* (Den Haag 1999) 50-53.

einde van het ancien régime. Iedere stad, ieder gewest was zijn eigen republiek, ondanks de aanwezigheid van centrale wetten en de stadhouder, die als lijm al deze republieken bijeen moest houden. De historische wortels van dit politieke landschap verdienen nu nadere beschouwing.

Tradities van stedelijk republicanisme

Dat er in het bij uitstek republikeinse politieke landschap van de vroegmoderne Republiek veel werd nagedacht over het republiek-zijn van Nederlandse politieke gemeenschappen, dat mag geen wonder heten. En republikeins gedachtegoed – in verschillende soorten en maten – was nog des te vaster verankerd in de Nederlandse politieke cultuur, omdat Nederlandse steden zichzelf al sinds de late middeleeuwen presenteerden als republieken, ook al hadden alle Nederlandse gewesten tot ver in de Opstand vorsten gehad. In het overgrote deel van deze scriptie gaat de aandacht uit naar specifiek republikeinse politieke theorie in zeventiende-eeuws Dordrecht. Maar voordat de inhoud van dit Dordtse republicanisme aan de orde komt, wordt eerst het republikeinse karakter van de politieke cultuur in Nederlandse steden in het algemeen behandeld. Volgens Martin van Gelderen was de republikeinse theorievorming van de beginjaren van de Nederlandse Opstand namelijk grotendeels gefundeerd op bestaande, uit de middeleeuwen afkomstige, tradities van stedelijk republicanisme.³⁸ Het republikeinse gedachtegoed van de Opstandelingen had als legitimatie voor de Opstand gediend – en daarmee als fundament voor het republicanisme in de Republiek.³⁹ Als belangrijke politieke context voor het republikeinse denken in de zeventiende eeuw, verdienen deze deels middeleeuwse tradities van stedelijk republicanisme daarom nadere aandacht.

³⁸ Voor de duidelijkheid, onder stedelijk republicanisme wordt hier niet het ‘corporatieve stedelijk republicanisme’ van Heinz Schilling verstaan. In zijn republicanisme staat de corporatieve, sociaal-politieke werking van de vroegmoderne stad centraal, zoals dit voor Nederlandse steden ook door onder meer Maarten Prak is beschreven. Hier gaat het daarentegen om de mate waarin de vroegmoderne stedeling zijn stad realistisch gezien als republiek kon beschouwen, met alle theoretische mogelijkheden van dien. Vergelijk Heinz Schilling, *Religion, political culture and the emergence of early modern society. Essays in German and Dutch History* (Keulen/Leiden/New York 1992) 3-59; en Maarten Prak, *Republikeinse veelheid, democratische enkelvoud. Sociale veranderingen in het Revolutietijdvak, 's-Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen 1999) 50-64.

³⁹ Martin van Gelderen, *The political thought of the Dutch Revolt, 1555-1590* (Cambridge 1992) 24-30.

Net als steden van andere gewesten, stonden Dordrecht en de overige steden van Holland in de middeleeuwen onder het gezag van een vorst – in Holland de graaf. In principe bestonden de ‘centrale’ autoriteit van de Nederlandse vorst en de lokale autonomie van de stad vreedzaam naast elkaar. Daarnaast had de vorst enige, maar beperkte, invloed op de verkiezing van stedelijke magistraten. En het stadsbestuur profiteerde bij tijd en wijle van de militaire armslag van vorsten om de orde te handhaven. Deze machtsbalans hield feitelijk tot in de vroegmoderne tijd aan, waarbij de gewestelijke Statenvergaderingen aan het einde van de zestiende eeuw de vorst vervingen. Toch lagen in de middeleeuwen conflicten tussen steden en vorsten immer op de loer. Zeker naarmate de hoofden van het huis van Bourgondië steeds meer Nederlandse gewesten onder zich kregen en hun centrale gezag trachtten te versterken, probeerden Nederlandse steden met meer en meer ijver om hun politieke autonomie te behouden. De steden fundeerden hun republikeinse autonomie op de privileges die zij aan hun vorsten dankten. Vanaf de veertiende eeuw kwamen voornamelijk Zuid-Nederlandse steden met enige regelmaat in verzet tegen de centralisatiepolitiek van hun vorsten, aldus Wim Blockmans.⁴⁰ Volgens Marc Boone en Maarten Prak was deze traditie van stedelijk verzet in het zuiden een belangrijke inspiratiebron voor stedelijk-republikeins verzet in de overige Nederlandse gewesten zoals Holland, tot ver in de achttiende eeuw.⁴¹

In deze middeleeuwse tradities van stedelijk verzet was van anti-monarchale republikeinse theorievorming geen sprake.⁴² Stedelijke verzet was primair gebaseerd op de middeleeuwse corporatieleer, waarin het representatieve gezag van politieke autoriteiten als vorsten en stedelijke magistraten in theorie ontsproot uit de politieke gemeenschap, de corporatie.⁴³ Toch dient opgemerkt te worden dat deze Nederlandse situatie niet al te zeer verschilde van die waarin republikeinse theorievorming voor het eerst opkwam in postklassiek Europa, in Noord-Italië. Ook in het ‘Regnum Italicum’ was het politieke kader voor stedelijk republicanisme verzet tegen de lokale invloed van de vorst, De Duitse Keizer,

⁴⁰ Wim P. Blockmans, ‘Alternatives to monarchical centralisation: the great tradition of revolt in Flanders and Brabant’ in: H.G. Koenigsberger (red.), *Republiken und Republikanismus im Europa der frühen Neuzeit* (München 1988) 145-154.

⁴¹ Marc Boone en Maarten Prak, ‘Rulers, patricians and burghers. The great and little traditions of urban revolt in the Low Countries’ in Karel Davids en Jan Lucassen (red.), *A Miracle mirrored. The Dutch Republic in European perspective* (Cambridge 1995) 99-134.

⁴² Blockmans, ‘Alternatives’, 153.

⁴³ Zie over de corporatieleer Antony Black, *Political thought in Europe, 1250-1450* (Cambridge 1992) 148-152; en Art Podlech, ‘Repräsentation’ in: Reinhart Koselleck e.a. (red.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Deel V (Stuttgart 1984) 510-514.

zo heeft Skinner aangetoond. Ook hier, in Italië, voedden privileges van steden, toegekend door vorsten, de gedachte dat deze steden autonome republieken waren.⁴⁴

Uiteindelijk zwoeren de Italiaanse stadsrepublieken hun vorst al af in de middeleeuwen, ten faveure van radicaal zelfbestuur. De Nederlandse steden besloten hiertoe pas aan het einde van de zestiende eeuw. Zelfs toen had in de Nederlanden het vinden van een nieuwe vorst in eerste instantie de voorkeur genoten. Toch was de traditie van stedelijk verzet in de Nederlanden al in de middeleeuwen republikeins. Premodern republicanisme was immers niet noodzakelijkerwijs zuiver anti-monarchaal van aard.⁴⁵ Het was dan ook volstrekt legitiem dat Lodovico Guicciardini de stad Antwerpen in 1567 aanduidde als ‘vrije republiek’. Antwerpen had weliswaar een vorst, de hertog van Brabant, maar Antwerpen had dusdanige privileges tot zelfbestuur, dat de stad feitelijk niet te onderscheiden was van de Italiaanse republieken die geen vorst hadden gehad.⁴⁶ Daarbij wist Guicciardini waarover hij sprak. Niet alleen was zijn familie afkomstig uit Florence, de stad met wellicht de rijkste postklassieke republikeinse traditie van heel Italië, bovendien was zijn neef Francesco Guicciardini één van de grote republikeinse denkers van de zestiende eeuw.⁴⁷ Ten slotte sloot Lodovico Guicciardini’s republikeinse portrettering van Antwerpen aan bij bestaande republikeinse sentimenten gericht op zelfbestuur die in de vroegmoderne Nederlanden al volop bloeiden, nog voor het begin van de Opstand, aldus Karin Tilmans.⁴⁸ Tegen de achtergrond van de reeds lange tijd bestaande tradities van stedelijk, republikeins verzet kan de aanwezigheid van dergelijk republikeins denken over stedelijk zelfbestuur amper verrassen.

De Nederlandse stedelijke tradities vanaf de middeleeuwen waren republikeins. Het verzet tegen de vorst – dat één van de centrale kenmerken was van dit Nederlandse republicanisme – was in het republikeinse kader bovenal problematisch omwille van de inbreuk op de eenheid, de eendracht van de gemeenschap die in de premoderne politiek als ideaal gold. Vroegmoderne republikeinse denkers ontleenden het axioma dat eendracht noodzakelijk was vooral aan klassieke, Romeinse republikeinse auteurs, waarvan Cicero de

⁴⁴ Skinner, *The foundations I*, 3-12.

⁴⁵ Idem, *Liberty before liberalism* (Cambridge 2012) 1-57, specifiek noot 165 op pagina 55.

⁴⁶ Van Gelderen, *The political thought*, 24.

⁴⁷ Ibidem, 13.

⁴⁸ Karin Tilmans, ‘Republikeins burgerschap en het civic humanism in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden (1477-1566)’ in: Joost Kloek en Karin Tilmans (red.), *Burger. Een geschiedenis van het begrip ‘burger’ van de middeleeuwen tot de 21ste eeuw* (Amsterdam 2002) 79-97.

belangrijkste was. In boek één van zijn werk *De officiis* had Cicero het belang van eendracht onderstreept. Bovendien had Cicero uitgelegd hoe eendracht mogelijk was – niet onbelangrijk. Om te voorkomen dat de politieke gemeenschap in een staat van tweedracht viel, moest iedereen te allen tijde het algemeen belang, het belang van de gemeenschap – het ‘bonum commune’ of ‘communes utilitates’ – verkiezen boven welk particulier belang dan ook, of dit belang nu individueel of van een factie was.⁴⁹ Iedere republikeinse denker onderstreepte dit belang van eendracht, omdat tweedracht of verdeeldheid leidde tot het noodlot van de gemeenschap, haar uiteenvallen.⁵⁰

Verzet of enige andere vorm van strijd was in beginsel een inbreuk op het republikeinse ideaal van eendracht, dat harmonie en vrede veronderstelde. Toch was oorlog in het nog jonge, zeventiende-eeuwse leven van de Republiek een constante. De Republiek was geboren uit een hevige en langdurige oorlog met de Spaanse kroon. Daarnaast waren de Noord-Nederlandse gewesten ook na de Vrede van Münster vrijwel constant in staat van oorlog met verscheidene Europese mogendheden.⁵¹ Bovendien was strijd ook intern, binnen de steden, aan de orde van de dag. De Bestandstwisten en het Rampjaar, aan het begin en aan het einde van de zeventiende eeuw, zijn bekende voorbeelden van grootschalig politiek oproer. Maar oproer kwam nog veel vaker voor. Niet alleen Dordrecht had halverwege de zeventiende eeuw te kampen met een lange periode van onrust, ook in Middelburg, in 1651, en in Groningen, in 1657, kwamen vergelijkbare oproeren voor. Tijdens al deze oproeren confronteerde de lokale burgerij haar stadsbestuur met plaatselijke, republikeinse privileges.⁵² Zij keerde zich niet tegen de vroegmoderne politieke verhoudingen op zich, waarin regenten als magistraten het bestuur verzorgden.⁵³ De burgerij propageerde juist een meer eendrachtige voortzetting van de gangbare vorm van politiek.

⁴⁹ Cicero, *On duties*. M.T. Griffin en E.M. Atkins (red.) (Cambridge 1991) 33-34.

⁵⁰ Zie over de invloed van de klassieken op middeleeuws Italiaans republikeins denken over eendracht Quentin Skinner, *Visions of politics*. Volume II: *renaissance virtues* (Cambridge 2002) 22-24. Voor het belang van eendracht in de zeventiende-eeuwse Nederlandse politieke cultuur, zie Judith Pollmann, ‘Eendracht maakt macht. Stedelijke cultuuridealen en politieke werkelijkheid in de Republiek’ in: Dennis Bos e.a. (red.), *Harmonie in Holland. Het poldermodel van 1500 tot nu* (Amsterdam 2007) 134-151 en 254-257.

⁵¹ Frijhoff en Spies, *Bevochten eendracht*, 31-35.

⁵² Ibidem, 198-201. Overigens heeft J.J. Woltjer terecht benadrukt dat burgers hun privileges niet altijd juist interpreteerden. J.J. Woltjer, ‘Dutch privileges, real and imaginary’ in J.S. Bromley en E.H. Kossmann (red.), *Some political mythologies. Papers delivered to the fifth Anglo-Dutch historical conference* (Den Haag 1975) 19-35.

⁵³ Paul Knevel, ‘Politiek op straat. Over de vormen van stedelijk politiek protest in de zeventiende eeuw’, *Groniek* 137 (1997) 403-416.

De burgerij presenteerde haar verzet als dienstbaar aan eendracht, als noodzakelijk om de gemeenschap bijeen te houden. In essentie deed zij dan ook weinig anders dan de eerste opstandelingen al hadden gedaan.⁵⁴ De uit de middeleeuwen afkomstige en tijdens de Opstand ideologisch versterkte stedelijk-republikeinse tradities van verzet waren als ‘brandstof’ voor intern stedelijk verzet in de zeventiende eeuw.⁵⁵ Aldus ‘bevochten’ Nederlanders Nederlanders hun eendracht.⁵⁶ Maar hoeveel er ook gevochten werd, het eendrachtideaal ging hierbij nimmer verloren, zo onderstreept Joke Spaans. Zelfs op het toppunt van de Bestandstwisten, toen steden overal in de Republiek ‘in brand’ stonden, bleef eendracht onlosmakelijk verbonden aan de lokale republikeinse politieke cultuur.⁵⁷

Het politieke fenomeen van stedelijk oproer was in de vroegmoderne tijd overigens niet voorbehouden aan de Nederlanden. Ook elders kwam oproer voor. Bovendien was oproer buiten de Nederlanden niet minder strijdig met het ideaal van eendracht. Overal in Europa waar steden een levendige republikeinse politieke cultuur kenden, daar werd om eendracht gevochten. In Duitse en in Italiaanse steden lag oproer net zo goed constant op de loer.⁵⁸ Net als in de Nederlandse steden vond de legitimatie van verzet ook daar veelal plaats op basis van bestaande stedelijke privileges.⁵⁹ Privileges verwezen immers bij uitstek naar de republikeinse orde die in het premoderne Europese stadsleven centraal stond. De stadsrepubliek was autonoom. Haar gemeenschap bestuurde zichzelf, bij monde van haar representanten in het bestuur. Dit alles was onderdeel van een uitgebreid republikeins normenstelsel, dat al vanaf de middeleeuwen in Europese steden in zwang was. Politieke eendracht stond in dit normenstelsel centraal, hoezeer de werkelijkheid ook anders kon zijn.⁶⁰

⁵⁴ Vergelijk Van Gelderen, *The political thought*, 127-129, 135, 140 en passim.

⁵⁵ Boone en Prak, ‘Rulers, patricians and burghers’, 100.

⁵⁶ Frijhoff en Spies, *Bevochten eendracht*, 182.

⁵⁷ Joke Spaans, ‘Public opinion or ritual celebration of concord? Politics, religion and society in the competition between chambers of rhetoric at Vlaardingen, 1616’ in: Judith Pollmann en Andrew Spicer (red.), *Public opinion and changing identities in the early modern Netherlands* (Leiden 2007) 189-209.

⁵⁸ Robert von Friedeburg, ‘Civic humanism and republican citizenship in early modern Germany’ in: Martin van Gelderen en Quentin Skinner (red.), *Republicanism. A shared European heritage. Volume I: republicanism and constitutionalism in early modern Europe* (Cambridge 2002) 127-144.

⁵⁹ Christopher R. Friedrichs, *Urban politics in early modern Europe* (Londen/New York 2000) 50-64; en Rudolf Dekker, *Holland in beroering. Oproeren in de 17de en 18de eeuw* (Baarn 1982) 22-50.

⁶⁰ Eberhard Isenmann, ‘Norms and values in the European city, 1300-1800’ in: Peter Blickle (red.), *Resistance, representation and community* (Oxford 1997) 185-216.

1. De politiek van Dordrecht

Dordrecht was niet zomaar een stad, zo wisten zijn zeventiende-eeuwse inwoners maar al te goed. Allereerst was Dordrecht een omvangrijke stad. In de beginjaren van de Opstand had het waarschijnlijk net iets meer dan tienduizend inwoners geteld.⁶¹ In de eerste helft van de zeventiende eeuw waren dit er waarschijnlijk zelfs meer dan achttienduizend geworden.⁶² Daarnaast was Dordrecht de oudste stad van Holland. De lokale historicus Johan van Beverwijck, zelf afkomstig uit een machtig regentengeslacht en voormalig bestuurder, legde de bijzondere aard van Dordrecht vast in zijn in 1640 verschenen stadsgeschiedenis – de eerste opgetekende geschiedenis van Dordrecht.⁶³ Het was in Dordrecht dat het ‘Begin van Hollant’ moest worden gezocht.⁶⁴ Hier, in deze omgeving, hadden de eerste graven van het gewest zich gevestigd.⁶⁵ De stad had sinds het begin gelegen aan de zuidoever van de Merwede en ten noorden van de Maas.⁶⁶ Deze waterroutes waren dan ook belangrijk voor de stad, die al eeuwenlang van de handel leefde. Niet voor niets had Dordrecht vanaf 1610 twee havens, waarvan de nieuwste een ‘groot cieraet van de Stadt’ was, aldus Van Beverwijck.⁶⁷ Het was in de eerste plaats aan de handel dat Dordrecht zijn enorme bloeiperiode in de late middeleeuwen dankte.⁶⁸ Het Dordtse stapelrecht, dat de lokale handel begunstigde ten koste van handelaars van elders, herinnerde een zeventiende-eeuwer als Van Beverwijck nog immer aan deze bloeiperiode. Handel was en bleef een belangrijk aspect van de identiteit van de stad.⁶⁹ Van Beverwijck meende dat de naam Dordrecht was afgeleid van een oude benaming voor markt. Voor hem was Dordrecht daarom van oudsher een ‘forum’, net als Rome.⁷⁰

⁶¹ Jan van Herwaarden e.a., *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572* (Hilversum 1996) 240-245.

⁶² Hubert Nusteling, ‘De bevolking: van raadsels naar oplossingen’ in: Frijhoff e.a., *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813*, 75.

⁶³ Molhuysen e.a. (red.), *Nieuw Nederlands biografisch woordenboek* 1, 327-331.

⁶⁴ Johan van Beverwijck, ‘*t Begin van Hollant in Dordrecht, mitgaders der eerster stede beschrijvinge, regeringe, ende regeerders, als oock de gedenckwaardighste geschiedenissen aldaer gevallen* (Dordrecht 1640) titelpagina.

⁶⁵ Ibidem, 104.

⁶⁶ Ibidem, 103.

⁶⁷ Ibidem, 118-119. Zie ook Emile Havers, ‘De Dordtse ruimte: veranderend beeld van de stad en omgeving’ in: Frijhoff e.a., *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813*, 39-46.

⁶⁸ Van Herwaarden e.a., *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*, 74-85.

⁶⁹ Van Beverwijck, ‘*t Begin van Hollant in Dordrecht*, 122-166.

⁷⁰ Ibidem, 76-77.

De vergelijking met Rome duidde bovendien op het bijzondere politieke karakter van Dordrecht. Het Romeinse forum was niet alleen een marktplaats maar ook het politieke hart van de Republiek geweest. Op het Forum had de burgerij geregeerd. In het vervolg zal blijken in hoeverre deze vergelijking van het zeventiende-eeuwse Dordrecht met Rome opging. Dordrecht had ten opzichte van andere Hollandse steden een uitzonderlijke politiek-institutionele structuur, die wel enige grond voor een dergelijke vergelijking met Rome bood. Naast de Dordtse instituties zullen ook de bestuurscultuur binnen de stad en het gewest de revue passeren. Sloot deze bestuurscultuur wel aan bij het republikeinse ideaal van zelfbestuur? Het was deze politieke context die Walen aanzette tot politieke theoretisering. In de derde en laatste paragraaf van dit hoofdstuk gaat de aandacht daarom uit naar de weerslag van de politieke werkelijkheid in Dordrecht op Walens politieke denken. In hoeverre was de Dordtse politieke volgens Walen rechtvaardig? Aangezien de thema's uit de overige hoofdstukken grotendeels raken aan het behoud van rechtvaardigheid, is het van belang om Walens rechtvaardigheidsconcept nader te duiden.

1.1. Het bestuur van Dordrecht

Qua institutionele structuur was het stadsbestuur van Dordrecht een bijzonderheid in Holland.⁷¹ Doordat Dordrecht als eerste stad van Holland gedurende de late middeleeuwen een sterke economische ontwikkeling had doorgemaakt, hadden de lokale gilden een formele invloed in het stadsbestuur verkregen die ongekend was in de rest van het gewest.⁷² In alle Hollandse steden konden burgercollectieven als gilden en schutterijen buigen op de facto invloed op de politieke besluitvorming.⁷³ In de praktijk hadden veel stedelijke keuren hun oorsprong in rekesten van dergelijke collectieven, in Dordrecht net zo goed als elders.⁷⁴ Maar enkel in Dordrecht waren de dekens van de gilden betrokken bij de aanstelling van stedelijke

⁷¹ Over de stadsbesturen van vroegmoderne Hollandse steden, zie Simon Groenveld en Pieter Wagenaar, 'De Republiek der Verenigde Nederlanden. Het 'makelaarskarakter' van het Nederlandse openbaar bestuur (1555-1795) in: Pieter Wagenaar e.a. (red.), *Duizend jaar openbaar bestuur in Nederland. Van patrimoniaal bestuur naar waarborgstaat* (Bussum 2011) 98-100.

⁷² Maarten Prak, 'Corporate politics in the Low Countries. Guilds as institutions, 14th to 18th centuries' in: idem e.a. (red.), *Craft guilds in the early modern Low Countries. Work, power and representation* (Aldershot 2006) 105.

⁷³ Idem, *Republikeinse veelheid*, 22-27, 132-136 en passim.

⁷⁴ Vergelijk Henk van Nierop, 'Popular participation in politics in the Dutch Republic' in: Blickle (red.), *Resistance, representation and community*, 272-290.

magistraten. De colleges der Goede Mannen van Veertigen en der Goede Lieden van Achten moesten de stem van de burgerij en de belangen van de gilden weergeven in het hart van de Dordtse politiek. Vooral het college van Achten was hierdoor regelmatig een speelbal in politieke conflicten. Enerzijds zagen jonge regenten een termijn als Acht vooral als opstap naar invloedrijkere functies in het bestuur. Jacob de Witt, die vanaf 1618 Acht was en later veelvuldig het burgemeestersambt zou vervullen, was hiervan slechts een sprekend voorbeeld.⁷⁵ Anderzijds waren voor Dordtse burgers de colleges van Achten en van Veertigen dé politieke instituties bij uitstek die de oorsprong van het bestuur vertegenwoordigden. Het bestuur was afkomstig uit de buik van de gemeenschap, iets wat regenten volgens burgers te vaak vergaten.⁷⁶

De colleges van Achten en Veertigen waren in de veertiende en vijftiende eeuw achtereenvolgens ingesteld om in naam van de burgerij te spreken, maar de Veertigen opereerden in de loop der tijd steeds onafhankelijker van de gilden. Het college van Veertigen nomineerde namens de gilden de schepenen en raden van Dordrecht, waarna de stadhouder – in eerste instantie namens de graaf, later namens de Staten van Holland – de electie verzorgde. Maar omdat de Veertigen vooral uit hun eigen midden nomineerden en zij, nadat zij waren aangesteld als schepen of raad, Veertig bleven, overheersten gezeten regenten het college, ten koste van de invloed van de gilden. Daarnaast kregen oud-schepenen en oud-raden, als voormalige leden van het Gerecht, toegang tot de Oudraad, hét centrum van de Dordtse besluitvorming – vergelijkbaar met de vroedschappen in andere steden. Steeds meer werd het college van Veertigen daardoor een bijeenkomst van Oudraden en verloor het aan specifieke relevantie. Daarentegen was het college van Achten juist van doorslaggevende betekenis in de Dordtse politiek. De stadhouder koos de Achten uit een lijst met 24 namen, uit ieder kwartier van de stad twee, die was opgesteld door de dekens van de gilden. In tegenstelling tot de Veertigen hadden de Achten een beperkte ambtstermijn, wat hun college regelmatig van vers bloed voorzag. In principe was het hierdoor voor machtige regenten moeilijker om de Achten te bespelen dan de Veertigen. Na hun aanstelling hielden de Achten onder meer toezicht op de stadsfinanciën. Tevens maakten zij de wensen van de gilden kenbaar in het Gerecht en in de Oudraad.⁷⁷ Maar de belangrijkste taak van het college van

⁷⁵ Molhuysen e.a. (red.), *Nieuw Nederlands biografisch woordenboek* 3, 1455.

⁷⁶ Eric Palmen, 'De politieke elite' in: Frijhoff e.a. (red.), *Geschiedenis van Dordrecht*, 216-217.

⁷⁷ Manon van der Heijden, *Geldschietters van de stad. Financiële relaties tussen stad, burgers en overheden 1550-1650* (Amsterdam 2006) 57-60.

Achten was ongetwijfeld het verkiezen van de burgemeester, wat zij deed in samenwerking met de Oudraad. De leden van de Oudraad brachten ieder één stem uit, de Achten gezamenlijk twaalf stemmen.⁷⁸

De invloed van de Achten op de burgemeestersaanstelling maakte hun college tot sleutelinstitutie in de lokale politiek, omdat de burgemeester met afstand de machtigste magistraat van Dordrecht was. De grote invloed van de burgemeester was kenmerkend voor de institutionele structuur van de zeventiende-eeuwse stadsbesturen. Van een scheiding van machten was geen sprake. De burgemeester had rechtsprekende, uitvoerende en wetgevende macht. Als voorzitter van de Oudraad, het belangrijkste wetgevende orgaan van Dordrecht, stond de burgemeester middenin de besluitvorming. Hij stelde vervolgens zelf, in samenwerking met de schepenen, de stadskeuren op. Daarnaast stemde de burgemeester mee in het Gerecht, het hoogste gezag op het gebied van de civiele en strafrechtspraak. De overige leden van het Gerecht waren de schout, die tevens gewestelijke afgevaardigde was, en de schepenen met hun adviseurs, de raden. Ten slotte was de burgemeester het hoofd van het dagelijks bestuur van de stad, waardoor hij een doorslaggevende stem had in de aanstelling van de belangrijkste ambtenaren. Hij bewaarde de stadssleutels, beheerde de stadsfinanciën en woonde de vergaderingen van de Staten van Holland bij. De burgemeester was dan ook met recht de invloedrijkste man van zeventiende-eeuws Dordrecht.⁷⁹

Vanzelfsprekend was de aantrekkingskracht van de macht van de burgemeester groot op de regentenstand van Dordrecht. Iedere regent die het burgemeesterschap ambieerde, probeerde de gunst van de Achten voor zich te winnen. Zo werkten de Dordtse politieke instituties collaboratie tussen regenten in de hand. Maar de historische legitimatie voor de invloed van de Achten op de verkiezing van de burgemeester lag besloten in de oorspronkelijke rol van de burgemeester in de late middeleeuwen, als beschermer van de privileges van Dordrecht. Aan deze taak dankte de burgemeester dan ook zijn naam: ‘burgemeester van der gemeente wege’.⁸⁰ Zeker vanaf de zestiende eeuw botsten burgemeesters eerder met de lokale gemeenschap dan dat zij elkaar vonden. Meer en meer

⁷⁸ Zie over de Achten en de Veertigen G. Veldhuijzen, *Nieuwe heeren nieuwe kussens. Het regentenpatriciaat van Dordrecht 1672-1685* (Dordrecht 1988) 13-16.

⁷⁹ Voor bestuurlijke verhoudingen buiten Holland, vergelijk Groenveld en Wagenaar, ‘Het ‘makelaarskarakter’’, 102-103.

⁸⁰ Dordrecht kende een onderscheid tussen de burgemeester van der gemeente wege (hier slechts aangeduid als ‘burgemeester’) en de burgemeester van ’s heeren wege. De burgemeester van ’s heeren wege was één van de schepenen en voorzitter van het Gerecht. J.L. van Dalen, ‘De oude regeeringsvorm van Dordrecht’, *Bijdragen vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*. Reeks 4 3 (1903) 276-279.

trad de burgemeester op als voorman van de lokale regentenoligarchie, die de invloed van de gilden probeerde te beperken. De oligarchie weigerde om haar macht te verantwoorden tegenover de gemeenschap. De verkiezing van de Achten was daarom met regelmaat inzet van conflicten tussen burgerij en regenten, over de invloed van de gemeenschap op het bestuur. Dordrecht was, behalve tussen 1647 en 1651, ook in 1685 het toneel van conflicten over de verkiezing van de Achten.⁸¹ Voor intellectueel goed onderlegde burgers waren de Achten personificaties van de oorsprong van het bestuur, dat door de gemeenschap was overgedragen aan de magistraat. Dit was een thema dat niet specifiek was voorbehouden aan de jaren 1647-1651. In feite hield de sterk symbolische rol van de Achten de burgers van Dordrecht tot aan het einde van het ancien régime bezig.⁸²

1.2. Patronage, conflictbeheersing of corruptie

Zoals het voorgaande politiek-institutionele overzicht van het bestuur in Dordrecht reeds suggereert, was de lokale politiek bijzonder vatbaar voor belangenverstrengeling en andere corrupte verschijnselen die de vroegmoderne mens zag als onwenselijk. Deze vatbaarheid werd nog versterkt door de aard van de vroegmoderne bestuurscultuur. In de vroegmoderne tijd liepen de publieke wereld van de politiek en de gesloten omgeving van het familieleven vaak naadloos in elkaar over, in Holland net zo goed als daarbuiten. Patronagepolitiek was aan de orde van de dag. Toch is het voor de moderne historicus moeilijk om te bepalen welke vormen van patronage de vroegmoderne mens beschouwde als corrupt en welke vormen niet.⁸³ Hier is het genoeg om de werking van de patronagepolitiek in Dordrecht en in Holland te behandelen. In de derde paragraaf van dit hoofdstuk gaat de aandacht nader uit naar de wijze waarop de zeventiende-eeuwer Walen bestuurlijke corruptie in theoretische zin beschouwde.

Aan de orde komen de patronagepolitiek en de daaruit voortvloeiende corruptie in Dordrecht en in Holland. Naar moderne maatstaven waren beide politieke omgevingen door en door corrupt. Het is echter belangrijk om in ogenschouw te nemen dat patronage voor de

⁸¹ Veldhuijzen, *Nieuwe heeren nieuwe kussens*, 49-52.

⁸² Palmen, 'De politieke elite', 215.

⁸³ Pieter Wagenaar e.a., 'Corruptie in de Nederlanden, 1400-1800', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 2 (2005) 3-21.

zeventiende-eeuwer niet uitsluitend slecht was. In eerste instantie was patronage ook een min of meer vanzelfsprekende wijze om de politieke besluitvorming te beperken tot een selecte groep bestuurders. Zo bleven de lijnen tussen bestuurders kort en bleef het besluitvormingsproces enigszins overzichtelijk in de toch al bestaande wirwar van politieke belangen. Zo beschouwd, oversteeg het door 'vriendschap' bijeengehouden bestuur de particuliere belangen van de vele afzonderlijke leden van de gemeenschap. Patronage kon eendracht faciliteren. Aldus kon de patronage van bestuurders zelfs beschouwd worden als een vorm van conflictbeheersing.⁸⁴

De Dordtse corruptie in het stadsbestuur waartegen Walen en de burgerij zich verzetten, was diepgeworteld in de lokale politiek. Walen toonde zich een fervent tegenstander van corrupte praktijken. Zo deed hij in 1645, behalve zijn eerste politiek-theoretische werk, *Wit*, bovendien enkele zuivere klaagschriften verschijnen. In al deze werken toonde Walen zich hoogst verontwaardigd over de corruptie van de lokale regentenstand.⁸⁵

De oorsprong van Walens klachten lag in het najaar van 1644. Walen was destijds in een conflict verwickeld geraakt met Mathijs Berck, de stadspensionaris, en met de gebroeders Abraham en Jacob van Beveren, respectievelijk burgemeester en schout. Walen had als advocaat twee molenaars, de broeders Cornelis en Egbert Jacobsz bijgestaan. Door de lokale pachters waren deze molenaars beschuldigd van belastingfraude, maar volgens Walen waren de gebroeders Jacobsz. het slachtoffer geweest van vriendjespolitiek in het stadsbestuur.⁸⁶

⁸⁴ Vergelijk Wim Blockmans, 'Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 11 (1985) 231-247; en Luuc Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1997) 136-139 en 326-329.

⁸⁵ [Johan Walen], *Over vreemde en noyt gehoorde proceduren, gehouden tegenmr. Iohan Walen, [...]. Gedemonstreert [...] met verscheyden rechtmatige aenmerkingen, aende ed. Hove van Hollandt* (1645) (Knuttel 5231); idem, *Requeste en appostille, aenden ed. Hove van Hollant* (1645); en [idem], *Op-rechte vertooningh, aende ed. gr. mo. heeren Staten van Hollandt ende West Vrieslandt, inde saecke van mr. Iohan van Walen [...] nopende de manifeste nulle, ende inique vonnissen, by mr. Abraham van Beveren oudt-borgermeester, ende mr. Mathijs Berck pensionaris en secretaris aldaer [...]* (Knuttel 5232). Walen had zelfs nog een pamflet, *Rechtmatighe consultatie ende remedie tegens de meyneedighe ontucht, ende vertredinghe der rechten; vryheden, ende privilegien der stad, ende gilden van Dordrecht*, laten publiceren, maar dit is nooit bewaard gebleven. *Sententie byden Hove van Hollant [...] op ende jegens mr. Johan Walen, ghewesen advocaet voor camere judicieel der stad Dordrecht, ende uytgeseyde der selver stede ende jurisdictie van dien, ghedaechde in persoon, by edicte, latitant, ende defaillant* (Den Haag 1648) 4r (Knuttel 5797); en Wille, 'Het Houten Boek', 1162.

⁸⁶ Mogelijk was de eiser, een pachter genaamd Job, een vriend van Berck. De bron hiervoor was echter nadrukkelijk gekeerd tegen Berck. Irenum Philogame, *Nieuw Rotterdams marckt-schuyt praetjen. Varende van Rotterdam nae Dordrecht, tusschen 7 personen. [...] Waer in te sien en te bespeuren is, wie de principaelste*

Alles duidt erop dat Walen een gevoelige snaar had geraakt. De Dordtse regentenoligarchie had immers al haar macht aangewend om het Walen onmogelijk te maken de gebroeders Jacobsz. adequaat te verdedigen. Berck had zijn invloed als pensionaris gebruikt om het Gerecht op te hitsen tegen Walen. Jacob van Beveren had Walens toegang tot de bewijsstukken beperkt. In het Gerecht en later in zijn geschriften verweerde Walen zich hiertegen door te stellen dat de onderlinge verwantschap van de Gerechtsleden de rechtsgang blokkeerde. Zo stemde Abraham van Beveren, als burgemeester, in de zaak die zijn broer Jacob, als schout, aanhangig maakte. Maar toen Walen voor de zoveelste keer dit verweer had bepleit, was hij door Abraham van Beveren geschorst als advocaat, wegens een gebrek aan respect voor het Gerecht. Dit was wel extra wrang geweest, daar de lokale oligarchie eerder Walens vader, Arend, had verzocht diens plek in het Gerecht, als raad, af te staan in verband met mogelijke belangenverstrengeling.⁸⁷ Johan Walen had zijn schorsing in de Oudraad met ontbloom hoofd ontvangen – een grove eeraantasting. En zijn hoger beroep bij het Hof van Holland mocht hem niet baten. De regentenoligarchie zette hem op 14 februari 1645 zelfs uit de stad, zonder enig vorm van proces. De verbanning was Walens straf voor zijn verraad aan de eigen regentenstand.⁸⁸

Het voorbeeld van Walen illustreert dat de gangbare patronagepolitiek gemakkelijk tot corruptie kon leiden. Patronage was zeker in Dordrecht onlosmakelijk verbonden aan het politieke leven. Het bestuur van Dordrecht kende namelijk in de middeleeuwen al een grote mate van oligarchisering. In de zeventiende eeuw veranderden de families Van Beveren en De Witt het stadsbestuur in een ware familieregering.⁸⁹ Tussen 1642 en 1647 wisselde het burgemeesterschap tussen Cornelis van Beveren en Jacob de Witt, enkel met tussenkomst van Cornelis' neef Abraham.⁹⁰ Halverwege de zeventiende eeuw bepaalden Cornelis van Beveren en Jacob de Witt wie in Dordrecht welke lucratieve politieke functie verkreeg. Zij voorkwamen dat andere regenten zelf een machtsbasis konden opbouwen door middel van

beleyders ende uytvoerders zijn van dese on-eenigheden, die nu in Dordrecht ontstaen zijn: met een naeckt vertoogh wat hem in dese on-eenigheydt toe-gedragen heeft (Dordrecht 1647) 8-9 (Knuttel 5596).

⁸⁷ Wille, 'Het Houten Boek', 1156.

⁸⁸ Zie voor een uitgebreidere behandeling van de zaak tegen de gebroeders Jacobsz. en Walens verzet ook Wille, 'Het Houten Boek', 1155-1164; en I.J. Soer, *Mr. Johan Walen en de democratische woelingen te Dordrecht van 1647-1651* (Onuitgegeven scriptie 1950) 1-6.

⁸⁹ Van Herwaarden e.a., *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572*, 261-265; en Palmen, 'De politieke elite', 211-220.

⁹⁰ Cornelis van Beveren was Abrahams oom. Molhuysen e.a. (red.), *Biografisch woordenboek* 3, 106-109, 1455-1458. Overigens kwam het ook voor dat de families Van Beveren en De Witt met elkaar in de clinch raakten. Veldhuijzen, *Nieuwe heeren nieuwe kussens*, 21.

een omvangrijk patronagesysteem. Van Beveren en De Witt bonden cliënten aan zich met het beginsel van dienst en wederdienst, in de vorm van contracten van correspondentie. Een uitgekende huwelijkspolitiek bezegelde deze informele afhankelijkheidsrelaties. Financiële voordelen, juridische privileges en eer stroomden van Van Beveren en De Witt naar hun cliënten. Op basis van de gunst van de machtigste regenten wierpen hun 'vrienden' zich vervolgens op als patroon voor hen die in lager aanzien stonden. Zo reikte de patronage van de Van Beverens en de De Witten tot in de onderste segmenten van de Dordtse samenleving.⁹¹

Uiteraard waren patronage en corruptie niet voorbehouden aan de politiek van Dordrecht. Patronage was onontkoombaar in alle premoderne samenlevingen. Dus was er geen Nederlandse stad waar zij een onbekend verschijnsel was. Bovendien waren de regentenoligarchieën van Hollandse steden met elkaar verbonden via hun afgevaardigden in het gewestelijke bestuur. Zo was pensionaris Berck een goed voorbeeld van een zeventiende-eeuwse Dordtenaar die de vruchten plukte van een machtige patroon. Berck was zelf onderdeel van de Dordtse subelite, maar hij dankte zijn pensionarisschap aan de gunst van één van de machtigste regenten van de zeventiende-eeuwse Nederlanden, Jacob Cats. Berck werd in 1636 bij provisie pensionaris, toen Cats Dordrecht inruilde voor het Haagse, om in plaats van Dordtse pensionaris raadpensionaris van Holland te worden. Berck behield zijn ambt tot 1653, mede dankzij de gunst van Cats en Cats' schoonzoon, Cornelis Musch.⁹²

Musch, van 1628 tot 1650 griffier van de Staten-Generaal, was in de gehele Republiek hét symbool voor de dreiging van corruptie in de van patronage doordrongen zeventiende-eeuwse politiek. De griffier was, naast de raadpensionaris en de stadhouder, de enige ambtenaar binnen het staatsbestel met vaste toegang tot de vergaderingen van de Staten-Generaal. In deze vergaderingen had Musch regelmatig de laatste stem in de besluitvorming, omdat hij de afgevaardigden intimideerde met zijn dossierkennis.⁹³ Hij maakte indien nodig achteraf zelfs aanpassingen in de resoluties. Bovendien verhandelde Musch ambten en officiële staatsdocumenten, gebruikmakend van de administratieve chaos

⁹¹ Zie voor een uitstekende verhandeling van patronage in de vroegmoderne politiek Judith Pollmann, 'Dienst en wederdienst. Patronage en de kunst van het netwerken in het ancien régime' in: Willem Frijhoff en Leo Wessels (red.), *Veelvormige dynamiek. Europa in het ancien régime 1450-1800* (Amsterdam 2006) 213-236.

⁹² Dat Cats zijn relaties in Dordrecht onderhield, blijkt wel uit het gegeven dat hij regelmatig contact had met Jacob de Witt. Herbert H. Rowen, *John de Witt. Grand pensionary of Holland 1625-1672* (Princeton 1978) 9. Over Berck, zie Molhuysen e.a. (red.), *Biografisch woordenboek* 1, 308.

⁹³ Groenveld en Wagenaar, 'Het 'makelaarskarakter'', 112.

op het griffie. Toen de afgevaardigden in de Staten-Generaal, waaronder Cornelis van Beveren, Musch in 1646 aanspraken op zijn corruptie, kreeg Berck de mogelijkheid om zijn Haagse patroon dienstbaar te zijn.⁹⁴ In opdracht van Musch maakte Berck Van Beveren zwart in Dordrecht, waar Van Beveren op dat moment burgemeester was.⁹⁵ Zo was de patronagepolitiek in Dordrecht in hoge mate verbonden aan patronage in het gewest.

Dit was niet de eerste keer en zeker niet de laatste keer dat Musch in de clinch lag met afgevaardigden van Nederlandse steden. Musch dankte zijn griffierschap in de eerste plaats aan stadhouder Frederik Hendrik. Diezelfde Frederik Hendrik had na de dood van zijn broer Maurits al zijn krachten aangewend om een patronagenetwerk op te zetten dat zoveel mogelijk bestuurders van Nederlandse steden bond aan de gunst van zijn familie. Dit patronagenetwerk, het stadhouderlijk stelsel, had vooral als oogmerk om de benodigde financiën bijeen te brengen voor Frederik Hendriks geldverslindende oorlogen. De stadhouder diende in het politieke bestel van de Republiek in de eerste plaats als kapitein-generaal van de gewesten, dus was het aanzien van de Oranjes primair verbonden aan hun mogelijkheden om oorlog te voeren namens de gewesten. Cliënten van de Oranjes, zoals Musch, waren daarom constant bezig om de stedelijke afgevaardigden te dwingen tot de instelling van belastingen die de soldij van soldaten moesten bekostigen. Na de dood van Frederik Hendrik, op 14 maart 1647, trachtte diens zoon Willem II de politiek van zijn vader voort te zetten. Willem had echter meteen te kampen met een enorme tegenslag. De afgevaardigden van de Hollandse steden zagen de Vrede van Münster, ondertekend op 30 januari 1648, als aanleiding voor een door hen al lang gewenste troepenreductie. Vanzelfsprekend wilde de jonge stadhouder hiervan niets weten. Hij verzette zich hevig tegen de Hollandse regenten. Op 30 juli 1650 gaf Willem de opdracht om vijf leden van de Staten van Holland, waaronder Jacob de Witt, te arresteren. Hij liet ze opsluiten in slot Loevestein, totdat de Hollandse regenten de reeds ingestelde troepenreductie ongedaan maakten. Zo kreeg Willem tijdelijk zijn zin. Maar een vroege dood, nog in 1650, maakte aan de plannen van de jonge stadhouder een einde.⁹⁶ Aldus wonnen de Hollandse regenten alsnog.

⁹⁴ Paul Knevel, *Het Haagse bureau. 17de-eeuwse ambtenaren tussen staatsbelang en eigenbelang* (Amsterdam 2001) 123-144.

⁹⁵ Philogame, *Marckt-schuyt praetjen*, 15 (Knuttel 5596).

⁹⁶ Luuc Kooijmans en Carly Misset, 'Van rebellen tot 'koningen in eigen huis'. Opstand, regentenbewind en politieke cultuur' in: Thimo de Nijs en Eelco Beukers, *Geschiedenis van Holland. Deel II: 1572 tot 1795* (Hilversum 2002) 36-49.

De onlusten te Dordrecht kunnen onmogelijk losgezien worden van de grotendeels gelijktijdige conflicten tussen de stadhouder en de Hollandse regenten. Gedeeltelijk waren beide conflicten met elkaar verweven. Zo verving Willem tegen de zin van de regentenoligarchie van Dordrecht in 1649 het college van Achten, om de lokale machthebbers een hak te zetten.⁹⁷ Verder is het hoogst aannemelijk dat Willems verzet tegen de Staten van Holland de burgerij van Dordrecht in ieder geval mede aanspoorde tot vergelijkbaar verzet tegen de lokale oligarchie. De dood van Willem luidde het einde van de Dordtse onlusten in. Zonder tegenwicht van de stadhouder was de regentenoligarchie bij machte om het lokale oproer te beëindigen, met steun van enkele compagnieën soldaten vanuit het gewest.⁹⁸ Binnen het gewest Holland betekende de dood van Willem bovendien het einde van de corrupte praktijken van Musch. Al in 1646 hadden de Staten-Generaal Musch tot de orde geroepen, maar gesteund door de Oranjes was hij destijds weinig onder de indruk geweest. In 1650, niet lang na het overlijden van de stadhouder, werd Musch echter getroffen door een onverwachte dood. Boze tongen beweerden dat hij de hand aan zichzelf had geslagen. Een half jaar later keurden de Staten-Generaal bij plakkaat 'het presenteren en nemen van verboden giften en gaven' af. Zij waren waarschijnlijk blij dat ze eindelijk van Musch' corruptie waren verlost.⁹⁹

In Dordrecht bleef corruptie de stad echter teisteren. Walens klachten, in zijn *Magasyn* onder het grote publiek verspreid, moeten worden gezien als reactie op de corruptie die in de vroegmoderne politiek altijd en overal op de loer lag. Hoewel de Dordtse conflicten ongewoon lang duurden, waren zij inhoudelijk niet veel anders dan conflicten elders. Overal waar oligarchisering, als gevolg van de zeventiende-eeuwse patronagepolitiek, uitmondde in corruptie en de burger vervreemde van de stadspolitiek, daar ontstonden klachten over het wanbestuur van regenten.¹⁰⁰ De regentenoligarchie van Dordrecht meende dat de oproerigheden, de 'bijeerrottinge ende complotterijen', waren te wijten aan de onwetendheid en sensatiezucht van het volk.¹⁰¹ Maar in feite gaven regenten zelf de aanleiding tot discussie

⁹⁷ [Van Godewijck], *Beschrijvinghe*, 119v-121r (Regionaal archief Dordrecht 150, inv.nr. 1389); en Lieuwe van Aitzema, *Saken van staet en oorlogh, in, ende omtrent de Vereenigde Nederlanden, beginnende met het jaer 1645, ende eyndigende met het jaer 1656*. Deel III (Den Haag 1669) 391.

⁹⁸ Schotel, 'Strijd om de macht', 21, 23.

⁹⁹ Frijhoff en Spies, *Bevochten eendracht*, 35-36.

¹⁰⁰ *Ibidem*, 208.

¹⁰¹ Van de Wall, *Handvesten*, 1688. Vergelijk A.Th. van Deursen, *Mensen van klein vermogen. Het kopergeld van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1991) 221-227.

over hun functioneren. Corruptie zette namelijk eendracht op het spel.¹⁰² Bestuurders als Berck en Musch verpersoonlijkten het summum van de zeventiende-eeuwse corruptie, de ‘in-etende kancker’ waartegen Walen en de Dordtse burgerij zich verzetten, maar deze corruptie vloeide overal voort uit de alom verspreide patronagepolitiek.

1.3. Rechtvaardigheid: wet en eed

In het vervolg gaat de aandacht uit naar de wijze waarop Dordtenaren in hun politieke denken omgingen met hun eigen politiek, met hun instituties en hun bestuurscultuur.

Hoogstwaarschijnlijk aangespoord door het conflict van 1644, theoretiseerde Walen uitgebreid over de politieke gemeenschap van Dordrecht en over haar verhouding ten aanzien van haar bestuurders. Eén vraag keerde hierbij constant terug. Deze vraag was relevant in vrijwel alle politiek-theoretische werken van de vroegmoderne tijd. Deze vraag was in essentie hoe goed bestuur geduid moest worden. In *Wit*, meer nog dan in het *Magasyn*, ging Walen op deze vraag in.

Voor de chronologie van zijn werk is het belangrijk om te benadrukken dat Walen het *Magasyn* niet alleen na *Wit* liet publiceren, maar dat hij *Wit* waarschijnlijk ook eerder schreef. Dit blijkt vooral uit de inhoud van de beider werken. De oproer tot verzet van Walen in het *Magasyn* was vele malen krachtiger en urgenter dan in *Wit*, waarin Walen feitelijk gezien niet eens expliciet opriep tot verzet tegen het bestuur. Na het schrijven van het *Magasyn*, zou het schrijven van *Wit* met deze inhoud dan ook onlogisch zijn geweest. *Wit* kan wel uitstekend dienen als context voor de bestudering van het *Magasyn*. De verzetslegitimatie in het *Magasyn* bouwde namelijk gedeeltelijk voort op wat Walen in *Wit* al had geschreven. Bovendien minstens zo belangrijk, *Wit* was op zichzelf een hoogst interessant werk. In het restant van dit hoofdstuk volgt in hoge mate een analyse van Walens politieke denken aan de hand van *Wit*. De nadruk ligt daarbij op wat Walen verstond onder goed bestuur. Walen bracht hiervoor twee sleutelconcepten naar voren. Deze sleutelconcepten waren ‘wet’ en ‘eed’. Hun gemene deler was rechtvaardigheid.

¹⁰² Philogame, *Marckt-schuyt praetjen*, 17 (Knuttel 5596).

Al in zijn eerste klaagschriften refereerde Walen veelvuldig aan het belang van de wet.¹⁰³ In zijn belangrijkste politiek-theoretische werken, *Wit* en het *Magasyn*, koppelde Walen deze wet nadrukkelijk aan de eed. ‘Gelijck een recht-Geloof vast steunt op’t Woort van Godt: so hout een Recht-geleerd de Wet en Eedt voor’t slot’.¹⁰⁴ Zo liet Walen al in *Wit* weinig onduidelijkheid bestaan over het belang van wet en eed. Maar ook in het *Magasyn* opende Walen met een toepasselijk gedicht.

De twee Oogen.

De Wet, Eedt, is de kracht
Van Heerschappy en Macht.
De wil is Tyranny,
En Bastard Heerschappy:
Die niemandt en verbindt:
Den Willer selfs verblindt;
Verleydt van Eer, Waerheydt,
Eedt, en Godvreesentheydt,
Verdraeyende het Recht,
Werderde Satans Knecht,
Met al sijn Onderdaen,
Die Wet, Eedt, niet voor-staen.¹⁰⁵

Wet en eed waren van fundamenteel belang voor iedereen die begaan was met de rechtvaardigheid. Mensen die niet met de rechtvaardigheid begaan waren – en die dus handelden tegen wet en eed –, die waren niet beter dan een knecht van Satan.

Pocock heeft wel gesuggereerd dat het politieke concept rechtvaardigheid in de vroegmoderne tijd twee betekenissen had, één juridische en één morele betekenis. Deze twee betekenissen stonden weliswaar met elkaar in verband, zij waren toch niet tot één te brengen. In de juridische betekenis van rechtvaardigheid betekende het concept de vrucht van het algemeen belang dat in gelijke parten verdeeld moest worden over alle leden van de gemeenschap. Iedere burger had recht op zijn aandeel in het goede dat de gemeenschap

¹⁰³ [Walen], *Over-vreemde en noyt gehoorte procedvren*, A2 en passim (Knuttel 5231); en [idem], *Oprechte vertooningh*, 1 en passim (Knuttel 5232).

¹⁰⁴ Idem, *Wit*, A2r (Knuttel 5233).

¹⁰⁵ [Idem], *Magasyn*, 2 (Knuttel 5592).

voortbracht. Een goede wet verschaft iedereen zijn aandeel in de rechtvaardigheid. In deze juridische en distributieve betekenis van rechtvaardigheid stond het concept wet dan ook centraal. Maar in haar morele betekenis kon de rechtvaardigheid niet worden verdeeld. De morele rechtvaardigheid lag uitsluitend besloten in het handelen van mensen. Dit handelen moest weliswaar zijn naar de maatstaven van wat rechtvaardig was, naar de wet, maar de betekenis van de morele rechtvaardigheid kon niet worden gereduceerd tot die maatstaven, tot de wet. De rechtvaardigheid in haar morele betekenis was dan ook niet iets waarop mensen recht hadden – iets wat distributief was. Deze morele rechtvaardigheid kon enkel bestaan in iemands handelen. Het moest uit de mens zelf komen.¹⁰⁶

Zoals gezegd was rechtvaardigheid in haar morele betekenis gericht op handelen naar de maatstaven van de wet, maar was morele rechtvaardigheid niet uitsluitend in deze wet te vangen. Datgene wat moreel rechtvaardig was, was een handeling die ten goede kwam aan de gemeenschap. Het was immers de gemeenschap die mensen de mogelijkheid gaf om te delen in haar goedheid, in haar vrucht – in de juridische rechtvaardigheid. Dus was moreel rechtvaardig handelen was – in de woorden van Walen in *Wit* – volgens ‘de Geheyligde Wetten, die het leven der Menschen binden’.¹⁰⁷ Bovendien was ‘de wel-standt van het Volck’ altijd ‘de hoogste Wet’. Walen vond in de wet de maatstaven voor rechtvaardig handelen, zonder dat de rechtvaardigheid volledig tot deze wet te reduceren was. Voordat de wet tot rechtvaardigheid leidde, moest er immers eerst nog iets plaatsvinden. Iemand moest naar de wet handelen. Dit handelen naar de wet was datgene wat ieder lid van de gemeenschap volgens zijn eed was verplicht. ‘Dat wat de Wetten zijn’ was ‘wat de Eedt brengt met’.¹⁰⁸ Hierin lag het belang van de eed, de morele kant van rechtvaardigheid. Wanneer mensen hun eed niet nakwamen, leidde de wet niet tot rechtvaardigheid.

Het belang van de rechtvaardigheid was een gemeenplaats zonder weerga in het vroegmoderne politieke denken. Politieke denkers ontleenden het axioma van het belang van de rechtvaardigheid bovenal aan Cicero. Het was in de eerste plaats Cicero die de mens leerde om goed te handelen. In boek één van *De officiis* had Cicero geschreven dat het de rechtvaardigheid was die mensen goed maakte.¹⁰⁹ Bovendien had hij het houden van een belofte of eed – van ‘fides’, ook wel goede trouw – als noodzakelijk gehouden voor deze

¹⁰⁶ Pocock, *Virtue, commerce, and history*, 42.

¹⁰⁷ Walen, *Wit*, Av (Knuttel 5233).

¹⁰⁸ Ibidem, A2r.

¹⁰⁹ Cicero, *On duties*, 9.

rechtvaardigheid.¹¹⁰ Cicero ging nadrukkelijk in op de spaarzame momenten waarop een eed niet hoefde te worden gehouden, juist om zijn lezers duidelijk te maken dat een eed in de regel altijd gehouden moest worden.¹¹¹ Deze ciceroniaanse normen van rechtvaardigheid waren vanaf de late middeleeuwen uitgegroeid tot kernwaarden van het Europese politieke denken.¹¹² Voor Walen waren deze waarden vanzelfsprekend.

Aan het begin van boek drie van zijn werk *De legibus* had Cicero bovendien de relatie van de bestuurder, de magistraat, tot de wet geschetst. Volgens Cicero was de magistraat bovenal verantwoordelijk voor het gedrag van het volk. De magistraat moest er dan ook op toezien dat het volk goed, dienstbaar en vooral naar de wet handelde. De magistraat leidde het volk. Tegelijkertijd werd de magistraat echter zelf geleid door de wet. De wet regeerde door het bestuur van de magistraat. Er kon dan ook wel gezegd worden dat de magistraat een ‘wet met een stem’ was. Maar de wet was een ‘magistraat zonder stem’.¹¹³ De notie dat de magistraat regeerde volgens de wet was sterk verankerd in republikeins politiek denken in vroegmodern Europa. Ook deze notie kwam in Walens politieke denken in sterke mate terug.

Voor Walen ging de gedachte dat de wet door het bestuur van de magistraat regeerde hand in hand met zijn idee van wat goed en slecht bestuur was. Goed bestuur was bestuur volgens de wet. Slecht, corrupt bestuur was die vorm van bestuur waarbij magistraten zich niet langer lieten leiden door wat de wet voorschreef. Slecht bestuur was bestuur waarbij magistraten bestuurden naar hun eigen goeddunken, naar willekeur.¹¹⁴

Wanneer een magistraat bestuurde in strijd met de wet, handelde hij bovendien in strijd met zijn eed. ‘Wet-breuck’ en ‘Eedt-breuck’ waren in hoge mate met elkaar verbonden. Het was immers gangbaar dat ‘die Wetten gemeenlijck zijn besworen’. Iedereen legde een eed af tot naleving van de wet. Bij verkrijging van het burgerschap, of bij aanvaarding van een politieke functie zwoer een inwoner van een Nederlandse stad zonder uitzondering de wet te dienen.¹¹⁵ ‘Eede-breking, of meynedigheydt’ was dan ook de morele betekenis van het handelen in strijd met de wet, van wetbreuk. Over wetbreuk zei Walen het volgende.

¹¹⁰ Ibidem, 10. Zie ook pagina’s 116 en 140.

¹¹¹ Ibidem, 13-14.

¹¹² Skinner, *Visions II*, 62-63.

¹¹³ Cicero, *On the commonwealth and on the laws*. James E.G. Zetzel (red.) (Cambridge 1999) 157.

¹¹⁴ Walen, *Wit*, 7-8 (Knuttel 5233).

¹¹⁵ Zie over de politieke betekenis van de eed in de zestiende-eeuwse Nederlanden ook Maarten Hell, ‘Tot beswaernisse haerder consciëntie’. Loyaliteit en dwang in eedverbonden tijdens de Opstand (1568-1588)’, *Holland. Historisch tijdschrift* 46 (2014) 50-63 en 90-91. Zie specifiek pagina 63 over de blijvende betekenis van deze notie van de eed in de vroegmoderne tijd. Over de eed in de vroegmoderne Duitse politiek, zie André

En al wat tegen soodanige Wetten, in vougen voorsz, tot gemeene nut ende oirbaer goet gebondt, en bekoren, of bekrachtige, wert gedaen, by desen of genen, groot of kleyn, hoogh of laegh, wert genoemt, ghehouden, ende is inder daet en waerheydt, Wets over-treding, verderving, in-breuck, en schendinge der Wetten. Het welcke niet alleen wert, en moet werden geweert en tegen gestaen, maer oock selfs gestraft, na gelegenheydt van saecken, en luyt der Wetten.¹¹⁶

Alles wat het algemeen belang diende, was goed volgens de wet. Dit was een belangrijke nuancering van Walens wetconcept, omdat Walen hiermee duidde op de mogelijkheid dat de wet niet beperkt was tot geschreven wetten. Inderdaad onderscheidde Walen meerdere vormen van wetten, niet allen geschreven. Wat eveneens belangrijk was, was dat Walen benadrukte dat eenieders handelen, ‘groot of kleyn, hoogh of laegh’, volgens de wet moest zijn. Het handelen van niemand ontkwam aan toetsing door het algemeen belang dat vast lag in de wet. Of iemand nu burgemeester was, of een burger zonder noemenswaardige politieke autoriteit, dit verschil maakte hiervoor weinig uit. Rechtvaardigheid kwam alle burgers van Dordrecht toe, maar zij waren ook allen verplicht tot rechtvaardig handelen, om corruptie tegen te gaan.

Holenstein, *Die Huldigung der Untertanen. Rechtskultur und Herrschaftsordnung (800-1800)* (Stuttgart/New York 1991) 236-239.

¹¹⁶ Walen, *Wit*, 6 (Knuttel 5233).

2. De gemeenschap

In het *Magasyn* riep Walen op tot verzet tegen het stadsbestuur, tegen de corruptie van de regentenoligarchie. Dit verzet was precies wat er zou plaatsvinden, met dank aan Walens medeburgers. Verzet was echter een lijnrechte inbreuk op de ‘gemeene rust’, op de eendracht van de politieke gemeenschap of ‘Gemeente’. Tweedracht dreigde de gemeenschap uit elkaar te scheuren, zo wist ook Walen.¹¹⁷ Maar was wat Walen propageerde wel tweedracht? Zijn republikeinse conceptuele kader kon verzet in overeenstemming brengen met eendracht. Dit deed hij in *Wit* door uitvoerig in te gaan op de juridische grondslag van de politieke autoriteit van het bestuur, op de soevereiniteit. Deze soevereiniteit verdient hier nadere beschouwing. Behalve het concept soevereiniteit komen ook vrijheid en tirannie aan de orde. Tirannie was in strijd met de vrijheid van de gemeenschap. De vraag was alleen wanneer het bestuur tirannie was; en wat de republikeinse vrijheid in Dordrecht precies inhield? Soevereiniteit, vrijheid en tirannie vormden het hart van het conceptuele kader dat Walen gebruikte om verzet te legitimeren. Daarom gaat de aandacht hier uit naar deze concepten, voordat in het volgende hoofdstuk het thema verzet de revue passeert.

2.1. De gemeenschap soeverein

Het was in *Wit* dat Walen inging op de soevereiniteit van de gemeenschap. Hij deed dit aan de hand van wat hij beschouwde als de oorsprong van de politieke macht van het bestuur. Naar zijn mening geheel in lijn met Cicero's *De legibus* stelde Walen dat het ‘volcken’ waren die bestuurders de macht in handen gaven. Magistraten bestuurden bij natuurrechtelijk mandaat van het volk, de gemeenschap, om ‘volgens die Wetten en voorschriften te regeren’.¹¹⁸ Het bestuur was een afspiegeling, een representatie, van de gemeenschap en regeerde dan ook op grond van haar vermogen om de gemeenschap te representeren. Deze representatie was bij de wet geregeld. De rol van wetten was in Walens kijk op de

¹¹⁷ Ibidem, 2; [idem], *Magasyn*, 4 (Knuttel 5592).

¹¹⁸ Walen, *Wit*, 5 (Knuttel 5233). In werkelijkheid had Cicero de oorsprong van de autoriteit van bestuurders besproken in *De re publica*, niet in *De legibus*. Vermoedelijk citeerde Walen uit het hoofd. *De re publica* was in de vroegmoderne tijd een weinig gelezen werk, daar het grotendeels verloren was gegaan. Het werk werd echter behandeld in verscheidene middeleeuwse teksten, waardoor de inhoud van substantiële delen van Cicero's werk bekend bleef. Cicero, *On the commonwealth*, xiv-xv, xvii.

soevereiniteit van het volk of de gemeenschap doorslaggevend. Hij maakte onderscheid tussen drie vormen van wetten, namelijk het natuurrecht of de ‘Fondamentele Rechten’; het gewoonterecht; en het corpus aan geschreven wetten, keuren en privileges. Al deze drie vormen van wetten hadden een belangrijke plaats in Walens politieke denken. Het was bij deze verzameling aan wetten dat de soevereiniteit van de gemeenschap vaststond. Het was bij deze wetten dat de grenzen aan de macht van bestuurders waren bepaald.¹¹⁹ Dus waren het deze wetten die de regentenoligarchie met voeten trad. De gemeenschap was soeverein. Bestuurders dienden de soeverein.

De Nederlandse wetten, zoals de privileges, hadden natuurlijk een doorslaggevende rol gespeeld in de legitimatie van de Opstand. Het was de Antwerpse jurist en voormalig stadsbestuurder Jacob van Wesembeke geweest die, onder meer in zijn *Beschrijvinge van den geschiedenissen in der Religien saken toegedraghen in den Nederlande*, uit 1569, vrijheid en privileges als onderling verbonden kernwaarden in de Nederlandse politieke cultuur had aangemerkt.¹²⁰ Enkele jaren later, in 1581, had de Friese jurist Aggaeus van Albada, woordvoerder van de Staten-Generaal, als eerste Nederlandse politiek denker een diepgaande analyse van volkssoevereiniteit geboden. In zijn *Acten vanden vredehandel gheschiet te Colen* bouwde Albada voort op het werk van voornamelijk Italiaanse scholastici sinds de late middeleeuwen.¹²¹

Bartolus de Saxoferrato, Baldus de Ubaldis en Marsilius van Padua hadden reeds in de veertiende eeuw de soevereiniteit van republikeinse gemeenschappen verdedigd. Zij waren allen inwoners van Italiaanse stadsrepublieken geweest. Daarnaast hadden zij alle drie de autonomie van hun republieken in juridische termen verdedigd tegenover de macht van de Duitse Keizer en van de Roomse Paus. Volgens Bartolus, Baldus en Marsilius vervreemde binnen de stad representatie door bestuurders de gemeenschap niet van haar recht op de soevereiniteit. Geen bestuurder mocht zonder nadere toestemming van de gemeenschap, als ware hij zelf soeverein, wetten aanpassen. Dit zou indruisen tegen het recht van de gemeenschap.¹²² De laat vijftiende-eeuwse Girolamo Savonarola en de begin zestiende-eeuwse Marius Salamonijs hadden deze scholastieke verdediging van volkssoevereiniteit in al haar hevigheid herhaald, om hun steden Florence en Rome als republieken te portretteren.

¹¹⁹ Walen, *Wit*, 8-9 (Knuttel 5233).

¹²⁰ Van Gelderen, *The political thought*, 116-119.

¹²¹ *Ibidem*, 154-157.

¹²² Skinner, *The foundations* I, 9-12, 18-22 en 54-65.

Ook zij hadden de republikeinse autonomie van hun steden verdedigd. Zij hadden eveneens de gemeenschap soeverein verklaard.¹²³ Walen was in *Wit* dezelfde principes toegedaan.¹²⁴

De volkssoevereiniteit die al deze auteurs, van Bartolus en Marsilius tot Albada tot Walen, voorstonden, ging vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw hand in hand met vrijheid en privileges; om politiek verzet tegen het bestuur te legitimeren. Niet het bestuur, maar de gemeenschap had recht op de titel van soeverein.

Walen sloot in grote mate aan bij een bestaande traditie van volkssoevereiniteit, maar hiermee had hij het verzet tegen het bestuur van Dordrecht nog niet gelegitimeerd, zoals hij wel in het *Magasyn* deed. Het is van belang om op te merken dat volkssoevereiniteit in de zeventiende-eeuwse Republiek niet langer vanzelfsprekend de opstap tot een legitimatie van politiek verzet was die het tot 1581 in de Nederlanden was geweest. Na het afzweren van Filips II, koning van Spanje, als landsheer van de Nederlanden in het *Plakkaat van verlatinghe* was de legitimatie van verzet niet langer één van de meest dringende vraagstukken in het Nederlandse politieke denken.¹²⁵ Sterker nog: voor regenten, de nieuwe machthebbers in de Nederlanden, zeker in Holland, werd het van belang om te betogen dat de hoogste politieke autoriteit van de gemeenschap wel degelijk in handen lag van het bestuur. Dit was noodzakelijk om stabiliteit aan te brengen in de nieuwe bestuurlijke verhoudingen, waarin een vorst na 1588 definitief ontbrak. De zeventiende-eeuwse Republiek had natuurlijk wel een stadhouder, maar deze droeg niet de theoretische soevereiniteit van de afzonderlijke gewesten zoals Filips dat had gedaan. Door het bestuur het recht op de soevereiniteit te verschaffen, trachtten politieke denkers te voorkomen dat verzet tegen het bestuur op basis van volkssoevereiniteit gelegitimeerd kon worden. In 1587 had François Vranck, pensionaris van Gouda, met deze insteek en in opdracht van de Staten van Holland de *Corte Verthoninghe van het recht byden ridderschap, eedelen ende steden van Hollandt ende Westvrieslandt* geschreven.¹²⁶ Hierin bracht Vranck een cruciaal onderscheid aan tussen de oorsprong en het beheer van de soevereiniteit. De soevereiniteit was weliswaar afkomstig van het Hollandse volk, maar de Staten beheerden of representeerden deze soevereiniteit, omdat

¹²³ Ibidem I, 147-148 en 151-152.

¹²⁴ Walen, *Wit*, 6 (Knuttel 5233).

¹²⁵ Van Gelderen, *The political thought*, 160-161.

¹²⁶ Ibidem, 265.

dit beheer in het belang van allen was. Hieruit volgde dat de Staten feitelijk soeverein waren, aldus Vranck. Zij beschermden vrijheid en privileges.¹²⁷

Vrancks uitleg van het soevereiniteitsconcept had een blijvende invloed op het Nederlandse politieke denken.¹²⁸ In 1610 had Hugo Grotius, één van de grootste politieke denkers van zijn tijd, als historicus in dienst van de Staten van Holland de *Antiquitate reipublicae Bativicae* geschreven. In dit werk zette Grotius Vrancks lijn voort. Ook voor Grotius waren de Staten van Holland de feitelijke machthebbers. Grotius' *Antiquitate* was het standaardwerk over de politieke autoriteit van de Staten van Holland in Walens tijd.¹²⁹ In zijn in 1625 gepubliceerde *De iure belli ac pacis* schetste Grotius bovendien eenzelfde verdeling in de oorsprong van de soevereiniteit en het beheer van de soevereiniteit in abstracte, natuurrechtelijke terminologie.¹³⁰ Zeventiende-eeuwse regenten maakten van deze noties over soevereiniteit dankbaar gebruik. Wat hen betreft waren de Staten waarin de stedelijke afgevaardigden zitting hadden soeverein.

Walens ideeën over volkssoevereiniteit botsten nadrukkelijk met de aristocratische theorieën van Vranck en Grotius. Het was dan ook weinig verwonderlijk dat Dordtse regenten Walens pamfletten als gevaarlijk beschouwden. De auteur van de *Continuatie van seecker discours by D. Borstius, Hugo Bastiaensz vander Meer, ende Ian Goet-bericht* uit 1651 liet de fictieve Jan Goedt-bericht uitleggen dat het Dordtse stadsbestuur zijn politieke autoriteit helemaal niet ontleende aan de gemeenschap. Het stadsbestuur ontving zijn macht van de Staten van Holland.¹³¹ Holland was de republiek waar het om ging. Dordrecht was onderdeel van de Hollandse republiek. Doordat de afgevaardigden van het stadsbestuur de stem van de lokale gemeenschap in de Staten representeerden, waren laatstgenoemden legitiem soeverein over Dordrecht. Met deze ideologische grondslag van het bestuur legitimeerde Goedt-bericht de macht van 'de heren', regenten, en verwierp hij het oproer van de Dordtse burgerij. Als soeverein waren de Staten van Holland gerechtigd om het bestuur over de stad te delegeren aan het stadsbestuur. Dus was het stadsbestuur de enige politieke autoriteit binnen de stadsmuren, bij absentie van de soeverein. Het bestuur realiseerde

¹²⁷ Ibidem, 204-207; en idem, *The Dutch Revolt* (Cambridge 1993) xxix-xxxii.

¹²⁸ Pieter Geyl, 'An interpretation of Vrancken's deduction of 1587 on the nature of the States of Holland's power' in: Charles H. Carter (red.), *From the renaissance to the counter-reformation* (Londen 1966) 230-246.

¹²⁹ Richard Tuck, *Philosophy and government 1572-1651* (Cambridge 1993) 157-160.

¹³⁰ Martin van Gelderen, 'Het gemenebest. Staat en republiek in de politieke theorie van het Duitse Rijk en de Noordelijke Nederlanden' in: Henk de Smaele en Jo Tollebeek (red.), *Politieke representatie* (Leuven 2002) 40-42.

¹³¹ Zie ook Van de Wall, *Handvesten*, 1696.

eenstemmigheid en gaf de gemeenschap zo uitzicht op eendracht. Van verzet tegen het bestuur mocht daarom geen sprake zijn, meenden regenten.¹³² Ook Bartolus en Marsilius hadden het bevorderen van eendracht en het voorkomen van factiestrijd vooropgesteld. Geen enkele vroegmoderne politieke denker dacht in termen van politieke partijen die afwijkende standpunten over de te volgen politieke koers vertegenwoordigden. In het patriarchale bestuursmodel van de vroegmoderne tijd stond eendracht gelijk aan politieke stabiliteit, aan rust en aan samenleven zoals God het bedoeld had.¹³³

Toch keerde Walen zich niet tegen eendracht. Hij was van mening dat de graven van Holland de inwoners van Dordrecht hun privileges hadden toegekend ‘om twisten en oneenigheden voor te komen’.¹³⁴ De Dordtse privileges, wetten, bestonden met het oog op eendracht. Het waren de wetten waarin de natuurlijke, door God voorziene politieke verhoudingen waren vastgelegd. In de wetten was immers het belang van de gemeenschap vertolkt. Het natuurrechtelijk contract op basis waarvan de soevereine gemeenschap het bestuur in handen van de magistraat plaatste; en de privileges waarin de grenzen van de macht van magistraten vastgelegd waren – deze wetten symboliseerden en garandeerden eendracht. Het was dan ook juist de regentenoligarchie van Dordrecht die afdwaalde van de ‘Liefde, Vrede, en Eendracht’, meende Walen. De oligarchie bestuurde in strijd met Gods wetten. Zij brachten de gemeenschap in staat van verdeeldheid, in nood. Albada had in zijn *Acten* gemeend dat in een dergelijke situatie legitiem was, als laatste redmiddel van de eendracht van de gemeenschap. Ook al gaf Walen in *Wit* nog geen startsein tot verzet van de gemeenschap, hij benadrukte wel dat tegenwicht aan de lokale oligarchie wenselijk was.¹³⁵

De radicale volkssoevereiniteit van de gemeenschap van Dordrecht die Walen in *Wit* schetste stond in sterk contrast met wat overtuigde aristocraten als Grotius schreven. Volgens Grotius lag de politieke macht in Holland bij de Staten. Toch kan worden gezegd dat Walen in zekere mate voortbouwde op de traditie van volkssoevereiniteit die door Grotius – en door andere begin zeventiende-eeuwse republikeinen als Jan Meurs en Piet van der Cun – in leven was gehouden. Ook deze auteurs hadden teruggegrepen op de bestaande, uit Noord-Italië

¹³² *Continuatie van seecker discours by D. Borstius, Hugo Bastiaensz vander Meer, ende Ian Goet-bericht, alle woonende tot Dordrecht, [...]; raeckende de beroerte binnen de voorsz stede onder de gemeente ontsaen, ende de ware gelegentheit van die saecken die tot oorsaeck vande selve beroerten worden opgenomen* (Leiden 1651) C3 (Knuttel 7058). Zie ook Wille, ‘Het Houten Boek’, noot 2 pagina 1277.

¹³³ Pollmann, ‘Eendracht maakt macht’, 142-144.

¹³⁴ Walen, *Wit*, 16 (Knuttel 5233).

¹³⁵ *Ibidem*, 29.

afkomstige scholastieke tradities.¹³⁶ Enkel waar Grotius de autoriteit van de representant van de gemeenschap als absoluut neerzette, daar deed Walen dit niet.

De soevereiniteit van de Dordtse gemeenschap was voor Walen een gegeven. In het *Magasyn* bouwde hij gretig voort op deze volkssoevereiniteit. In dit latere werk refereerde Walen aan zijn ideeën uit *Wit* aan de hand van de almacht van de Dordtse burgemeester. Wat Walen betreft, bezaten de burgemeesters van Dordrecht een ongekende en vooral onwenselijke macht over de magistraatsverkiezingen. ‘Na zijn fantasien’ manipuleerde de burgemeester de verkiezingen van de Achten, van de schepenen en van de raden, schreef Walen in het *Magasyn*. Geen eed of privilege weerhield de burgemeesters Cornelis en Abraham van Beveren en Jacob de Witt ervan om hun ‘swagers’ en ‘maeghen’, hun familie en vrienden, op het pluche te plaatsen. Vanaf 1643 voerden de burgemeesters maar liefst twintig nieuwe magistraatsposities in, waardoor de Oudraad in plaats van het gebruikelijke aantal van veertig in 1647 meer dan zestig leden kende. Voor Walen was het wel duidelijk. De burgemeester was zonder twijfel de hoogste politieke macht van Dordrecht: hij was ‘in kracht, en effect, absolut en meer als Souverein’.¹³⁷ Walen zag in deze soevereiniteit in de handen van individuen als een gevaar voor de stad. Deze situatie was onnatuurlijk. De gemeenschap was immers soeverein, niet haar bestuurders.

Mede op grond van deze volkssoevereiniteit legitimeerde Walen in het *Magasyn* het verzet tegen het stadsbestuur. De gelijkenis van Walens verzetslegitimatie met de theorie van Albada uit 1581, eveneens gericht op verzet, springt nadrukkelijk in het oog. Albada had weliswaar de soevereiniteit in handen van het gehele Nederlandse volk geplaatst, waar Walen zich beperkte tot één stad, Dordrecht. Walen schreef over de stadsrepubliek Dordrecht. De Italiaanse scholastici die hadden geschreven over volkssoevereiniteit hadden allen hun steden als republieken geduid. Hetzelfde had natuurlijk gegolden voor Cicero, die had geschreven over Rome. Juist de klassieke Cicero en de moderne scholastici waren voor Albada de belangrijkste bronnen van intellectuele inspiratie geweest. Waarschijnlijk was het vervolgens Albada die Walen inspireerde. Beide auteurs, zowel Albada als Walen, waren opgeleid als juristen. Allebei verklaarden zij het volk van hun gemeenschappen soeverein, op grond van natuurrechtelijke tradities die gedeeltelijk teruggingen tot aan het werk van Cicero.

¹³⁶ Tuck, *Philosophy and government*, 167-169.

¹³⁷ [Walen], *Magasyn*, 5-6 (Knuttel 5592).

Maar met het soeverein verklaren van het Dordtse volk had Walen nog geen verzetslegitimatie. In het hierop zal daarom worden gekeken naar Dordtse ideeën over politieke vrijheid en de weerslag van deze ideeën op de bestuurlijke verhoudingen. Daarna verschuift de aandacht naar de concrete toetsing van het bestuur, aan de hand van het vrijheidsideaal. Walen sneed het vrijheidsconcept reeds aan, maar het waren de afgevaardigden van de Dordtse burgerij die bovenal spraken over de mate waarin de vrijheid van de soevereine gemeenschap en de vrijheid van individuele magistratspersonen zich tot elkaar verhielden. Van de stelling dat het bestuur – met het oog op de vrijheid van de gemeenschap – gebonden moest zijn, was de stap naar de wijze waarop het bestuur concreet getoetst moest worden vervolgens snel gemaakt. Sovereiniteit, vrijheid en toetsing vormden de basis voor de door Walen specifiek uitgewerkte, op de Dordtse politiek toegespitste legitimatie van politiek verzet. Voordat de aandacht in het volgende hoofdstuk uitgaat naar het thema verzet, moeten eerst deze thema's, vrijheid en toetsing, aan de orde komen.

2.2. De vrijheidskwestie

Vrijheid was zonder twijfel een sleutelconcept in het politieke denken in Dordrecht. De politieke vrijheid van de Dordtse gemeenschap was onlosmakelijk verbonden aan haar soevereiniteit. Dat de gemeenschap zelf het recht had op het beheer over haar eigen soevereiniteit, betekende bovenal dat de gemeenschap niet overgeleverd was aan de willekeur van haar bestuurders, zoals de burgemeester. Zij bepaalde zelf over haar politieke toekomst, zij was autonoom. De hieruit voortvloeiende notie van politieke vrijheid – de vrijheid om autonoom te handelen – was in de zeventiende eeuw al vele eeuwen bijzonder invloedrijk in Europa. Dit vrijheidsconcept had haar wortels in de oudheid, bovenal in het politieke denken in en over de Romeinse Republiek, net als dat voor het behandelde soevereiniteitsconcept gold. Hier gaat de aandacht uit naar de retorische toepassing van het concept vrijheid, bovenal in de onderhandelingen over de nominatie- en verkiezingsprocedures in Dordrecht van oktober 1647 tussen afgevaardigden van het stadsbestuur en afgevaardigden van de burgerij. Maar alvorens dieper in te gaan op enkele passages uit de oproeren in Dordrecht, is het van belang een schets te bieden van het vrijheidsconcept dat hier in de schijnwerpers staat.

Om adequaat de specifieke kenmerken van het hier behandelde vrijheidsconcept te duiden, is het vruchtbaar om de verschillen met het vandaag de dag gangbare concept aan te tonen. Moderne, liberale politieke vrijheid bestaat primair uit de afwezigheid van externe belemmeringen op het handelen van de individuele houder van deze vrijheid. Dit vrijheidsconcept heet wel ‘negatief’, omdat het neerkomt op de negatie, de omkering van een bepaalde staat – een staat waarin het individu in diens handelen wordt belemmerd door het handelen van anderen. Essentieel voor het moderne negatieve vrijheidsconcept is het idee dat vrijheid het individuele vermogen om te kiezen tussen twee opties – de optie om wel te handelen en de optie om niet te handelen – behelst, omdat niemand één van de beide opties verhindert.¹³⁸ Het moderne vrijheidsconcept vindt zijn oorsprong bovenal in Thomas Hobbes’ *Leviathan, or the matter, forme, & power of a common-wealth*, uit 1651.¹³⁹ Hoewel Hobbes’ vrijheidsconceptie vandaag de dag grotendeels onbetwist is, was deze in Dordrecht halverwege de zeventiende eeuw zeker niet dominant.¹⁴⁰ In Dordrecht keken politieke denkers voor hun vrijheidsconcept naar een oudere, klassieke en republikeinse traditie.

Zoals gezegd, behelst het hier behandelde en in Dordrecht gangbare vrijheidsconcept de vrijheid om autonoom te handelen. Maar in dit klassieke, republikeinse vrijheidsconcept betekende de tegenhangster van vrijheid, onvrijheid, niet slechts dat het vrije handelen werd belemmerd door het handelen van anderen. Onvrijheid gezien vanuit het republikeinse standpunt stond gelijk aan slavernij. De negatie van deze staat van slavernij maakte iemand vrij. Ook het republikeinse vrijheidsconcept was dus negatief.¹⁴¹ Iedereen wiens handelen onderhevig was aan de politieke willekeur van een ander, was een slaaf en was dus onvrij. Zelfs wie zich niet bewust was van zijn afhankelijkheid van de willekeur van een ander was onvrij, zolang die afhankelijkheid er feitelijk was. Vanzelfsprekend was de vorst het meest kenmerkende voorbeeld voor diegene aan wiens willekeur het handelen van anderen onderworpen kon zijn. Republikeinse vrijheid was dan ook vaak – maar niet

¹³⁸ Eén van de meest klassieke verhandelingen over deze negatieve vrijheid is Isaiah Berlins ‘Two concepts of liberty’ in: Henry Hardy (red.), *Liberty* (Oxford 2002) 166-217. Berlins artikel was oorspronkelijk een lezing aan de universiteit van Oxford uit 1958. Het artikel is sindsdien in vele edities verschenen.

¹³⁹ Thomas Hobbes, *Leviathan, or the matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. Richard Tuck (red.) (Cambridge 2012) 145-154. Voor een uitgebreide discussie over de verschillen tussen Hobbes’ vrijheidsconcept en het vrijheidsconcept dat hier centraal staat, zie Quentin Skinner, *Hobbes and republican liberty* (Cambridge 2008) 124-177.

¹⁴⁰ Het vandaag de dag meest gangbare beeld van vrijheid – vrijheid zoals geschetst door John Rawls in zijn *A theory of justice* (Cambridge Ma 2009) 176-180 – is primair aan Hobbes ontleend.

¹⁴¹ Zie voor dit punt bovenal Quentin Skinner, ‘A third concept of liberty’, *Proceedings of the British Academy* 117 (2002) 237-268.

noodzakelijkerwijs – anti-monarchaal van aard. Niet voor niets was zij vanaf de late middeleeuwen vooral opgebloeid in de republieken van Noord-Italië. Hier hadden gemeenschappen zichzelf bestuurd, zonder inmenging van een vorst, en daarmee zelf hun politieke toekomsten vormgegeven. In Italië hadden enkele van de grootste premoderne politieke denkers, zoals Bartolus en Baldus en later de Florentijnen Leonardo Bruni en Niccolò Machiavelli, vrijheid gedefinieerd als de negatie van een staat van slavernij.¹⁴²

Een aanvullend – maar zeker niet onbelangrijk – punt ten aanzien van het republikeinse vrijheidsconcept, is dat de vrijheid van het individu en de vrijheid van de gemeenschap waarvan het individu lid was onlosmakelijk met elkaar verbonden waren. Zowel het individu als de gemeenschap kon zich in een staat van slavernij bevinden. Als één van beiden onvrij was, dan ging dit ten koste van de vrijheid van de ander. De gemeenschap was de weergave van al haar leden in de vorm van een corporatie. Dus als de gemeenschap – wier lot het lot van al haar leden gezamenlijk was – zich in een staat van afhankelijkheid bevond ten aanzien van de willekeur van een ander, dan waren alle leden van de gemeenschap afhankelijk van deze willekeur. Ter illustratie, in de beginjaren van de Opstand werd wel betoogd – bijvoorbeeld door Van Wesembeke – dat alle Nederlanders slaven waren geweest, omdat zij allen afhankelijk waren geweest van de willekeur van Filips; via de steden en gewesten waarvan zij inwoners waren en waarvan het bestuur uiteindelijk onder Spaans gezag had gestaan.¹⁴³ Omgekeerd was het onmogelijk voor de gemeenschap om vrij te zijn, wanneer ook maar één van haar leden zich in een staat van slavernij bevond. De politieke autonomie van de gemeenschap kon immers uitsluitend worden uitgedrukt als het zelfbestuur door al haar leden in collectieve vorm. Wanneer ook maar één lid van de gemeenschap van dit zelfbestuur was uitgesloten, dan bevond de gemeenschap zich in een staat van afhankelijkheid ten aanzien van een factie – van een slechts beperkt deel van haar leden. Ook al was dit in republieken doorgaans de realiteit, in theorie waren facties hoogst onwenselijk.¹⁴⁴

¹⁴² Een waardevol Nederlandstalig overzicht van de republikeinse vrijheidstraditie en van diens worteling in de Nederlanden is Martin van Gelderen en Wim Blockmans, 'Het klassieke en middeleeuwse erfgoed: politieke vrijheid van de Romeinse Republiek tot de Bourgondische Nederlanden' in: E.O.G. Haitsma Mulier en W.R.E. Velema (red.), *Vrijheid. Een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw* (Amsterdam 1999) 11-25.

¹⁴³ Martin van Gelderen, 'De Nederlandse Opstand (1555-1610): van 'vrijheden' naar 'oude vrijheid' en de 'vrijheid der consciëntien' in: Haitsma Mulier en Velema (red.), *Vrijheid*, 31, 35 en 51.

¹⁴⁴ Quentin Skinner, 'The republican ideal of political liberty' in: Gisela Bock e.a. (red.), *Machiavelli and republicanism* (Cambridge 1990) 293-309.

Overigens, dat de gemeenschap enkel vrij kon zijn wanneer zij werd bestuurd door al haar leden gezamenlijk, betekende niet dat bestuur op basis van representatie onmogelijk was. De politieke participatie van een individu in ieder geval bestaan in de herkenning door dit individu van de wet als een representatie van wat in het algemeen belang was. Dus kon de stedelijke keurbevoegdheid in het beheer zijn van een beperkte groep bestuurders, zolang de uitgevaardigde wetten maar in dienst waren van het algemeen belang. Dit algemeen belang was – vanzelfsprekend – de autonomie van de gemeenschap, die de vrijheid van al haar leden waarborgde. Dus waar modern, liberaal representatief bestuur primair de handelingsvrijheid van individuen dient, daar diende vroegmodern, republikeins representatief bestuur allereerst de autonomie van de gemeenschap. Het algemeen belang van de gemeenschap, de republiek, was dat zij door zichzelf bestuur werd, want alleen zo was zij vrij.¹⁴⁵

Dat de hierboven beschreven conceptie van vrijheid nog voldoende ruimte overliet voor verschillende interpretaties ervan, bleek wel gedurende de oproeren in Dordrecht. Het is duidelijk dat er binnen Dordrecht verschillend werd gedacht over wat het zelfbestuur van de gemeenschap waarborgde. Dit keerde terug in verschillende interpretaties van de politieke geschiedenis van de stad. Al sinds de late middeleeuwen zochten lokale bestuurders draagvlak bij de Dordtse bevolking voor hun politieke koers – voor hun visie op wat het algemeen belang diende. Dit deden bestuurders uit vrees dat de bevolking anders haar heil bij concurrerende facties – van binnen of van buiten de stad – zou zoeken. De sporen van deze historische ‘samenzweringen’ tussen magistratuur en burgerij waren gemakkelijk terug te vinden in bestaande akkoorden en privileges. Afgevaardigden van Dordtse burgers verwezen dan ook met graagte naar deze historische realiteiten.¹⁴⁶ Maar zeventiende-eeuwse regenten weerspraken met klem het idee dat dergelijke akkoorden en privileges burgers of burgerlijke afgevaardigden, zoals de dekens van de gilden, inspraak gaven in de lokale politieke besluitvorming. Dergelijk bestuur op grond van overleg zou enkel leiden tot factiepolitiek. Sterker nog, regenten betoogden dat de momenten waarop burgers in uitgevaardigde wetten gekend waren geweest, momenten van politieke verdeeldheid en factiestrijd waren geweest. De uitgevaardigde wetten waren daarmee illegitiem.¹⁴⁷ Andersom konden lokale bestuurders

¹⁴⁵ Idem, *Visions II*, 379-380; en idem, *The foundations I*, 44-45.

¹⁴⁶ Vergelijk Prak, ‘Corporate politics in the Low Countries’, 75-81.

¹⁴⁷ *Discours tusschen D. Borstius, Hugo Bastiaensen vander Meer, ende Jan Goedt-bericht. Ghehouden tot Dordrecht, [...], raeckende de beroerte binnen de voorsz stede, onder de gemeente ontstaen, ende de ware gelegentheyt van die saecken, dewelcke tot oorsaecke van de selve beroerte worden op-ghenomen* (Leiden 1651) Bv (Knuttel 7058).

natuurlijk net zo gemakkelijk – en zeker zo terecht – worden beschuldigd van corrupte factiepolitiek. Dit gebeurde in de vroegmoderne stad dan ook met grote regelmaat.

In september 1647 trok in Dordrecht een grote groep burgers naar burgemeester Jacob de Witt, om hem op de hoogte te stellen van de onvrede van de burgerij over de representatie van het algemeen belang door de regentenoligarchie die het stadsbestuur uitmaakte. In de wetenschap dat hij de burgerij niet terzijde kon schuiven zonder openbare strijd te riskeren, gaf De Witt aan de burgers de toezegging dat het stadsbestuur in overleg zou treden met enige afgevaardigden van de burgerij.¹⁴⁸ Uit deze toezegging van De Witt kwamen de genoemde onderhandelingen tussen de afgevaardigden van het stadsbestuur enerzijds en van de burgerij anderzijds voort.

De klachten van de Dordtse burgerij waren vrijwel zeker ingegeven door de klachten die Walen had geuit en verspreid in het *Magasyn*. Volgens Walen vervreemde de regentenoligarchie de gemeenschap van de Achten en van de burgemeesters. De oligarchie nam de dekens de overlevering van de nominaties aan het Gerecht af. Bovendien ontnam zij het Gerecht de overzending van de nominaties aan de stadhouder in Den Haag. Ten slotte beroofde de oligarchie de Achten van ‘de kracht en effect van de Vrye Verkiesingh van den Borgemeester der Gemeente’. Al deze rechten werden geïsurpeerd door de burgemeester, die naar hartenlust 24 namen op een briefje stelde, ‘alles verachtende en vertredende’, en de dekens de genomineerde namen slechts voorlas. De dekens zaten maar ‘als kinderen’, terwijl de burgemeester de nominaties van de Achten bepaalde.¹⁴⁹

Walen benadrukte het scherpe contrast tussen enerzijds de patriarchale burgemeester die in alle vrijheid zijn macht kon etaleren en anderzijds de Achten en de ‘kinderlijke’ dekens, wiens politieke vrijheid was aangetast. Hierdoor werd de gehele gemeenschap in haar vrijheid aangetast. De gemeenschap bestuurde niet langer zichzelf. Ze was overgeleverd aan de grillen van de burgemeester en van zijn handlangers. Maar de willekeur van de regentenoligarchie moest aan banden worden gelegd. De Achten waren hiertoe van oudsher verordend. Zij werden geacht om toezicht te houden op de stadsfinanciën en om burgemeesters te verkiezen die het algemeen zouden dienen. Op hun beurt waren de dekens verantwoordelijk voor de nominatie van geschikte Achten.¹⁵⁰ Zo was de Dordtse constitutie

¹⁴⁸ [Van Godewijck], *Beschrijvinghe*, 101 (Regionaal archief Dordrecht 150, inv.nr. 1389); en Van de Wall, *Handvesten*, 1692 en pagina 1689 voor de vrees van regenten voor een ‘bloedbad’.

¹⁴⁹ [Walen], *Magasyn*, 5 (Knuttel 5592).

¹⁵⁰ *Ibidem*, 4.

vormgegeven om te voorkomen dat willekeur zou regeren. Via onafhankelijke, ‘vrije’ nominaties en verkiezingen was vrijheid geïnstitutionaliseerd binnen het politieke bestel. Met deze oude gebruiken werd in Dordrecht echter gebroken. Tegen ‘Recht, Privilegien, Eedt, en Contract’ in regeerde de willekeur van de regentenoligarchie.¹⁵¹ Aldus zag Walen zijn stad van diens vrijheid ontdaan worden.

In oktober 1647 gingen de afgevaardigden van de Dordtse burgerij in hun *Grieven ofte poincten van beswaernisse* dan ook nadrukkelijk in op dit verlies van de politieke vrijheid van Dordrecht. Om hun argumentatie kracht bij te zetten, baseerden de afgevaardigden zich hierbij grotendeels, maar niet uitsluitend, op bestaande akkoorden en privileges. De relatie tussen de Achten en de gemeenschap was een bijzondere, doordat de dekens de Achten nomineerden. Maar in essentie mocht geen enkele magistraatspersoon naar hartenlust regeren. Zelfs de burgemeester, die sinds de zestiende eeuw praktisch onafhankelijk was, bestuurde theoretisch gezien in naam van de gemeenschap. Via de Achten had de gemeenschap immers een stem in de aanstelling van de burgemeester.

Het eerste artikel van de *Grieven* van de burgerij meldde dat de nominatie van de Achten door de dekens slechts moest plaatsvinden ‘ten overstaen van den heer borgermeester’ en derhalve niet langer onder diens gezag. Zolang de burgemeester invloed uitoefende op de nominaties van de Achten konden de laatstgenoemden onmogelijk in naam van de onafhankelijke gemeenschap voorkomen dat burgemeester naar willekeur zou regeerden. Daarnaast eiste de burgerij dat de op vrije wijze genomineerde Achten hun stem behielden in de verkiezing van de burgemeester; en dat de Achten toegang zouden hebben tot het Gerecht, indien hun aanwezigheid aldaar gewenst was met het oog op hun bijzondere rol als specifieke representanten van de gilden. Het akkoord van 1385 en de privileges van 1395, 1478 en 1481 golden als de wettige grondslag voor deze eis, meenden de afgevaardigden van de Dordtse burgerij.¹⁵² De burgerafgevaardigden wensten de vrijheid, die van oudsher was verankerd in de nominatie- en verkiezingsprocedures, terug te brengen. Alleen zo kon de legitimiteit van het stadsbestuur worden hersteld. De burgerafgevaardigden volgden Walen dan ook nauwgezet.

Vrijheid was dus het sleutelwoord in de onderhandelingen tussen burgerij en de regentenoligarchie. Maar het stadsbestuur legde het republikeinse vrijheidsconcept niet op

¹⁵¹ Ibidem, 8.

¹⁵² Van de Wall, *Handvesten*, 1694-1965.

dezelfde wijze uit als de afgevaardigden van de burgerij dat deden. Het antwoord van de delegatie van het stadsbestuur op de eisen van de burgerij luidde dat de dekens ook ‘ten overstaen ende onder de directie vanden heere borgemeester’ in ‘vrijheyte’ hun stemmen konden geven ten aanzien van de nominaties van de Achten. De burgerafgevaardigden meenden dat de gemeenschap enkel politiek vrij kon zijn indien de dekens onafhankelijk van het bestuur waren. Enkel zo kon immers voorkomen worden dat het stadsbestuur door oligarchisering veranderde in een oncontroleerbare factie wier willekeur de stad regeerde. Maar de regentenoligarchie meende dat de patriarchale, onafhankelijke positie van het bestuur ten opzichte van de gemeenschap diezelfde gemeenschap juist politiek onafhankelijk maakte. Een sterk, onafhankelijk bestuur voorkwam dat particuliere politieke invloeden de politieke gemeenschap in hun greep zouden krijgen. De enige wijze waarop het bestuur sterk en onafhankelijk kon zijn, was wanneer zij geen tegenwerking kreeg van de leden van de gemeenschap, individueel of in collectieven, facties. ‘Eenigheit’ en het voorkomen van ‘vijantschap’ dienden voorop te staan in het nominatieproces, aldus het bestuur. Dus was de directie van de burgemeester, als vaderfiguur, onontbeerlijk bij de nominaties.¹⁵³ Wat Walen en de burgerafgevaardigden zagen als politieke slavernij, een leven ondergeschikt aan het stadsbestuur, verdedigde de regentenoligarchie als vrijheid.¹⁵⁴

De overige twee eisen van de burgerij, de stem van de Achten in de burgemeestersverkiezing en hun toegang tot het Gerecht, accepteerde het stadsbestuur zonder moeilijkheden. Werkelijke winst betekende dit toch niet voor de burgerafgevaardigden, daar de burgemeester de nominaties van de Achten bleef manipuleren. In het geval van een conflict tussen de burgerij en het bestuur steunden de Achten in de regel de machtigste regenten, aan wier patronage Achten hun aanstellingen dankten. Toch bleef het idee dat de Achten de gemeenschap moesten beschermen tegen bestuurlijke willekeur in Dordrecht in leven.¹⁵⁵ Bewust van het verlies van de burgerij in 1647, kwamen nieuwe burgerafgevaardigden in 1650 opnieuw met eisen. Gezien de dood van de stadhouder, zonder uitzicht op een opvolger, moest de electie van de Achten uit de door de dekens opgestelde 24 namen worden overgenomen. De afgevaardigden van de burgerij eisten voor de dekens de ‘absolute verkiesinge, ende electie vanden luyde vanden achten’ op. De dekens moesten zowel de nominatie als de electie verzorgen. Bovendien, zo eisten de afgevaardigden, moest

¹⁵³ Ibidem, 1695-1696.

¹⁵⁴ Vergelijk Skinner, *Visions II*, 195-199.

¹⁵⁵ Philogame, *Marckt-schuyt praetjen*, 27 (Knuttel 5596).

de burgemeestersverkiezing enkel en alleen aan de Achten toekomen. De Oudraad moest zijn aandeel in de stemming opgeven. Via de Achten en de burgemeester zou de burgerij bestuurlijke willekeur bestrijden, zo was het plan.¹⁵⁶

Op het eerste oog waren de eisen van de burgerij in 1650 radicaler dan in 1647. Op basis van de nieuwste eisen zouden de dekens meer formele invloed krijgen dan zij ooit hadden gehad. Desalniettemin moet de nadruk liggen op de overeenkomstige doelstelling die aan zowel de eisen van 1647 als aan die van 1650 ten grondslag lag. In 1647 en in 1650 wenste de burgerij bovenal bestuurlijke willekeur te bestrijden door middel van de invloed van de dekens en van de Achten. Het in 1650 anoniem gepubliceerde *Vraegh-all* verwoordde eenzelfde boodschap. De willekeur van de Dordtse regentenoligarchie regeerde en het was de hoogste tijd dat hieraan een einde kwam.¹⁵⁷ In feite streefden afgevaardigden van de burgerij dus in beide gevallen hetzelfde na, namelijk politieke vrijheid.¹⁵⁸

Maar de Dordtse regenten gaven opnieuw geen gehoor aan de oproep van de burgerafgevaardigden om nader toezicht door de gemeenschap op het bestuur. Zo vonden regenten het argument dat de Achten hun functies in naam van de dekens uitoefenden en dat de dekens daarom de Achtenverkiezing voor hun rekening moesten nemen weinig overtuigend. Het was nooit de bedoeling geweest van de Hollandse graven om de dekens de volledige electie van de Achten te laten verzorgen, zoals de fictieve Jan Goedt-bericht verwoordde in de *Continuatie* van 1651. Anders hadden de graven dit wel expliciet in de privileges vermeld. Beter was het om het Gerecht de Achtenverkiezing te laten doen, daar dit orgaan van oudsher de aanbevelingen voor de verkiezing aan de graaf had gedaan. De legitimiteit van dit voorstel rustte op de soevereiniteit van de Staten van Holland, de opvolgers van de graven, die de verkiezing hadden gedelegeerd aan de stadhouder. Het stond de Staten vrij om de verkiezing wederom te delegeren en wel aan het Gerecht.¹⁵⁹ Met het oog op eendracht was dit te prefereren, zo was de boodschap van het stadsbestuur.¹⁶⁰

In de nadruk op de soevereiniteit van de Staten, zoals vertolkt in pamfletten van de regenten van Dordrecht, zijn twee met elkaar verbonden veronderstellingen te herkennen.

¹⁵⁶ *Resolutie betreffende het [...] houten boek*, 2 (Regionaal archief Dordrecht 3, inv.nr 1740).

¹⁵⁷ [Van Godewijck], *Beschrijvinghe*, 125-128 (Regionaal archief Dordrecht 150, inv.nr. 1389).

¹⁵⁸ Vergelijk G. Veldhuijzens observatie dat het programma van de burgerij in 1650 radicaler was dan in 1647, in *Nieuwe heeren nieuwe kussens*, 20.

¹⁵⁹ *Continuatie*, C3v-C4 (Knuttel 7059).

¹⁶⁰ *Placcaten ende ordonnantien, rakende de beroerten die laetst ontstaen zijn tot Dordrecht* (Utrecht 1651) Bv (Knuttel 7060).

Allereerst beschouwden regenten niet Dordrecht, maar Holland als de republiek die vrij moest zijn. Het lokale, Dordtse bestuur was dan ook een verlengstuk van het bestuur van Holland. Daarnaast moest het stadsbestuur zoveel mogelijk onafhankelijk van lokale invloeden regeren, omdat ondergeschiktheid van het bestuur aan het belang van de Dordtse gemeenschap – vanuit het oogpunt dat de gemeenschap de Hollandse moest zijn – gelijkstond aan factiepolitiek. Het bestuur moest het belang van de gehele Hollandse gemeenschap representeren, niet enkel het Dordtse belang. Dit belang van Holland kwam uiteindelijk ook de Dordtenaren ten goede. Het was aan het bestuur om deze zaken in ogenschouw te nemen.

De onderhandelingen tussen de afgevaardigden van de burgerij en van het stadsbestuur in 1647 gingen voornamelijk over de wijze waarop het republikeinse vrijheidsconcept in de lokale context geïnterpreteerd moest worden. Burgerafgevaardigden benadrukten dat noch zij, noch hun lokale gemeenschap, vrij kon zijn zolang zij geregeerd werden door de willekeur van een lokale oligarchie. Regenten betwistten echter dat hun bestuur geoligarchiseerd was. Het lokale bestuur was enkel een afvaardiging van het Hollandse. Het bestuur representeerde dan ook nog net zo goed de vrijheid van Dordrecht en van de rest van Holland als het dat altijd gedaan had. De belangrijke en machtige positie van de burgemeester duidde niet op bestuurlijke willekeur. De burgemeester was nodig voor politieke eenheid. Uiteindelijk was eenheid een voorwaarde voor vrijheid.

2.3. De tirannie van het bestuur

De soevereiniteit van de gemeenschap was een republikeinse gemeenplaats die al sinds de veertiende eeuw in Europa in zwang was. Van oudsher hadden republikeinse politieke denkers betoogd dat de gemeenschap zelf via de wet moest regeren en dat bestuurders derhalve gebonden moesten zijn. Alleen zo kon recht gedaan worden aan het algemeen belang, aan het belang van de gemeenschap dat in haar wet was verankerd. Bestuurden magistraten op een andere manier, dan was er sprake van onrechtvaardig bestuur. Dan bestuurden magistraten in strijd met de wet – tegen de juridische rechtvaardigheid – en in strijd met hun eed – tegen de morele rechtvaardigheid. Magistraten toonden zich dan

‘meyneedig’, corrupt.¹⁶¹ Toch was het aantonen van corruptie geen gemakkelijke taak. Zoals de vorige paragraaf illustreert, kon dienstbaarheid aan de vrijheid van de gemeenschap ruim worden geïnterpreteerd. Wilde een politiek denker die uit was op verzet tegen het lokale bestuur een sterk punt maken, dan was het uiterst belangrijk om de bestuurlijke willekeur in strijd met vrijheid concreet aan te tonen. Het was nodig om het bestuur te toetsen. Walen greep hiervoor een beproefd middel aan. Hij maakte wederom gebruik van de politieke literatuur uit de beginjaren van de Opstand.

In 1582 was er in Mechelen een anoniem verschenen pamflet getiteld *Politieq onderwijs* verschenen. De auteur van dit pamflet had, net als Albada had gedaan, benadrukt dat bestuurders van de gemeenschap verre van soeverein waren. De ‘digniteyt’ van bestuurders bestond dan ook niet in hun eigen ‘eere’, ‘vrijheyte’ en ‘ongebondenheyte’. Het bestuur was een kwestie van ‘last’, ‘onvrijheyte’ en ‘openbare dienstbaerheyte’.¹⁶² Filips had zich hiervan natuurlijk weinig aangetrokken. Hij had enkel zijn eigen vrijheid verreikt. Zo had hij de Nederlanden beroofd van hun oude vrijheid en had hij ze slavernij opgelegd. De lessen die hieruit getrokken moesten worden, waren dan ook duidelijk. Bestuurders moesten regeren aan de hand van de wet. Als zij dit niet deden, als bestuurders regeerden voor eigen profijt zoals Filips dat had gedaan, dan waren zij tirannen. Het tirannieke karakter van het Spaanse bewind was voor de auteur van het *Politieq onderwijs* één van de belangrijkste argumenten geweest om verzet tegen het bestuur te propageren.¹⁶³ Het is kenmerkend voor de gelijkenissen tussen de politieke literatuur uit de beginjaren van de Opstand en Walens geschriften dat Walen het onrechtvaardige karakter van het bestuur van de Dordtse regentenoligarchie op dezelfde wijze aantoonde, namelijk aan de hand van tirannie.

In het algemeen stelde Walens aanval op de regentenoligarchie grotendeels op vergelijkingen tussen het bestuur van regentenoligarchie van Dordrecht en Spaans gezag uit de zestiende eeuw. Het was de ‘Bastard Spaensche moedt-wil’ van de regenten waartegen Walen in het *Magasyn* zich verzette.¹⁶⁴ Walen vroeg zich openlijk af of ‘de Coningh van Spangien, of *Duc d’Alba*, de Rechten, en Privilegien in Hollandt, in soo veel poincten over-

¹⁶¹ Vergelijk [Walen], *Magasyn*, 1 en passim (Knuttel 5592).

¹⁶² *Politieq onderwijs. Inhoudende diversche ende seer ghewichtighe argumenten ende bewijs-redenen, ghefondeert soo wel in Godes woort, als geschreuen keyserlijcke rechten, en autoriteyten der heydensche schrijueren, daer by crachtelijck bewesen wordt, dat niet sonder oorsaecke ende treccfelijcke motyuen, sijne excellencie, ende de generaele staten van de ghe-vnieerde Nederlanden, versuecken datmen met nieuwen eede, der coninck van Spaignien ende sijne adherenten soude versaecken, [...]* (Mechelen 1582) B3 (Knuttel 581).

¹⁶³ Van Gelderen, *The political thought*, 157-158.

¹⁶⁴ [Walen], *Magasyn*, 1 (Knuttel 5592).

treten' hadden als de lokale regenten in Dordrecht dat deden.¹⁶⁵ De tirannie van Alva, de zestiende-eeuwse landvoogd van de Nederlanden namens Filips, was een gemeenplaats in de politieke retoriek van de zeventiende-eeuwse Republiek.¹⁶⁶ Door meermaals naar Alva's tirannie te verwijzen, zette Walen het bestuur van de Van Beverens en de De Witten duidelijk neer als tiranniek, net als de auteur van *Politicy onderwijs* dat had gedaan ten aanzien van het Spaanse bewind.¹⁶⁷

De auteur van het *Politicy onderwijs* had zijn kenschets van de Spaanse tirannie extra kracht bijgezet door te verwijzen naar Bartolus' *De tyranno* uit de veertiende eeuw. Bartolus had in sterke mate voortgebouwd op Aristoteles' *Politica*. Maar al vanaf de late middeleeuwen gold in het Europese politieke denken vooral de *De tyranno* als standaardwerk over tiranniek bestuur. Volgens Bartolus was een tiran een bestuurder die zijn onderdanen verarmde en die hen bovendien vervolgde. Daarnaast waren tirannen bij uitstek bevreesd dat iemand zich tegen hun onbegrensde macht zou keren. Daarom zaaiden tirannen politieke verdeeldheid. Bovendien verhinderden zij dat hun onderdanen zich politiek konden organiseren, door vergaderingen te verbieden. Dit alles was om te voorkomen dat de tiran op grootschalig verzet zou stuiten.¹⁶⁸ In het *Politicy onderwijs* voldeed Filips' bestuur natuurlijk aan al deze kenmerken. Walen bewees het onrechtvaardig bestuur van de Dordtse regentenoligarchie op dezelfde wijze.

De oligarchie van Dordrecht verarmde burgers bovenal door zich de gemeenschapsgelden toe te eigenen. Cornelis van Beveren en de zijnen hielden de gemene middelen in een ferme greep. 'Approprierende alsoo het Gemeen tot haer eygen, als eygendom' tot 'kosten, schaden en schande' van de gemeenschap, schreef Walen. Door middel van omkoping en intimidatie posteerde Van Beveren betrouwbare medestanders op sleutelposities. Zo bezorgde hij in 1643 zijn neef, Cornelis van Someren, het thesaurierambt. Een poging zijn schoonzoon, Matthijs Pompe, eveneens tot thesaurier te maken mislukte,

¹⁶⁵ Ibidem, 9. Net als in het vervolg zijn hier cursiveringen in citaten afkomstig van de oorspronkelijke auteur.

¹⁶⁶ Zie over Alva in de politieke literatuur van de zeventiende eeuw Judith Pollmann en Monica Stensland, 'Alba's reputation in the early modern Low Countries' in: Maurits Ebben e.a. (red.), *Alba. General and servant to the crown* (Rotterdam 2013) 308-325 en 439-442; en Andrew Sawyer, 'The 'tyranny of Alva'. The creation and development of a Dutch patriotic image', *De zeventiende eeuw* 19 (2003) 181-211.

¹⁶⁷ [Walen], *Magasyn*, 7-9 (Knuttel 5592).

¹⁶⁸ Zie over Bartolus' *De tyranno* en over het gebruik van zijn politieke denken in de late middeleeuwen J.P. Canning, 'Law, sovereignty and corporation theory, 1300-1450' in: J.H. Burns (red.), *The Cambridge history of medieval political thought c. 350- c. 1450* (Cambridge 1988) 463-364.

maar de macht van Van Beveren was er niet minder om.¹⁶⁹ Vervolgens manipuleerden de regenten gezamenlijk de financiële rapporten. Zij verzwegen ‘*Activé en Passivé*’ en lieten de gemene gelden in hun eigen zakken wegvloeien. Maar dit was nog niet alles. Doordat de oligarchie de burgerij met grote regelmaat nieuwe belastingen oplegde, waren burgers zelfs gedwongen de diefstal door de regenten te subsidiëren. Dat eerlijke burgers hierdoor armlastig werden, deed de regenten niets. ‘*De Gemeente eten maer Pap en Bry*’, zou Van Beveren gezegd hebben volgens Walen.¹⁷⁰ De gelijkenis met Alva was sprekend.

Natuurlijk leidden de praktijken van de regenten tot onvrede onder burgers. Dordrecht was dan ook uiterst onrustig. Tot aan het najaar van 1647, het moment waarop Walen het *Magasyn* schreef, was de regentenoligarchie er echter in geslaagd iedere vorm van verzet de kop in te drukken. Het zaaien van verdeeldheid was één van de middelen die de oligarchie inzette, zo stelde Walen vast. Zij ondermijnde de regering en zette aan ‘tot onrust, factien, confusien en openbare tyrannien, daer over de Stadt en ’t Lant vol murmuratien is’. Intussen was voor noch ‘regel, noch mate, noch schaemte, of discretie, meer plaets’. De gemeenschap stond op haar kop. Van eendracht was absoluut geen sprake.¹⁷¹ Bovendien maakte de regentenoligarchie het burgers onmogelijk om iets aan de tirannie te doen. Toen de dekens van het lakenkopersgilde zich uiteindelijk, na de zoveelste financiële bezwaring van hun gilde, beriepen op de privileges, op basis waarvan zij en hun gilden inspraak dienden te hebben in de instelling van belastingen, bestookte burgemeester De Witt hen ‘met bitter voetstampende dreygementen’. Hij zou hen wel ‘een Briefken geven, indien sy het herte hadden het Gilde te vergaderen.’ Opnieuw toonden regenten hun ‘*Duc Albasche hardicheydt*’.¹⁷² Zij verklaarden burgers die opkwamen voor de privileges bovendien voor oproerig, evenals de hoogmoedige Spanjaarden in de beginjaren van de Opstand dat hadden gedaan.¹⁷³ Maar het kon nog erger. De regentenoligarchie onderdrukte en vervolgde burgers zelfs. Met ‘godtloos geweld’ en met ‘onmenschelijcke wreedtheden’ beheerste de oligarchie de stad. In Dordrecht herleefden de onzekere tijden van de Spaanse inquisitie, was het beeld dat Walen schetste.

¹⁶⁹ Pensionaris Berck wist zijn schoonzoon, J. van der Burg, het ambt te bezorgen. Wille, ‘Het Houten Boek’, noot op pagina 1165; en Molhuysen e.a. (red.), *Biografisch woordenboek* 7 (1927) 1007-1008.

¹⁷⁰ [Walen], *Magasyn*, 7-8 (Knuttel 5592).

¹⁷¹ *Ibidem*, 10.

¹⁷² *Ibidem*, 8.

¹⁷³ *Ibidem*, 6.

Niemand was zijn goederen of zelfs zijn leven meer zeker.¹⁷⁴ De oude vrijheid van Dordrecht was vervlogen.

De regentenoligarchie van Dordrecht stal van haar onderdanen en zij deed hen geweld aan. Bovendien voorkwam zij ook maar enige vorm van tegenwicht tegen haar tirannie, door politieke verdeeldheid te bevorderen; en door burgers te verbieden bijeen te komen. Net als de auteur van het *Politieq onderwijs* Filips had geportretteerd als tiran, zo verklaarde Walen het regentenbestuur tot tiranniek. Er was onrecht alom in Dordrecht. ‘Ja de Schael van Justicie, hangt nu tegenwoordigh soo ongeschickt dwers’, waren de woorden van Walen.¹⁷⁵ Zijn conclusie was dan ook duidelijk. Het politieke lichaam van Dordrecht was verrot. In *Wit* had Walen reeds geschreven dat

het Lichaem verbuyt ende stinckende wort, ofte in groote siekten, en kranckheden vervalt. Wanneer het Hooft alles wil hebbe een Sels-lustene-opper gebiet, over alle d’andere lede, ende den Armen, Beenen, Handen, Voeten, Buyck, ofte Rugge niet vry, volslegen, en behoorlijck wil laten doen haer werck dienst en arbeyt, daer sy eygentlijck toe gemaect ende gestelt zijn; maer die selver dienst poogt en wil besnoeyen, in, of uyt-drucken, houden, douwen, en stoppen na ongeregelde wil, sucht en gevallen.¹⁷⁶

Het was het bestuur dat het lichaam ziek maakte. De voor de hand liggende, maar toch zeer gewaagde oplossing was om het verrotte ledemaat, het bestuur, van het lichaam te verwijderen, opdat de rest van het lichaam gezond kon zijn. Dit was de oplossing gelezen kon worden in de boodschap van de apostel Matteüs in het Nieuwe Testament.¹⁷⁷ Maar ook Cicero riep hiertoe op, in een in de vroegmoderne tijd zeer populaire verzameling redevoeringen, de *Philippicae*.¹⁷⁸ In de achtste redevoering, waarin hij Rome had opgeroepen tot oorlog tegen Marcus Antonius, had Cicero gezegd dat indien het menselijk lichaam geplaagd werd door de rotheid van één van haar ledematen, dat de verwijdering van dat ledemaat dan uitkomst bood. Het verrotte ledemaat moest worden weggebrand en

¹⁷⁴ Ibidem, 10.

¹⁷⁵ Ibidem, 7.

¹⁷⁶ Walen, *Wit*, 25 (Knuttel 5233).

¹⁷⁷ Zie bijvoorbeeld de Nederlandse Statenvertaling van 1637, *Biblia, dat is: de gantsche h. schrifture, vervattende alle de canonijcke boecken des Ouden en Nieuwen Testaments*. [...] Door last der hoogh-mog: heeren Staten Generael vande Vereenighde Nederlanden, [...] (Leiden 1637) 3v.

¹⁷⁸ Zie over de populariteit van de *Philippicae* in de vroegmoderne tijd Skinner, *Visions* II, 314-315.

weggesneden. Met het politieke lichaam was het net zo, aldus Cicero. Verrotte delen van het lichaam moesten verwijderd worden, opdat de rest van het lichaam gered kon worden.¹⁷⁹

Om het politieke lichaam van Dordrecht te redden, moest het verrotte, tirannieke ledemaat – ook al was dit het hoofd – weggesneden worden, opdat de rechtvaardigheid in Dordrecht zou terugkeren. Politiek verzet moest volgen, zo meende Walen. Walen vond de legitimatie voor verzet tegen het ‘verrotte’ bestuur in het boek van de profeet Hosea, uit het Oude Testament. In een citaat dat welhaast letterlijk identiek was aan de vertaling in de Nederlandse Statenvertaling van 1637, schreef Walen:

*GODT DE HEERE seydt het duydelyck, Hos.cap.5. vers.10.11.12. De Vorsten Iuda (dat zijn de Magistraten) zijn ghelijck dien, die de palen verwijderen: daerom wil ick mijnen toorne over haer uytgieten, als water. Ephraim (dat is de Gemeynthe) lijdt geweldt, en werdt geplaeght met recht, want het heeft hem ghegeven op verkeerde geboden. Ick ben Ephraim eene motte, ende den Huyse Iuda een made, of verrottinge.*¹⁸⁰

Naar eigen mening had Walen Cicero, het Oude en het Nieuwe Testament aan zijn zijde. Sterker kon hij amper staan, naar zeventiende-eeuwse maatstaven.¹⁸¹

Het wegsnijden van de tirannie van de regentenoligarchie was exact waartoe de Dordtse burgerij zich door Walen liet bewegen. Zoals het *Marckt-schuyt praetjen* getuigde, moest de schade die de gemeenschap leed door de regentenoligarchie ongedaan worden gemaakt.¹⁸² De gemeenschap was van geen individu het eigendom, ook niet van haar bestuurders.¹⁸³ Het oordeel van de soevereine gemeenschap was geveld. Het onrechtvaardige bestuur van haar representanten was tiranniek en onrechtvaardig. De volgende stap die de burgerij moest zetten was het vinden van een legitieme grondslag voor politiek verzet tegen het bestuur. Er was vastgesteld dat het bestuur niet soeverein was en dat het bestuur ook niet soeverein kon zijn met het oog op de vrijheid van de gemeenschap en haar leden. Het tirannieke bestuur van de regentenoligarchie beroofde de gemeenschap van haar vrijheid beroofde, als ware de oligarchie zelf soeverein. Dus moest de regentenoligarchie plaatsmaken

¹⁷⁹ Cicero, *Philippics*. Walter C.A. Ker (red.) (Cambridge Ma 1969) 376-379.

¹⁸⁰ [Walen], *Magasyn*, 11 (Knuttel 5592). Voor de passage in de Statenvertaling van 1637, zie *Biblia*, 109r.

¹⁸¹ Zie over het gebruik van het Oude Testament in vroegmoderne republikeinse theorieën Lea Campos Boralevi, ‘Classical foundational myths of European republicanism: the Jewish Commonwealth’ in: Van Gelderen en Skinner (red.), *Republicanism I*, 247-261. Voor het gebruik van het Nieuwe Testament, vergelijk bijvoorbeeld Skinner, *Visions II*, 101-112.

¹⁸² Philogame, *Marckt-schuyt praetjen*, 27-30 (Knuttel 5596).

¹⁸³ Vergelijk Skinner, *The foundations II: the age of reformation*, 117.

voor een nieuw, rechtvaardig bestuur. Nu was de prangende vraag, wie er gerechtigd was om toe te zien op deze vervolgstap. Voor het antwoord op deze vraag, stak Walen zijn mede-Dordtenaren opnieuw de helpende hand toe.

3. De legitimatie van verzet

De legitimatie van het verzet tegen het Dordtse stadsbestuur dat Walen voorstond, was de kern waaromheen hij zijn politieke denken opbouwde, in ieder geval in het *Magasyn*. Het was bovenal als verzetstheoreticus dat Walen zich innovatief toonde. Toch nam hij gretig bestaande politieke theorieën over. Zo was zijn antwoord op de vraag waar de soevereiniteit van de politieke gemeenschap rustte, in sterke mate ontleend aan bestaande republikeinse theorievorming, net als dit gold voor zijn noties van vrijheid en van tirannie. Ook Walens legitimatie van verzet bouwde sterk voort op bestaande politieke theorieën. Vooral theorieën uit de beginjaren van de Opstand keerden grotendeels in zijn verzetslegitimatie terug. Desalniettemin was Walens verzetslegitimatie hoogst innovatief. Niet alleen projecteerde hij op zijn stad Dordrecht verzetslegitimaties die waren ontworpen voor politieke conflicten in politieke gemeenschappen die de grootte van de stad overstegen, daarnaast wist hij de specifieke karakteristieken van de verzetslegitimaties waarop hij voortborduurde, succesvol in overeenstemming te brengen met de niet minder specifieke Dordtse politieke instituties. Zo lokaliseerde Walen binnen de bestaande Dordtse politieke kaders het typisch zestiende-eeuwse fenomeen van de ‘lagere magistraat’, de magistraat die in politiek aanzien net onder de hoogste politieke autoriteiten stond. Maar wat waren volgens Walen de lagere magistraten van Dordrecht en wat was precies hun rol ten aanzien van verzet? Hadden zij speciale rechten of juist plichten? Deze vraagstukken verdienen hier nadere beschouwing. Daarom is hier aandacht voor de rol van de lagere magistraat in tijden van verzet, in Dordrecht en in het algemeen.

3.1. Lagere magistraten

Alleen regenten die door het bestuur waren aangesteld als magistraten van de stad representeerden de politieke autoriteit van de Dordtse gemeenschap. De gemeenschap was soeverein en de vrijheid van alle burgers was afhankelijk van haar vrijheid. Maar alleen magistraten representeerden de soevereiniteit van de gemeenschap. Zij waren aangewezen om haar vrijheid te beschermen. Het college van Achten was, meer nog dan andere Dordtse representatieve bestuurscolleges, symbolisch voor de diepewortelde relatie tussen

individuele vrijheid en collectieve vrijheid in vroegmodern republikeins politiek denken. Het waren immers de dekens van de gilden die de Achten nomineerden. Dus waren de Achten nadrukkelijk gebonden aan de collectieven waarin burgers zich verenigden, via de representatie van de gilden door de dekens. De Achten kwamen zo met recht uit de buik van de gemeenschap. Het andere Dordtse bestuurscollege dat een uitgesproken representatief karakter had, was het college van Veertigen. Omdat Achten en Veertigen in de eerste plaats werden geacht de belangen van de burgerij te behartigen, werd er naar hen gekeken wanneer politiek onrecht de stad overspoelde. Zij moesten dan de zaken rechtzetten. Zo zag ook Walen de beider magistraatscolleges. Toch liet Walen het niet bij de magistraten, ook de dekens moesten de gemeenschap beschermen.¹⁸⁴ Hij omschreef deze taak van magistraten en dekens op scherpe, maar duidelijke wijze.

Ist niet meer dan hoogh tijdt, dat de Vrome Magistraten, Dekens, en Gildens, volgens haren Eedt, schuldige plicht, Rechten en Privilegien, tegen soodanigen in-etende kancker, en meyneedige pest-kolen versien?¹⁸⁵

Walen sprak Achten, Veertigen en dekens aan omdat zij magistraten waren. Zij waren geen burgemeesters of schepenen, maar zij vertegenwoordigden niettemin politieke autoriteit. De dekens bestuurden de gilden, die tezamen het voltallige lichaam uitmaakten van de burgerij, de gemeenschap. In zoverre waren de dekens net zo goed representatief voor de gemeenschap als andere magistraten dat waren. Dekens waren geen aangestelde stadsbestuurders, maar zij kwamen doorgaans wel uit hetzelfde sociale milieu als de regenten die de Dordtse magistraatsposities innamen. In beperkte zin waren derhalve ook de dekens magistraten. In hoeverre de Achten, Veertigen en dekens als representanten van de gemeenschap een leidende rol konden spelen in het politieke verzet van de gemeenschap, zoals Walen dit propageerde, zal in het vervolg aan de orde komen.

Onder Nederlandse historici is er al lange tijd discussie over het ‘burgerlijk karakter’ van vroegmoderne oproeren, van stedelijk verzet in de Republiek, met name met betrekking tot het Rampjaar 1672. Lange tijd was de interpretatie van Roorda in zwang. Roorda meende dat oproeren bovenal conflicten waren tussen regenten onderling en dat burgers hooguit een

¹⁸⁴ [Walen], *Magasyn*, 1 en passim (Knuttel 5592).

¹⁸⁵ *Ibidem*, 10.

volgzame rol hadden.¹⁸⁶ Recenter hebben verscheidene historici in revisionistische bijdragen met deze interpretatie korte metten gemaakt. Oproeren waren juist veelvuldig het werk van burgers die onafhankelijk van regenten optraden.¹⁸⁷ Als bewijs voor dit activisme gelden doorgaans de gedrukte rekestes en andersoortige pamfletten waarmee burgers hun magistraten bestookten, in het verlengde van de gangbare politieke praktijk.¹⁸⁸ Een belangrijke kanttekening hierbij is echter dat ‘gewone’ burgers wel degelijk meer aanzienlijke medestanders, regenten, nodig hadden om theoretische legitimiteit aan hun verzet tegen bestuurders te geven, ondanks het burgerlijk karakter van het oproer. Politiek was in de vroegmoderne cultuur immers geen breed toegankelijke, democratische bezigheid. Juist omdat verzetslieden hun protest weergaven als verlengstuk van de gangbare, aristocratische politiek, moest een magistraat zijn autoriteit aan verzet tegen het bestuur verbinden.¹⁸⁹ De gewone man had in de vroegmoderne politieke besluitvorming niets te zoeken. Zonder in ieder geval lagere magistraten aan hun zijde, konden burgers niets uitrichten. Zelfs wanneer pamfletten het ‘burgerschap’ van dergelijke magistraten benadrukten, dan was dit nog niet bedoeld om hun eenzelfde politieke status aan te meten als overige, gewone burgers die hadden.¹⁹⁰

Uiteindelijk waren alleen magistraten gerechtigd tot verzet tegen het bestuur. Zij moesten de leiding nemen over verzetsbewegingen.¹⁹¹ In Dordrecht konden Achten, Veertigen en dekens lagere magistraten zijn. Dit thema staat in deze en in de daaropvolgende paragraaf centraal. Maar meer in het algemeen kunnen de paragrafen van dit hoofdstuk

¹⁸⁶ Roorda, *Partij en factie*, 7-8.

¹⁸⁷ Zie voor twee van de eerste revisionistische bijdragen A.F. Salomons, ‘De rol van de Amsterdamse burgerbeweging in de wetsverzetting van 1672’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 106 (1991) 198-219; en Maarten Prak, ‘Burgers in beweging. Ideaal en werkelijkheid van de onlusten te Leiden in 1748’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 106 (1991) 365-393. Bovendien hebben historici de laatste decennia geschreven over de politieke onafhankelijkheid van burgers van vroegmoderne steden in het algemeen, niet alleen in verzetstijd. Zie in dit kader onder meer Gabriëlle Dorren, ‘De eerzamen. Zeventiende-eeuws burgerschap in Haarlem’ in: Remieg Aerts en Henk te Velde (red.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Kampen 1998) 60-79; en Erika Kuijpers en Maarten Prak, ‘Burger, ingezetene, vreemdeling: burgerschap in Amsterdam in de 17^e en 18^e eeuw’ in: Kloek en Tilmans (red.), *Burger*, 113-132.

¹⁸⁸ Michel Reinders, ‘The citizens come from all cities with petitions’. Printed petitions and civic propaganda in the seventeenth century’ in: Deen e.a. (red.), *Pamphlets and politics*, 97-118; idem, *Printed pandemonium. Popular print and politics in the Netherlands, 1650-1672* (Boston/Leiden 2013) 245-247; en Knevel, ‘Politiek op straat’, 412-416.

¹⁸⁹ Pollmann, ‘Eendracht maakt macht’, 148-150.

¹⁹⁰ Ingmar Vroomen, *Taal van de Republiek. Het gebruik van vaderlandretoriek in Nederlandse pamfletten, 1618-1672* (Proefschrift Rotterdam 2012) 213-219.

¹⁹¹ Michel Reinders pikt deze notie op, maar doet er vervolgens weinig mee. Reinders *Printed pandemonium*, 200-201.

gezien worden als een verkenning van de noodzaak van de theoretische steun van magistraten, als voorwaarde voor de legitimiteit van stedelijk oproer in de vroegmoderne tijd, in de Nederlanden en daarbuiten.

Walen legitimeerde het verzet van de Dordtse gemeenschap bovenal aan de hand van de rol van de dekens als lagere magistraten in de stedelijke bestuursstructuur, in de constitutie. Dekens hadden bij privileges vastgelegde, concrete politieke invloed. Een dergelijke 'constitutionele' verzetstheorie zoals Walen voorstond, was bepaald geen nieuwheid in vroegmodern Europa. De sterke opmars van het constitutionalisme in combinatie met politiek verzet was kenmerkend geweest voor de ontwikkeling van juridisch politiek denken in de zestiende eeuw. Constitutionele verzetstheorieën hadden een doorslaggevende rol gespeeld in de legitimatie van de Opstand, alsmede in de inhoudelijk sterk overeenkomstige legitimatie van het politieke verzet van hugenoten in laat zestiende-eeuws Frankrijk.¹⁹² De veelvuldige toepassing van constitutionele verzetstheorieën in zowel Frankrijk als in de Nederlanden had geduid op een sterke voorkeur voor op de collectieve gemeenschap gerichte, juridische legitimaties van verzet, boven verzetstheorieën die individuele burgers een recht op dan wel een religieuze plicht tot verzet toekenden. Individuele verzetstheorieën zouden enkel tot anarchie leiden, zo hadden Nederlandse politieke denkers geredeneerd.¹⁹³ De Duitse geleerde Johannes Althusius had in zijn *Politica methodice digesta*, uit 1603, de beginselen van de verzetstheorieën die Franse en Nederlandse opstandelingen aan het einde van de zestiende eeuw hadden gebruikt nogmaals uiteengezet. In de zeventiende eeuw was Althusius' *Politica* een veelgelezen werk. Althusius had de overlevering van de constitutionele legitimaties van verzet aan zeventiende-eeuwse politieke denkers, zoals Walen, dan ook gestimuleerd.¹⁹⁴

Ook voor Walen, halverwege de zeventiende eeuw, genoot een constitutionele legitimatie van verzet de voorkeur. Hij meende dat het verzet van de gemeenschap als soevereine corporatie moest komen. Hij riep naast de dekens tevens de gilden op tot verzet tegen het stadsbestuur, maar sprak uitsluitend over de gezamenlijke gilden, in feite over de

¹⁹² Skinner, *The foundations* II, 114.

¹⁹³ Van Gelderen, *The political thought*, 269-273. Voor alternatieve, op het individu gerichte verzetslegitimaties, zie Skinner, *The foundations* II, 338-348.

¹⁹⁴ Martin van Gelderen, 'Aristotelians, monarchomachs and republicans: sovereignty and 'respublica mixta' in Dutch and German political thought, 1580-1650' in: idem en Skinner (red.), *Republicanism* I, 205-207. Zie over Althusius ook Howell A. Lloyd, 'Constitutionalism' in: J.H. Burns (red.), *The Cambridge history of political thought 1450-1700* (Cambridge 1991) 287-292.

collectieve burgerij. Hij sprak over de gemeenschap als corporatie, niet over individuele gildeleden. De dekens ontleenden hun politieke relevantie aan de gemeenschap, dus waren zij de aangewezen personen om de uitwassen van het bestuur uit te bannen.

In de constitutionele verzetstheorie van Walen namen de privileges van Dordrecht een belangrijke rol in. Deze privileges waren één van de drie soorten wetten die Walen in 1645 in *Wit* reeds uiteenzette. In de twaalf pagina's die het *Magasyn* telt, sprak Walen maar liefst 27 maal over de privileges. Het waren deze privileges die de grenzen van de macht van regenten aangaven; die de politieke inbreng van de dekens legitimeerden; en die als positief-legalistische grondslag dienden voor het politieke verzet van de Dordtse gemeenschap, zo meende Walen. Desalniettemin vond Walen nog een ander juridisch en meer radicaal constitutioneel fundament voor het verzet waartoe hij opriep. Hij bouwde voort op laat zestiende-eeuwse verzetstheorieën waarin het natuurrechtelijk contract tussen overheid en gemeenschap een doorslaggevende rol had gespeeld. De gemeenschap was soeverein.¹⁹⁵ Dit natuurrechtelijk contract had vooral een rol gespeeld in Walens *Wit*. Maar het is duidelijk dat Walen ook bij het schrijven van het *Magasyn* de gemeenschap als soeverein beschouwde. De meest roemruchte uiting van deze natuurrechtelijke grondslag voor verzet was de *Vindicae contra tyrannos*, in 1579 in Frankrijk verschenen onder het pseudoniem Junius Brutus. De *Vindicae* was het summum geweest van de 'monarchomach'-ideologieën, de hugenootse legitimaties van politiek verzet tegen de Franse vorst. De *Vindicae* had gretig aftrek gevonden, zowel binnen als buiten Frankrijk, niet in het minst in de Nederlanden. Onder meer Albada had zich erdoor laten inspireren.¹⁹⁶ Bovendien was de *Vindicae* in 1586 in een verkorte Nederlandstalige versie verschenen, als het *Cort onderwijs* van Francis Coornhert.¹⁹⁷ Coornhert was op zichzelf geen heel vernieuwend politiek denker, maar hij was wel de broer van Dirck Coornhert, één van de voornaamste publicisten uit de beginjaren van de Opstand. Francis Coornhert wist dan ook waarover hij schreef.¹⁹⁸ Onder meer via zijn *Cort onderwijs* raakten zeventiende-eeuwers als Walen bekend met de verzetslegitimatie uit de *Vindicae*.

¹⁹⁵ Deze laat zestiende-eeuwse verzetstheorieën waren op hun beurt voortgebouwd op de fundamenten die waren gelegd door vijftiende-eeuwse scholastici. Zie hierover Skinner, *The foundations II*, 174-178.

¹⁹⁶ Martin van Gelderen, 'Van vrijheid, soevereiniteit en verzet. Politiek denken in de vroegmoderne tijd' in: Frijhoff en Wessels (red.), *Veelvormige dynamiek*, 195. Zie over de *Vindicae* zelf bovenal de introductie van George Garnett in *Vindicae, contra tyrannos. Or, concerning the legitimate power of a prince over the people, and of the people over a prince*. George Garnett (red.) (Cambridge 1994) xi-lxxvi.

¹⁹⁷ Ibidem, lxxxviii.

¹⁹⁸ Van Gelderen, *The political thought*, 160.

Net als Walen in *Wit* deed, had de auteur van de *Vindicae* voortgebouwd op de scholastieke legitimatie van de soevereiniteit van de gemeenschap, zoals reeds in de veertiende eeuw was uiteengezet door Italiaanse republikeinen als Bartolus. De representatie door het bestuur – in het geval van Frankrijk door de vorst – vervreemde de gemeenschap niet van haar soevereiniteit. Onrechtvaardige, tirannieke bestuurders zoals de Dordtse burgemeesters hadden nog altijd te maken met andere magistraten die op grond van wet en eed verplicht waren tot goed bestuur – en die dus verplicht waren tot tegenwicht aan tirannen. Hoe hoger het aanzien van de bestuurder die tegenwicht gaf was, hoe soepeler de legitimatie van dit tegenwicht verliep. Het verdiende de voorkeur dat een machtig bestuurder zoals de Dordtse burgemeester het tegenwicht ontving vanuit de Oudraad of vanuit het Gerecht. Maar in Dordrecht was de corrumperende macht van de families Van Beveren en De Witt dusdanig verspreid, dat tegenwicht tegen hen uit de hoogste bestuurscolleges uitgesloten was. Zelfs Achten en Veertigen waren in veel gevallen door bloedbanden en andersoortige patronageconnecties aan de oligarchie gebonden. Dus, zo moet Walen hebben geredeneerd, zat er niets anders op dan de dekens tegenwicht te laten geven aan de tirannie die vanuit het stadhuis de stad overspoelde. De dekens waren de hoogste magistraten die niet door de macht van de oligarchie waren gecorrumpeerd. Hierbij was het uiteraard niet onbelangrijk dat de privileges van de gilden reeds een concreet constitutioneel fundament boden waarop de positie van de dekens als lagere magistraten gegrond was. Zo kon het dat het verzet van de gemeenschap gelegitimeerd moest worden door de steun van lage magistraten als de dekens van de gilden.¹⁹⁹

Zonder twijfel was in de Republiek Willem de Zwijger het klassieke voorbeeld van de lagere magistraat die tegenwicht had gegeven aan tirannie. In de cirkel rondom hem was het idee van verzet gelegitimeerd door de betrokkenheid van een lagere magistraat onderwerp van gesprek geweest.²⁰⁰ Bovendien had de in 1580 verspreide *Apologie van Willem van Oranje* Oranjes betrokkenheid bij de Opstand verdedigd op basis van de representatieve functie van Oranje. Deze *Apologie* was op zichzelf een weinig vernieuwend traktaat geweest, maar het was geschreven door onder meer Philippe du Plessis-Mornay, die waarschijnlijk de auteur van de *Vindicae* was geweest. Omdat Oranje dienaar was van de Statenvergadering die het soevereine volk representeerde, moest Oranje tegenwicht bieden aan Filips, zo had

¹⁹⁹ Zie bijvoorbeeld [Walen], *Magasyn*, 6 (Knuttel 5592). Over tegenwicht in de vroegmoderne tijd in het algemeen, zie Skinner, *The foundations II*, 318-334.

²⁰⁰ *Ibidem II*, 210; en Van Gelderen, *The political thought*, noot 10 pagina 269.

Mornay geschreven.²⁰¹ Het was dan ook veelbetekenend dat Walen in het *Magasyn* schreef dat de Dordtse magistraten en dekens de regentenoligarchie moesten bestrijden, ‘gelijk Wilhelmus Prince van Orangien, Hoog-loffelijcker Memorien, met onse vrome Voor-Ouders deden, tegen den Coningh van Spangien’.²⁰² Zoals de Opstand een leider nodig had gehad, zo had Dordrecht in 1647 eveneens behoefte aan lagere magistraten.

Al in 1912 was J. Wille van mening dat de ‘arbeidende en neringdoende stand’ de leidende actor was in de oproeren die Dordrecht in de jaren 1647-1651 teisterden.²⁰³ Dat het verzet tegen de regentenoligarchie binnen de burgerij breed gedragen werd, is duidelijk. De Dordtse gilden confronteerden de oligarchie met een massale frontale aanval. Desalniettemin waren de Dordtse onlusten geen ‘democratische woelingen’, zoals Wille deze episodes typeerde.²⁰⁴ Het politieke denken van Walen, de primaire aanjager van de Dordtse oproeren, paste grotendeels in het overwegend aristocratische politieke denken uit het midden van de zeventiende eeuw, zoals dat in de Republiek en daarbuiten in Europa gangbaar was. In noodsituaties was verzet in naam van de gemeenschap tegen het regentenbestuur niet per definitie geheel ondenkbaar. Dit verzet in naam van de gemeenschap kon echter uitsluitend en alleen plaatsvinden onder de leiding van een burger die zichzelf met recht representant van de gemeenschap mocht noemen. Ook met deze notie ging Walen al in tegen enkele in de zeventiende-eeuwse Republiek meer gangbare ideeën over politieke gehoorzaamheid. Zo had Simon Stevin in *Het burgherlick leven* uit 1590 benadrukt dat burgerlijk verzet tegen bestuurders wat hem betreft uitgesloten was. Als burgers zich onderdrukt voelden, dan stond het ze vrij om hun stad te verlaten, stelde Stevin. Politiek verzet kon in geen geval gepaard gaan met een burgerlijk, ordelijk politiek leven.²⁰⁵ Walen ging hier in zoverre tegenin, dat hij het verzet portretteerde als noodzakelijk voor dit ordelijke leven, voor eendracht. De literatuur uit de beginjaren van de Opstand bood voor een dergelijke interpretatie een uitstekende voedingsbodem.

²⁰¹ Ibidem, 151-153.

²⁰² [Walen], *Magasyn*, 10 (Knuttel 5592).

²⁰³ Wille, ‘Het Houten boek’, 1284.

²⁰⁴ Ibidem, 1154.

²⁰⁵ Catherine Secretan, ‘Simon Stevin’s Vita politica. Het burgherlick leven (1590). A practical guide for civic life in the Netherlands at the end of the sixteenth century’, *De zeventiende eeuw* 28 (2012) 13-15.

3.2. Lagere magistraten in Dordrecht

Het idee van legitiem politiek verzet op grond van de representatieve functie van de lagere magistraat was verre van een unicum in het vroegmoderne politieke denken. In de Nederlanden had de Opstand een rijke theorievorming op het gebied van verzetstheorieën opgeleverd. Daarnaast gold de *Vindicae* in de zeventiende eeuw nog altijd als het voorbeeld par excellence van de constitutionele verzetstheorieën, die ten slotte ook nog eens bijeengebracht waren in Althusius' *Politica*. Maar al vanaf het moment dat Johannes Calvijn in 1536 het startsein had gegeven voor de vroegmoderne verzetstheorieën gericht op lagere magistraten was het onduidelijk geweest wie precies als lagere magistraten door het leven konden gaan.²⁰⁶ Calvijn had, daarbij voortbouwend op Cicero, verwezen naar de eforen van Sparta en naar de volkstribunen van Rome. Beiden waren representanten van de gemeenschap geweest en hadden voldoende politieke autoriteit gehad om tegenwicht te bieden aan de Spartaanse koningen en aan de Romeinse consuls, zoals Cicero had geschreven in *De legibus*.²⁰⁷ Walen stond derhalve voor de uitdaging om duidelijk te maken wie er in Dordrecht konden worden geclassificeerd als dergelijke lage, maar toch representatieve magistraten.

Dat Walen als antwoord op de bovenstaande uitdaging uitkwam bij de dekens van de gilden, mag vooral gelden als gevolg van de onmacht van andere lage magistraten om effectief tegenwicht te bieden aan de Van Beverens en De Witten. In *Wit* illustreerde Walen zelf de onmacht van enkele lagere magistraten aan de hand een voorbeeld dat de Veertigen betrof. In meer algemene termen herhaalde Walen het voorbeeld vervolgens in het *Magasyn*. In september 1643 hadden de corrupte regenten van Dordrecht 'met sulcken onbeschofte op-gesette meyn-erdigheydt' ene Gooswijn Houfslager aangesteld als raad. De regenten hadden met deze aanstelling keihard inbreuk gemaakt op de belangrijkste privileges van de stad en hadden daarmee in strijd met hun eigen eed gehandeld. Houfslager was namelijk geen burger geweest. Hij was weliswaar kort tevoren met een 'Borgers Dochter' getrouwd. Hij had het 'Borger, of Poorter-recht' toch nog niet verkregen. De meinedige regenten hadden moeten twijfelen aan Houfslagers trouw aan de stad, precies omdat hij nog geen Dordtenaar was geweest. Het was dan ook volledig terecht geweest dat 'verscheyden rechtsinnige Veertigen,

²⁰⁶ Skinner, *The foundations* II, 192.

²⁰⁷ Ibidem II, 230-233. Zie Cicero, *On the laws*, 163.

wel tot vijftien of sulke in getale, daer tegen ernstigh, en heftig betuygden, en protesteerden, dat het was tegen de Rechten en Wetten der Stadt'. De Veertigen hadden hun collega-magistraten opgeroepen om het zogenaamde Houten Boek erop na te zien. Dit Houten Boek was het belangrijkste 'Wet-bouck' van Dordrecht. Een blik op de privileges zou het recht toch hebben doen zegevieren, zo was volgens Walen de gedachtegang van de Veertigen geweest. Maar de sinistere regenten van Dordrecht hadden simpelweg gereageerd dat het Houten Boek 'soecken was'. 'O vremde saken! Waer wilt toe raken?' Walen kon het amper geloven. Hadden de Veertigen niet 'met goede rechtsinnige redenen' gedemonstreerd? Zij waren niet uit geweest op macht, noch waren zij verbitterd geweest. Hun enige oogmerk was geweest het beschermen van wet en eed. Hadden de Veertigen niet in dienst van de gemeenschap gehandeld? Was hun handelswijze niet 'te loven, te prijzen, en te verheffen' geweest?²⁰⁸

Voor Walen was het feit dat het tegenwicht van de Veertigen zonder enige twijfel terzijde was geschoven slechts het zoveelste bewijs van het onrechtvaardige bestuur van de regentenoligarchie. Walen was overtuigd dat er zoiets als een lagere magistraat was in Dordrecht. Bovendien konden niet alleen de Veertigen aanspraak maken op een dergelijke magistratuur, want ook de Achten waren lagere magistraten. Van de Veertigen kon onmogelijk worden gezegd dat zij een grotere politieke autoriteit vertegenwoordigden dan de Achten deden. De Achten kozen immers zelfs de burgemeesters. Daarom moesten ook de Achten gerekend worden tot de lagere magistraten van Dordrecht.

De duidelijkste aanwijzingen voor de lagere magistratuur van de Achten zijn niet Walens geschriften, maar de overblijfselen van een kleine pamflettenstrijd uit 1649. De burgerij van Dordrecht wenste een nieuwe poging tot inzage van het Houten Boek, om te komen tot een inventaris van de privileges van de stad. De burgerij zocht hiervoor haar heil bij de Achten, die op 13 maart 1649 een formeel verzoek indienden tot de opening van de ijzeren kast waarin het Houten Boek behoorde te liggen.²⁰⁹ Maar de regentenoligarchie volgde deze ontwikkelingen met argusogen. Zoals Van Godewijck schreef, verscheen dat jaar een pamflet, een 'vuijl ende schimpigh pasquill', getiteld *Dordrechts hedendaeghse*

²⁰⁸ Walen, *Wit*, 28-29 (Knuttel 5233); en [idem], *Magasyn*, 6 (Knuttel 5592).

²⁰⁹ Pieter Hendrik van de Wall, *Verhandeling over de handvesten en voorrechtsbrieven der stad Dordrecht, mitsgaders proeve van geschied- en oudheidkundige aanmerkingen over de oudste derzelve, om te strekken tot een voorloper eener algemeene uitgave der handvesten en andere graaflyke chartres tot de gemelde stad, betrekking hebbende; volgens eene bygevoegde lyst der daar toe voorhanden zynde stukken* (Dordrecht 1768) 38.

vernieuwingh ende profijt van pater Cornelis, alias Robb. Slampamp. De auteur van het pamflet viel meermaals de Achten aan. Zij waren geldbelust en brachten de stad ‘spoockerijen’. Het verzoek van de Achten tot inzage van het Houten Boek stond gelijk aan steun aan de oproerige burgerij. Het handelen van de Achten was daarmee hetzelfde als verzet tegen het stadsbestuur, aan het zaaien van onrust. Met deze handelswijze toonden de Achten dan ook het gelijk aan van pater Cornelis, die had gezegd ‘dat Dordrecht aen gelt noch goet, maer wijsheijt sou ontbrecken’, aldus de auteur van de *Hedendaeghse vernieuwingh*.²¹⁰ Pater Cornelis was een bekende dronkaard uit de Dordtse geschiedenis die volgens de overlevering in de zestiende eeuw inderdaad deze uitspraak had gedaan.²¹¹ De opzienbarende representatie van de gemeenschap door de Achten toonde aan dat Cornelis toch gelijk had gehad, was de uitleg van de anonieme pamflettist.

Al spoedig verdedigden de Achten zichzelf in de vorm van een eigen pamflet, het *Antwoordt vande Goede Luyden vande Achten ophet Pasquill wt gestroijt by mr. Jan de Witth, Raadt vande Stadt Dordrecht*.²¹² De De Witten waren dieven van de stad en het was wel heel wrang dat juist één van hen de Achten nu van hetzelfde beschuldigde. Bovendien was het tegenwicht van de Achten aan hun collega-magistraten enkel gericht tegen de corruptie van de familie De Witt. De handelswijze van de Achten had dan ook niets met ‘spoockerijen’ te maken, maar met ‘spreecken voor’t recht vande Stadt & en hare privilegien’, aldus de Achten zelf.²¹³ Uiteindelijk kregen de Achten en de burgers hun zin. De ijzeren kast werd geopend, in het bijzijn van de dekens van de gilden. Hoewel het Houten Boek wederom als vermist werd opgegeven, kwam er wel een inventaris van de privileges. De lagere magistratuur van de Achten had resultaat opgeleverd.²¹⁴ Het mag dan ook weinig verwonderlijk zijn dat in het in 1650 verspreide pamflet *Vraegh-all* specifiek de Achten aansprak om het verzet tegen de regentenoligarchie te leiden. Als lagere magistraten hadden de Achten zich daartoe uiterst geschikt getoond.²¹⁵

²¹⁰ [Van Godewijck], *Beschrijvinghe*, 119v-121r (Regionaal archief Dordrecht 150, inv.nr. 1389).

²¹¹ G.D.J. Schotel, *De Illustre School te Dordrecht. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het schoolwezen in ons vaderland* (Utrecht 1857) 7.

²¹² Omdat niet met zekerheid gesteld kan worden dat De Witt inderdaad de auteur was van *Dordrechts hedendaeghse vernieuwingh*, is diens auteur hier als anoniem aangeduid. Van Godewijck maakte niet expliciet dat het *Antwoordt* daadwerkelijk reageerde op de *Dordrechts hedendaeghse vernieuwingh*.

²¹³ [Van Godewijck], *Beschrijvinghe*, 121v-124v (Regionaal archief Dordrecht 150, inv.nr. 1389).

²¹⁴ Jacob van Oudenhoven, *Jacob van Oudenhovens Out-Hollandt, nu Zuyt-Hollandt. Vervangende een generale beschrijvinge, mitsgaders de privilegien, keuren, hantvesten, costuymen, herkomens, observantien ende gewysdens van voorsz. Landen* (Dordrecht 1654) 596-613; en Wille, ‘Het Houten Boek’, 1263.

²¹⁵ [Van Godewijck], *Beschrijvinghe*, 128 (Regionaal archief Dordrecht 150, inv.nr. 1389).

Maar toen Walen het *Magasyn* schreef, had hij weinig vertrouwen in het vermogen van de Achten om tegenwicht te bieden aan de regentenoligarchie. De Achten waren immers niet eens in staat om hun politieke autoriteit te handhaven tegenover de burgemeesters.²¹⁶ Dit wil overigens niet zeggen dat de dekens die Walen in het *Magasyn* aansprak konden teren op een smetteloos blazoen. Ook zij waren door de burgemeesters ontvreemd van hun rechtmatige rol als nominerende institutie, inzake de aanstelling van de Achten. Dat Walen zich desalniettemin tot de Achten, Veertigen en dekens richtte, mag worden gezien als indicatie dat er in Dordrecht geen alternatieve lagere magistraten voorstelbaar waren. Of in ieder geval waren er geen realistisch aanwijsbare magistraten die Walens wens tot verzet zouden inwilligen. De Achten, Veertigen en dekens waren met recht representanten van de gemeenschap, van de burgerij. Met name met betrekking tot de dekens kon de zeventiende-eeuwse Dordtenaar de historische legitimatie voor deze lagere magistratuur vinden in zijn lezing van de vroege geschiedenis van de Opstand.

Omtrent de overgang van Dordrecht naar de kant van de opstandelingen in 1572, hadden de representanten van de gilden en schutterijen een vooraanstaande rol gespeeld. Van Beverwijk had deze passage uit de recente geschiedenis opgetekend in zijn *'t Begin van Hollant in Dordrecht*. In eerste instantie had de burgerij de graaf van Bossu, de door Filips aangestelde stadhouder van Holland, en zijn legers al toegang tot de stad ontzegd. Bossu had op weg naar het door de geuzen ingenomen Den Briel een tussenstop willen maken in Dordrecht, maar kreeg nul op het rekest. De burgerij was bevreesd geweest dat Bossu de gehate belasting, de tiende penning, had willen afdwingen. Door Dordrecht geweigerd, had Bossu zijn toevlucht tot Rotterdam genomen, waar zijn legers een spoor van vernieling hadden achtergelaten. Vanzelfsprekend hadden de Dordtenaren hierin hun gelijk gezien. Echter nog belangrijker was dat enkele schutters vanaf mei 1572 volop contact hadden onderhouden met de geuzen, die in juni het Spaansgezinde gezag hadden helpen verdrijven. Schutters hadden geweigerd om in naam van de burgerij geweld te gebruiken tegen de geuzen, nadat de laatstgenoemden waren aangekomen bij Dordrecht. Volgens de overlevering hadden enkele schutters de schout zelfs bedreigd de geuzen gewapenderhand te zullen beschermen tegen het stadsbestuur. *'Soo gy na buyten schiet, soo zullen wy na binnen schieten'*, zouden deze burgers volgens Van Beverwijk gezegd hebben.²¹⁷ De afloop was de

²¹⁶ [Walen], *Magasyn*, 5 (Knuttel 5592).

²¹⁷ Van Beverwijk, *'t Begin van Hollant in Dordrecht*, 349-350.

zeventiende-eeuwer wel bekend. Nadat de burgerij van Dordrecht onder de leiding van lagere magistraten haar stad had ontdaan van het Spaansgezinde gezag, sloot Dordrecht zich aan bij Oranje. Uiteindelijk was binnen enkele jaren heel Holland bevrijd van de aanwezigheid van Spaanse legers. Dit alles was mogelijk geweest dankzij de dekens en de overige vertegenwoordigers van de burgerij.²¹⁸ Dus dat Walen de verantwoordelijkheid tot bestrijding van de corrupte regenten ten dele bij de dekens legde, was naar zeventiende-eeuwse maatstaven absoluut reëel.²¹⁹

In september 1647 waren er dekens die aan Walens oproep gehoor gaven. Zo tekende het stadsbestuur in haar resoluties op dat enkele dekens aan het bestuur hadden laten weten ‘dat sij haer eygen magistraet hadden’.²²⁰ Desalniettemin waren er ook dekens die niet de belangen van de burgerij behartigden. Aangespoord door Walens *Magasyn* deden in oktober enkele burgers van Dordrecht hierover uitvoerig hun beklag. De dekens zouden heulen met de families Van Beveren en De Witt. Ondanks dat het Dordtse stadsbestuur zijn uiterste best deed om dit te voorkomen, werden er door burgers grote hoeveelheden pamfletten verspreid om de klachten over dekens en magistraten niet in de doofpot te laten geraken. Het regende beschuldigingen aan het adres van de regenten. Cornelis van Beveren was een vos, Jacob de Witt was een wolf. Samen hadden zij de afgevaardigden van de burgerij die met het stadsbestuur onderhandelden volledig in hun macht. ‘’t Wort al gedaen wat de vos en wolf voorslaet, oock de beste rechters, voorstanders gehaet, gesmaet.’ De gildeleden deden er dan ook goed aan om hun dekens tot de orde te roepen, aldus het volgende pamflet.

Roede van party is verradery,
Boter-pap en bry stercken haer verradery.
De Dekens haeren raet verhinderen,
Als sotten en meyneedige kinderen.
Al wat party voorslaet,
Elck sonder verstant toestaet,
En ’t recht der stadt afaet.
Ider gilt let op zyn guyt,
Met vosse praet is ’t spel uyt,
En ’t recht der stadt verbruyt,

²¹⁸ Schotel, ‘Strijd om de macht’, 15-19.

²¹⁹ Zie ook Paul Knevel, *Burgers in het geweer. De schutterijen in Holland, 1550-1700* (Hilversum 1994) 85-91.

²²⁰ Van de Wall, *Handvesten*, 1691.

Erger als ooyt, Gilde broers, kyck uyt.²²¹

De auteur van het pamflet haakte in op Walens aanklacht uit het *Magasyn*, dat de ‘dekens als kinderen zaten’. Maar, zo maakte het vers duidelijk, dit was minstens zozeer aan de dekens als aan de regentenoligarchie te wijten. De dekens stonden de dwingende invloed van de burgemeester en diens medestanders immers toe. De dekens dansten naar de pijpen van de factie, van de ‘party’, van de Van Beverens en de De Witten. Door de ‘vosse praet’ van regenten lieten de dekens zich volledig in de luren leggen. Het was een bekende aanklacht die uit het pamflet sprak. Machiavelli had het aan het begin van de zestiende eeuw in zijn *Discorsi sopra la prima deca di Tio Livio* geschreven, maar het was een wijsheid die al terugging tot aan de klassieke oudheid. Als een republiek toestond dat enkele van haar inwoners zich grootser dan de rest van de inwoners waanden, dan zouden deze oligarchen of ‘grandi’ door middel van hun status hun particuliere belangen opleggen aan hun medeburgers, ten koste van de vrijheid van de republikeinse gemeenschap.²²² In Dordrecht bewees deze wijsheid opnieuw haar waarde. De lagere magistraten van Dordrecht lieten zich verleiden door de grandeur van de regentenoligarchie.

Verzetstheorieën die gegrond waren in de lagere magistratuur van Achten, Veertigen of dekens waren moeilijk in de praktijk te brengen. Maar dit maakte de theoretische aannemelijkheid van dergelijke verzetslegitimaties niet minder wezenlijk. Zeventiende-eeuwers vonden de legitimiteit van de toepassing van een dergelijke theorie in de beginjaren van de Opstand, toen Oranje als lagere magistraat had gefungeerd. De zeventiende-eeuwse Oranjestadhouders waren niet minder in staat om als lagere magistraat op te treden. Tijdens de Bestandtwisten was Maurits een lagere magistraat geweest, in 1672 was Willem III een lagere magistraat. Willem II beriep zich in 1650 op eenzelfde autoriteit.²²³ Wat Dordtse burgers betreft mocht Willem zelfs als zodanig optreden in juni 1650, toen Willem in Dordrecht was om te onderhandelen over de aankomende troepenreductie. In de Oudraad klaagden Dordtenaren tegenover Willem over het wanbestuur van de regentenoligarchie. Zij die uit waren op politiek verzet, grepen iedere autoriteit aan die een doel nastreefde dat

²²¹ [Van Godewijck], *Beschrijvinghe*, 106v-107 (Regionaal archief Dordrecht 150, inv.nr. 1389).

²²² Skinner, *Visions II*, 203, 206-207.

²²³ Vroomen, *Taal van de Republiek*, 252-255.

complementair was aan hun eigen doeleinden.²²⁴ Zonder een dergelijke autoriteit aan hun zijde, konden burgers in theorie immers niet legitiem in verzet komen tegen een corrupte oligarchie.

3.3. Rechten, plichten en verzet

Walen gebruikte bestaande laat zestiende-eeuwse verzetstheorieën – zoals hij deze kon terugvinden in bijvoorbeeld de *Vindicae* en in Albada's *Acten* – voor de legitimatie van politiek verzet door de Dordtse gemeenschap, tegen de lokale regentenoligarchie die het stadsbestuur in haar greep hield. Hierbij maakte Walen handig gebruik van de bestaande Dordtse politieke instituties. Achten en Veertigen – en via hen de dekens – hadden al eeuwenlang vaste en belangrijke rollen te spelen in de politiek van Dordrecht. Dat Walens *Magasyn*, waarin hij de verantwoordelijkheden van deze lagere magistraten aansprak, weerklank vond onder burgers is dan ook weinig verwonderlijk. Het verzet van de Dordtse burgerij en haar sentimenten ten aanzien van de verantwoordelijkheden van met name de dekens waren tekenend voor de bruikbaarheid in de stadspolitiek van legitimaties van verzet tegen vorsten, op bovenlokaal niveau. Net als de auteur van de *Vindicae* en Albada hadden gedaan, kende Walen geen autonoom recht op verzet, noch een plicht tot verzet toe aan alle individuele Dordtenaren. Zelfs de gemeenschap als geheel had niet zomaar een recht op verzet. Walen kende de gemeenschap weliswaar een recht tot verzet toe. Maar dit recht kon enkel en alleen bestaan wanneer het werd gerepresenteerd door een magistraat. Op hun beurt waren de magistraten verplicht tot representatie van het recht op verzet van de gemeenschap. Aldus maakte Walen gebruik van een samenhang tussen rechten en plichten die terugging tot aan Cicero. Deze ciceroniaanse oorsprong komt eerst aan de orde, voordat de aandacht uitgaat naar Walens omgang met rechten en plichten in zijn legitimatie van politiek verzet.

Voor vroegmoderne politieke denkers als Walen was de bruikbaarheid van Cicero's werk inzake kwesties omtrent rechten, plichten en verzet vanzelfsprekend. In *De legibus* had Cicero immers de poort geopend voor lagere magistraten om tegenwicht te bieden aan

²²⁴ Alexander van der Capellen, *Gedenkschriften van jonkheer Alexander van der Capellen, heere van Aartsbergen, Boedelhoff, en Mervelt. Beginnende met den jaare 1621, en gaande tot 1654, by een gezameld en uitgegeven door Robert Jasper van der Capellen*. Deel II: 1635-1654. Robert Jasper van der Capellen tot den Marsch (red.) (Utrecht 1778) 284.

tiranerie, zoals onder meer Calvijn had ingezien. Niet alleen had Cicero de Spartaanse eforen en de Romeinse tribunen opgevoerd als voorbeelden, ook had hij geschreven dat de wetten van een ideale republiek een heldenstatus moesten toekennen aan iedere burger die zijn gemeenschap redde uit een staat van tweedracht.²²⁵ Dergelijke ‘uitstekende wetten’ zouden dienstbaarheid van burgers tegenover de gemeenschap bevorderen.²²⁶ Later had Cicero in zijn drie boeken over ambten, *De officiis*, bovendien nog enkele complementaire en aanvullende punten gemaakt. Allereerst moest iedere burger die bij machte was om onrecht te voorkomen maar dit niet deed, gelden als in gebreke. Het is hier in het bijzonder van belang dat Cicero had geschreven dat het voorgaande gold voor hen die bij machte waren om onrecht te voorkomen.²²⁷ Verderop in *De officiis* werd duidelijk dat Cicero vooral magistraten had bedoeld. Zij waren bij uitstek in de positie om onrecht te voorkomen, op basis van de autoriteit die hun magistraatsambten met zich meebrachten.²²⁸

Cicero’s notie van wat een ‘officium’ of ambt was, was niet beperkt geweest tot de takenpakketten van aangestelde magistraten. Ambten hadden betrekking op menselijke relaties in het algemeen.²²⁹ Bovendien werd Cicero in de vroegmoderne tijd ook als zodanig geïnterpreteerd. Familiebetrekkingen en maatschappelijke verhoudingen verschaften net zo goed ambten – plus alle bijbehorende rechten en plichten – aan mensen, als bestuurlijke functies dat deden.²³⁰ Toch waren zij die een magistraatsambt bekleedden – en dat vanuit Walens oogpunt ook de dekens van Dordrecht hiertoe gerekend konden worden, moge inmiddels duidelijk zijn – bij uitstek verplicht tot het bestrijden van onrecht. Vooral magistraatspersonen waren in de gelegenheid om onrecht te bestrijden. Eén van de voornaamste verantwoordelijkheden die verbonden was aan het ambt van magistraat, was namelijk het beheer over de rechtvaardigheid.²³¹ Dit was van het grootste belang, omdat de

²²⁵ Cicero, *On the laws*, 161.

²²⁶ Ibidem, 173.

²²⁷ Idem, *On duties*, 10.

²²⁸ Ibidem, 92-93.

²²⁹ Ibidem, 4-10.

²³⁰ Conal Condren, *Argument and authority in early modern England. The presupposition of oaths and offices* (Cambridge 2006), 21, 31-32, 40-42; en idem, ‘Historical epistemology and the pragmatics of patriotism in early modern England’ in: Robert von Friedeburg (red.), *‘Patria’ und ‘Patriotten’ vor dem Patriotismus. Plichten, Rechte, Glauben und die Rekonfigurierung europäischer Gemeinwesen im 17. Jahrhundert* (Wiesbaden 2005) 72. Voor dergelijke noties over ambten in de zeventiende-eeuwse Nederlandse steden, zie bijvoorbeeld Robert von Friedeburg, ‘Urban riots and the perspective of “qualification for office”: the peculiarities of urban government and the case of the 1672 disturbances in the Netherlands’ in: Jan Hartman e.a. (red.), *Public offices, personal demands. Capability in governance in the seventeenth-century Dutch Republic* (Newcastle 2009) 22-52; en Vroomen, *Taal van de Republiek*, 236-238.

²³¹ Cicero, *On duties*, 148.

gelijke verdeling van rechtvaardigheid over burgers leidde tot de broodnodige banden van gemeenschap tussen individuen. Deze onderlinge verbondenheid was het fundament voor het voortbestaan van de gemeenschap.²³² Dus, Cicero volgend, redeneerden vroegmoderne politieke denkers dat lagere magistraten bij uitstek verplicht waren tot verzet tegen onrecht en tot het beslechten van twist. Deze plicht hadden de lagere magistraten tegenover de gemeenschappen die zij dienden, omdat de vervulling van deze plicht een voorwaarde was voor het voortbestaan van een gemeenschap.

Ook Walen meende dat lagere magistraten tegenover hun gemeenschap de plicht hadden om haar recht op verzet tegen onrecht te representeren. Magistraten ontvingen hun politieke autoriteit immers uit de handen van de gemeenschap. In het *Magasyn* koppelde Walen deze gedachte aan het afwijkende, niet geheel complementaire, idee dat alle politieke macht op aarde van God afkomstig was. Het was zowel tegenover God, als tegenover de lokale gemeenschap dat de magistraten, waaronder de dekens, een ‘schuldige plicht’ tot verzet tegen onrecht hadden.²³³ Beide redematies, zowel de natuurrechtelijke als de religieuze redematie, komen hier aan de orde. Ten aanzien van beide redematies waren de eden die Dordtenaren zwoeren van belang. Bij de aanvaarding van het burgerschap, zwoer de Dordtenaar namelijk zowel tegenover zijn stad als tegenover God. In *Wit* had Walen deze eed op schrift gesteld.

*Dat swaere ick, dat ick Inheems Poorter der Stadt van Dordrecht wesen sal, die Heylige Kerck, Gereformeert na Godts Woort, sal helpen houden, in hare gerechtigheydt, de Graeflijckheydt in hare Heerlijckheydt, die Stadt van Dordrecht in hare Privilegien ende Rechten, ende tien Iaer langh Inheems Poorter der Stadt Dordrecht wesen sal, en al te doen, dat een goet Inheems Poorter der Stadt van Dordrecht schuldigh is, en behoort te doen, Soo moet my Godts helpen.*²³⁴

In het *Magasyn* vulde Walen dit nog aan met datgene wat magistraten zwoeren.

Oock sweeren de Magistraten, Officieren, Dekens, Gilde-broeders en Borgers, en met namen de Borgemeester alle vier Maenden, en die van de Gerechte, ende Achten, alle Jaren, [...] de Stadt van

²³² Ibidem, 12 en 108-109.

²³³ [Walen], *Magasyn*, 10 (Knuttel 5592).

²³⁴ Walen, *Wit*, 30 (Knuttel 5233).

Dordrecht in hare Rechten, de Gilden, en een yder in sijnen Rechten, en alles te doen, dat, een goedt Borgemeester, Schepen etc. is schuldigh te doen.²³⁵

Vanuit het natuurrechtelijke perspectief verplichtte de burgereed alle Dordtenaren om de rechtvaardigheid te bevorderen. Deze rechtvaardigheid was over de individuele leden – zowel over burgers als gilden en andere collectieven – van de gemeenschap verdeeld in de vorm van rechten. Alle Dordtenaren waren verplicht tot de bescherming van deze rechten. Het behoud van de rechten – en daarmee van de rechtvaardigheid – was immers een voorwaarde voor het voortbestaan van het politieke lichaam waarvan alle Dordtenaren deel uitmaakten, de gemeenschap. Vanzelfsprekend gold dit alles in het bijzonder voor magistraten, hoog en laag. Zij waren met name verplicht tot het behoud van de rechtvaardigheid. Het was zoals Walen in *Wit* geschreven had.

En gelijk als een yder daer toe [het beheer van de rechtvaardigheid] geoorloft en verplichtet; soo zijn voor-namelijk, en omwijselijk daer toe verplichtet en verbonden, die gene, die van den Volcken gemachtight zijn en gestelt, om haer volgens die Rechten en Grondt-wetten te Regieren, en die de selve belooft en gesworen hebben te onderhouden en na te komen.²³⁶

Tot zoverre was Walens kijk op rechten en plichten zuiver ciceroniaans van aard. Maar tegelijkertijd zwoeren de Dordtenaren hun eed tot het beschermen van de rechtvaardigheid tegenover God. Daar alle Dordtenaren tezamen één lichaam, de gemeenschap, vormden – en het zweren van de bovengenoemde eed zelfs een voorwaarde was tot lidmaatschap van dit lichaam –, was het collectieve lichaam net zo goed verplicht tegenover God tot het beschermen van de rechten van eenieder. De magistraten op hun beurt representeerden de plicht van de gemeenschap tegenover God. Maar dit verontschuldigde noch de gemeenschap, noch haar leden van de vervulling van hun eed. Het was derhalve in het belang van alle Dordtenaren dat de lokale magistraten de plicht tegenover God, tot het beschermen van de rechtvaardigheid, vervulden. Want als de magistraten hun zorgplicht voor de rechtvaardigheid verkwanselden en de gemeenschap naliet dit recht te zetten, dan hield

²³⁵ [Walen], *Magasyn*, 4 (Knuttel 5592).

²³⁶ Walen, *Wit*, 11 (Knuttel 5233).

God alle leden van de gemeenschap verantwoordelijk voor hun eedbreuk.²³⁷ Zij hadden weliswaar individuele rechten, zij waren ook zelf verantwoordelijk voor het behoud van deze rechten. God zag dus toe op de bevordering van wat Cicero had aangemerkt als het algemeen belang van de gemeenschap – haar voortbestaan –, door al haar leden gezamenlijk te verplichten tot het beschermen van de rechtvaardigheid.

De laatste pagina's van Walens *Magasyn* zijn doorspekt met de voorgaande ciceroniaanse en religieuze redenering over rechten en plichten omtrent verzet tegen onrecht. Magistraten, dekens en gilden moesten zorgen dat zij hun verantwoordelijkheden in de praktijk brachten, opdat zij 'door na-latigheydt niet schuldig en werden aen deselve sonden en ongebonden godloosheden, en met de Over-treders [de corrupte regenten] t'samen ghestraft'. Dit was niet enkel in het belang van de representanten van de gemeenschap. Als er geen einde zou komen aan de goddeloosheden, dan zouden alle leden van de gemeenschap door God worden gestraft, 'Gelijck als gantsch Israel door naer-laticheydt, en niet weringh vande meyneedige over-tredinge Sauls, [...] met drie-jarigen dieren tijdt is gestraft'. Hetzelfde had gegolden voor de 'Gemeynte Iuda'. En nog 'ontallijcke andere Historien' konden hetzelfde getuigen. Immers, 'de Heere Zebaoth oock verklaert in sijn Wet in't derde Gebodt, *dat hy niet ontschuldigh sal houden, noch onghestraft laten, die sijnen name lichtveerdelijcken ghebruycken*'. Ook Dordrecht was gestraft door God. Want, zo schreef Walen, 'is de Stadt, die te vooren in Neeringe en en welvaren pleeght te floreren, en soo wel is gelegen, niet gantsch Neeringloos geworden?' Bij het uitspreken van hun valse eed hadden de Dordtenaren Gods plaag over zichzelf uitgeroepen, aldus Walen. Dus was er maar één oplossing. 'Presteert dan uwen Eedt den Heere gedaen, en suyvert uwe Stadt vande meyneenigheden.'²³⁸

Walen sloot wederom aan bij het politieke denken van zijn tijd. Dit blijkt opnieuw uit een vergelijking met de meest invloedrijke verzetslegitimatie van laat zestiende-eeuws Europa, de *Vindicae*. Ook de auteur van de *Vindicae* had de gemeenschap een moreel recht op verzet toegekend op basis van de ciceroniaanse – en vanaf de late middeleeuwen door scholastici uitgewerkte – oorsprong van de gemeenschap, het contract tussen haar leden. En ook in de *Vindicae* hadden de representanten van de gemeenschap, de magistraten, een

²³⁷ Vergelijk J. Spurr, 'A profane history of early modern oaths', *Transactions of the Royal Historical Society* 11 (2001) 37-63; en Paolo Prodi, *Das Sakrament der Herrschaft. Der politische Eid in der Verfassungsgeschichte des Okzidents* (Berlijn 1997) 291-331.

²³⁸ [Walen], *Magasyn*, 10-12 (Knuttel 5592).

religieuze plicht tegenover God tot rechtvaardig bestuur. Bij verwaarlozing van deze plicht zou God de magistraten verantwoordelijk houden en hen straffen.²³⁹ Walen verwerkte beide aspecten uit de *Vindicae* in zijn werk. Hij sloot hiermee bovendien aan bij de in grote delen van de vroegmoderne tijd meest gangbare kijk op rechten en plichten en op de relatie tussen individuen en het lichaam waarvan deze individuen deel uitmaakten. De gedachte dat het belang van de gemeenschap uiteindelijk het belang van al haar leden diende, was in de vroegmoderne tijd wijdverspreid. Het voortbestaan van de politieke gemeenschap die individuen samenbond, was immers een voorwaarde voor het behoud van de individuele rechten van eenieder.²⁴⁰ De innovativiteit van Walens verzetslegitimatie schuilde erin dat Walen de voornoemde ideeën samenbracht tot een houdbare synthese ten aanzien van de specifieke politieke context van Dordrecht. Wilde de stad in vrijheid voortbestaan, dan was verzet, haar recht en haar plicht, noodzakelijk.

²³⁹ Skinner, *The foundations II*, 325-326.

²⁴⁰ Skinner, *Visions II*, 198-199.

4. Deugzaam republicanisme

Walens belangrijkste motief voor het schrijven van zijn politiek-theoretische geschriften was het herstel van de republikeinse rechtvaardigheid in Dordrecht. Hiertoe riep hij op tot verzet in naam van de politieke gemeenschap, op een wijze die veel raakvlakken vertoonde met het politieke denken uit de beginjaren van de Opstand, toen de legitimatie van verzet tegen Spanje het belangrijkste thema was geweest in het Nederlandse politieke denken. Typisch republikeinse concepten als soevereiniteit en vrijheid dienden als juridisch kader voor het herstel van de rechtvaardigheid, voor het verdrijven van tirannie. Maar aangezien Walen schreef over het herstel van een bepaalde ‘rechtvaardige’ politiek, is het interessant om nader te onderzoeken in hoeverre hij de politieke toepassing van rechtvaardigheid besprak. Wat Walen zag als rechtvaardig in algemene zin, zowel juridisch als moreel, is al aan de orde gekomen. Toch is er nog voldoende te zeggen over de wijze waarop Walen deze rechtvaardigheid – en andere deugden – verwerkt zag in de politiek van Dordrecht.

In het voorgaande is de aandacht bovenal uitgegaan naar de juridische weerslag van republikeinse theorievorming op het politieke denken van Walen en zijn Dordtse medeburgers. Hier ligt de nadruk op datgene waartoe het recht moest leiden, namelijk deugd. Hoe zag Walen deze deugd verwezenlijkt en wat waren de deugden waarop Walen zich richtte? Dit zijn de twee belangrijkste vragen in dit hoofdstuk. Maar alvorens Walens theorieën hieromtrent te kunnen duiden, is het noodzakelijk om dieper in te gaan op de historiografie over het vroegmoderne republicanisme, zowel ten aanzien van de Nederlanden als daarbuiten. In deze historiografie staat de rol van het concept deugd namelijk centraal.

4.1. Een ‘structuur van deugd’

Al vele decennia wordt er onder meer door historici geschreven over de republikeinse tradities van vroegmoderne Europese politieke theorie. Al even lang is er discussie over wat dit republicanisme precies was – en vooral over wat niet als zodanig mag gelden. Veel van de discussie over het republicanisme behelst de vraag welke positie het concept deugd innam in het republikeinse vocabulaire. In tegenstelling tot moderne, liberale politieke denkers hadden vroegmoderne republikeinen weinig op met individuele natuurrechten. Vroegmoderne

republikeinen wensten hun republiek te zien als een ‘structuur van deugd’, zo schrijft Pocock.²⁴¹ Deze deugd was heel iets anders dan een recht. Want een recht kan verdeeld worden en kan na deze verdeling in een passieve status worden gehouden. Een recht verplicht hooguit anderen tot handelen, maar niet de houder van het recht zelf. Dit staat in schril contrast met de morele deugd, die enkel kan bestaan in het handelen van een deugdzaam individu. Een deugdzaam leven in de vroegmoderne tijd was een ‘vita activa’, een actief leven. Deugd komt uit de houder ervan zelf. Deugd is dan ook niet distributief, zoals een recht dat wel is.²⁴² Iedere vroegmoderne republikeinse burger was verplicht tot het aanwenden van zijn deugd tot het behoud van de vrijheid van de gemeenschap. Bovendien werden de politieke instituties van de republiek geacht om deze deugdzaam burgerparticipatie te bevorderen in de vorm van republikeins zelfbestuur. In deze zin was de republiek, naar aristotelisch voorbeeld, zowel een institutionele als een morele structuur. Beide aspecten van de republiek waren noodzakelijk om burgers te dwingen om het algemeen belang boven hun particuliere belangen te plaatsen. In zoverre was het vroegmoderne republicanisme, alsmede de belangrijke rol die deugd in deze politieke taal innam, een afspiegeling van de receptie van Aristoteles’ *Politica*.²⁴³

Zoals zoveel modi van vroegmodern politiek denken was het republicanisme grotendeels klassiek van aard, omdat republikeinen vooral naar geschriften uit de klassieke oudheid keken voor hun intellectuele inspiratie ten aanzien van deugd en republikeinse vrijheid. Machiavelli is wel aangehaald als de norm voor dit klassieke republicanisme, in het bijzonder door Pocock. Het is tekenend dat Machiavelli zwolg in de politieke wereld van de klassieken, ondanks het hoogst innovatieve karakter van zijn politieke denken – dat hem juist liet breken met klassieke dogma’s.²⁴⁴ Tegelijkertijd waren de klassieke wortels van Machiavelli’s denken echter ambigu. Het is ontegenzeggelijk waar dat Machiavelli’s intellectuele kader voor een belangrijk deel van aristotelische vorm en inhoud was. Maar het is eveneens waar dat Machiavelli primair klassieke Romeinse geschriften las, net als juridisch

²⁴¹ J.G.A. Pocock, *The Machiavellian moment. Florentine political thought and the Atlantic republican tradition* (Princeton 2003) 184. Dit is nog altijd het moderne standaardwerk over de vroegmoderne republikeinse traditie.

²⁴² Idem, *Virtue, commerce, and history*, 37-42.

²⁴³ Pocock, *The Machiavellian moment*, 73-76.

²⁴⁴ Zie over het ‘radicaal klassieke’ karakter van het vroegmoderne republicanisme in het algemeen en van Machiavelli in het bijzonder ibidem, 564. Pocock zet zich hier nadrukkelijk af tegen bijvoorbeeld Paul A. Rahe, die betoogt dat Machiavelli’s republicanisme niet ‘klassiek’ was omdat Machiavelli’s politieke denken tot voorbij de klassieke voorschriften reikte. Zie bijvoorbeeld Paul A. Rahe, ‘Situating Machiavelli’ in: James Hankins (red.), *Renaissance civic humanism. Reappraisals and reflections* (Cambridge 2000) 270-308.

geschoolde republikeinen vanaf de late middeleeuwen hadden gedaan. Machiavelli's intellectuele klimaat was doordrongen van vooral ciceroniaanse wijsheden. Machiavelli toonde zich in zijn republikeinse werken in eerste instantie een ciceroniaanse 'filosoof van vrijheid', zoals Skinner terecht heeft benadrukt.²⁴⁵ Dat Machiavelli filosofeerde binnen een ciceroniaans kader is belangrijk, omdat de republikein Cicero zowel over deugd als over het recht had geschreven.²⁴⁶ Aan de theoretisering over beide concepten spreidde het ciceroniaanse politieke denken zijn vleugels over vroegmodern Europa – ook al waren er denkers zoals Machiavelli die enkel humanistisch 'converseerden' met Cicero over deugd. Zowel ten noorden als ten zuiden van de Alpen was Cicero's werk een grote bron van intellectuele inspiratie, voor zowel juridisch geschoolde als voor niet-juridische republikeinen.²⁴⁷

Lange tijd is in de moderne geschiedschrijving het Nederlandse republicanisme losgekoppeld van deze bredere Europese tradities. Een sterke preoccupatie met de voor- en nadelen van de monarchie zou de ontwikkeling van een werkelijk klassiek republikeins denken in de Republiek verhinderd hebben.²⁴⁸ Republikeins denken was simpelweg niet erg hoogontwikkeld in de Republiek. 'Het was opinie, meer dan doctrine', volgens E.H. Kossmann, de pionier op het gebied van de geschiedschrijving over vroegmoderne Nederlandse politieke theorie.²⁴⁹ E.O.G. Haitsma Mulier heeft in de personen van de gebroeders De la Court en Benedictus de Spinoza wel republikeinse denkers van niveau gelokaliseerd in de Republiek, maar zij waren pas actief vanaf de jaren 1660.²⁵⁰ Bovendien was Spinoza ook nog meer natuurrechtdenker dan dat hij een klassieke republikein was, zo is vaak betoogd.²⁵¹ Het zeventiende-eeuwse politieke denken in de Republiek was überhaupt meer gericht op het natuurrecht dan op archetypisch klassiek republicanisme. Dit kwam

²⁴⁵ Voor een portrettering van Machiavelli als ciceroniaanse 'philosopher of liberty', zie Quentin Skinner, *Machiavelli* (Oxford 1981) 48-77.

²⁴⁶ Pocock, *The Machiavellian moment*, 557-558.

²⁴⁷ Tuck, *Philosophy and government*, 120-153.

²⁴⁸ E.O.G. Haitsma Mulier, 'The language of seventeenth-century republicanism in the United Provinces: Dutch or European?' in: Pagden (red.), *The languages of political theory*, 179.

²⁴⁹ E.H. Kossmann, *Politieke theorie in het zeventiende-eeuwse Nederland* (Amsterdam 1960) 10. Zie ook Nicolette Mout, 'Ideales Muster oder erfundene Eigenart. Republikanische Theorien während des niederländischen Aufstands' in: Koenigsberger (red.), *Republiken und Republikanismus*, 169-194.

²⁵⁰ E.O.G. Haitsma Mulier, *The myth of Venice and Dutch republican thought in the seventeenth century* (Assen 1980) 209-215.

²⁵¹ J.G.A. Pocock, 'Spinoza and Harrington: an exercise in comparison', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 102 (1987) 435-449; en Hans W. Blom, *Morality and causality in politics. The rise of naturalism in Dutch seventeenth-century political thought* (Ridderkerk 1995) 228-239.

vooral door de idiosyncratische Nederlandse constitutionele raamwerken. Deze dwongen Nederlanders tot abstracte, natuurrechtelijke politieke theoretisering.²⁵² Hoe dan ook had het Nederlandse republicanisme een dusdanig eigen karakter dat van aansluiting bij de grotere Europese tradities waartoe Machiavelli behoorde geen sprake kon zijn, zo is lange tijd de historiografische consensus geweest.²⁵³

Er is zelfs gesuggereerd dat Nederlanders slechts in beperkte mate over republikeinse vrijheid schreven omdat zij deze vrijheid al genoten.²⁵⁴ Deze suggestie moet echter resoluut worden afgewezen. Vroegmoderne Nederlanders schreven volop over vrijheid. Daarnaast waren zij zeker niet per definitie van mening dat zij altijd in vrijheid leefden.²⁵⁵ Dit laatste gold voor een zeventiende-eeuwer als Walen net zo goed als het voor de laat zestiende-eeuwse opstandelingen had gegolden. Politieke denkers uit de beginjaren van de Opstand hadden waarachtig een ciceroniaans burgerschapsideaal verdedigd, aldus Van Gelderen.²⁵⁶ Dit ciceroniaanse ideaal was halverwege de zeventiende eeuw nog levend en wel. De Nederlandse republieken moesten worden bestuurd door hun eigen burgers. Het recht van de burgerij – de gemeenschap – tot zelfbestuur en daarmee de plicht van iedere individuele burger tot zijn aandeel in het bestuur, waren de belangrijkste politieke kenmerken van de burgerrechten die waren vastgelegd in het bestaande corpus aan geschreven wetten. Let wel, deze burgerrechten waren geen moderne individuele rechten. Burgerrechten waren juridische middelen die de gemeenschap moesten beschermen tegen bestuur naar willekeur, door de burgerij te dwingen tot deugdzame politiek.²⁵⁷ Machiavelli had al geschreven dat instituties en wetten de burger tot deugd moesten dwingen als deze deugd niet vanuit de burger zelf kwam.²⁵⁸ Nederlandse politieke denkers vanaf de Opstand, zoals Walen, gingen weliswaar in op de inhoud van het recht, op natuurrechtelijke soevereiniteit en op andere constitutionele hoekstenen van hun vrije republieken, maar ook voor vroegmoderne Nederlanders kon het

²⁵² Ibidem, 9-10.

²⁵³ E.H. Kossmann, *Politieke theorie en geschiedenis. Verspreide opstellen en voordrachten* (Amsterdam 1987) 211-233.

²⁵⁴ H.H. Rowen, 'The Dutch Republic and the idea of freedom' in: D. Wootton (red.), *Republicanism, liberty, and commercial society, 1649-1776* (Stanford 1994) 340.

²⁵⁵ W.R.E. Velema, 'Het Nederlandse vrijheidsbegrip. Ter inleiding' in: Haitsma Mulier en Velema (red.), *Vrijheid*, 3-9.

²⁵⁶ Van Gelderen, *The political thought*, 264.

²⁵⁷ Ibidem, 286-287. Van Gelderens interpretatie bouwt in sterke mate voort op het werk van Wim Blockmans, vooral op 'La signification constitutionnelle des privilèges de Marie de Bourgogne (1477) in: idem (red.), *1477: le privilège générale et les privilèges régionaux de Marie de Bourgogne pour les Pays-Bas* (Kortrijk-Heule 1985) 495-516.

²⁵⁸ Skinner, *Visions II*, 173-177.

recht een dwingend karakter hebben om zo een deugdzame politiek te begunstigen; in navolging van wat eerdere klassieke republikeinen als Machiavelli hadden geschreven.²⁵⁹ Deze relatie tussen wet en deugd in het Nederlandse politieke denken staat hier centraal.

Walen sprak veelvuldig in juridische termen. Het deugdconcept was hem zeker niet vreemd. Het is belangrijk om het gebruik van het deugdconcept in het politieke denken in Dordrecht nader te onderzoeken. Hoe dacht Walen over het oproer zelf, als fenomeen? Kon dit deugdzam zijn volgens Walen? Hij verdedigde op basis van theorieën uit bestaande scholastieke, ciceroniaanse en joods-christelijke tradities zijn standpunt dat het verzet tegen de lokale regentenoligarchie dat hij voorstond helemaal geen oproer was. Als er in Dordrecht oproerlingen waren, dan waren dit de regenten zelf, schreef Walen in *Wit*. Walen maakt dit punt in het kader van zijn bespreking van de onrechtvaardige aanstelling van Gooswijn Houfslager, de man die in 1643 geen Dordtse burger was geweest maar door de regentenoligarchie toch tot raad was verkozen. Zoals gezegd, hadden de Veertigen destijds hevig geprotesteerd. Hierop had de regentenoligarchie diezelfde Veertigen uitgemaakt voor ‘*Mutins*, of oproerige’. De oligarchie had de Veertigen weggezet als onnozele kleine kinderen, zonder verstand van zaken. Maar dit was volgens Walen bezijden de waarheid. ‘Dewijl ontwijselijck de naem van *Mutins* eygen is, en tot komt den genen die tegen schuldige plicht, Recht, Eedt, en getrouwigheydt doet, en geentsins den geenen die dat voorstaen.’ De regentenoligarchie draaide de zaken om. Zij had van de deugd van de Veertigen een ondeugd gemaakt. Diezelfde oligarchie had haar eigen ‘duysternisse licht genoemd’ en zo ‘een Poel van onrusten, en onlusten gegraven’.²⁶⁰

Zo figureerde het tegenwicht van lagere magistraten niet alleen in Walens constitutionele legitimaties van verzet, maar Walen haalde de handelwijze van de Veertigen bovendien aan als exempel van deugdzam gedrag. Nu is het aanlokkelijk om Walen op grond hiervan tot Machiavelliaanse republikein uit te roepen. Het is echter een gegeven dat het deugdconcept in Walens vocabulaire eerder een bijrol dan een hoofdrol speelde, een groot contrast met Machiavelli. Toch is het belangrijk om aan te stippen dat voor Walen politiek verzet tegen het stadsbestuur niet enkel een juridische, maar ook een morele betekenis had. Deugdzam tegenwicht van magistraten, hoog of laag, in naam de gemeenschap was bij uitstek wat haar beschermde tegen corruptie. Voor Walen waren er immers geen

²⁵⁹ Vergelijk ook Pocock, *Virtue, commerce, and history*, 42-43 en 48-49.

²⁶⁰ Walen, *Wit*, 29 (Knuttel 5233). Zie ook pagina 39.

fundamentele verschillen tussen de Veertigen en andere lagere magistraten, zoals dekens. Dus verzet tegen bestuurders kon op zichzelf deugdzaam zijn, indien de omstandigheden daarom vroegen.

In de republikeinse literatuur van de Italiaanse renaissance was een belangrijke rol ingeruimd voor de oorspronkelijke wetgevers van republieken. Deze vaak mythische personages – zoals Theseus van Athene, Lycurgus van Sparta en Romulus en Numa van Rome – hadden hun autoriteit en hun onovertroffen deugd gewijd aan de vervaardiging van wetten die de burgers van hun republieken hadden aangezet tot deugdzame politiek. Het was dan ook in grote mate een verdienste van deze wetgevers geweest dat republieken als Sparta en Rome eeuwenlang in vrijheid hadden bestaan. Zo meldde Machiavelli in zijn *Discorsi* dat de beste wetgevers hun gemeenschappen hadden voorzien van wetten die de bestuurlijke zucht naar almacht van bestuurders temperden.²⁶¹ De Dordtse burgerrechten, die waren vastgelegd in de privileges en de lokale burgerij moesten aanzetten tot zelfbestuur, konden dergelijke wetten zijn. Zij riepen burgers op om bestuurders te toetsen naar de maatstaven van rechtvaardigheid, aldus Walen.²⁶² Maar er was geen mythische wetgever geweest die de vervaardiging van de wetten in Dordrecht kon claimen. Deze wetten waren het product van meerdere eeuwen van politieke conflicten, geschiedenis. Dit ontzegde de Dordtse wetten echter niet noodzakelijkerwijs betekenis in het kader van deugd. In zijn beschrijving van de constitutie van de Venetiaanse Republiek, gepubliceerd in 1540, had de Florentijn Donato Giannotti geopperd dat een republiek zonder mythische wetgever haar eigen instituties en wetten kon vormgeven, daartoe aangespoord door de loop van de geschiedenis zelf. Op deze wijze kon de republiek toch komen tot wetten die deugd afdwongen.²⁶³

Het is niet met zekerheid te zeggen dat Walen Giannotti's werk had gelezen, noch dat Giannotti überhaupt werd gelezen in de Nederlanden. Maar dat het mogelijk was om te beweren dat ook wetten die door de gemeenschap zelf – en niet door een mythische wetgever – waren uitgevaardigd, deugd konden bevorderen, is duidelijk. Bovendien hadden politieke denkers uit de beginjaren van de Opstand een vergelijkbaar beeld geschetst van de Nederlandse wetten. Zij waren van mening geweest dat het behoud van de Nederlandse wetten, vastgelegd in allerlei documenten, de beste wijze was om deugdzame politiek in de

²⁶¹ Skinner, *Machiavelli*, 64-65 en 67-71.

²⁶² Walen, *Wit*, 30 (Knuttel 5233).

²⁶³ Pocock, *The Machiavellian moment*, 280-283.

Nederlanden te bevorderen.²⁶⁴ Het is dan ook een belangrijk gegeven dat Walen de wetten die tot deugd aanzetten, zag als product van de deugd van de voorouders van de Dordtse burgerij. Zij hadden ‘grooten sorghe’ gedragen om te komen tot

goede Wetten en onverbreekelijke Handtvesten, daer by en daer door onse goede wel-beroemde Stadt werden ghestiert ende geregiert, in alle rust, vrede, ende eendracht, ten meesten Nut, oorbaer, ende voordeel van het geheele Lichaem der goeder Borgerye, Poorteren ende Inwoonderen der selve.

Deze ‘heerlijcke Rechten, end Handt-vesten’ waren ‘seer wijslijck en voorsichtigh ingestelt, verkregen en gehoue om vast-stadigh, en eeuwich te duyren’.²⁶⁵ Het was daarom niet meer dan terecht dat deze wetten in ere zouden worden hersteld.

Walen eindigde zijn pamflet *Wit* op een wijze die bij uitstek was ontleend aan de grote republikeinen uit de oudheid, Aristoteles en Cicero. Het was immers bovenal aan hen dat Walen zijn toepassingen van het deugdconcept ontleende. Hiermee past Walen uitstekend binnen de republikeinse en klassieke tradities van vroegmodern Europa. Op lovende wijze meldde Walen dat het Aristoteles was geweest die had geschreven dat de welvaart van een welgestelde stad uitsluitend bestond in diens wetten. Ook was het Aristoteles die had gemeend dat zij die ‘de Wetten versmadden, de gantsche Republijcque vernielen. *Gelyck oock Cicero getuyght*’. Het was Cicero geweest die had gemeend dat ‘alle de gene, die het Borgerlijcke Recht veracht, breeckt niet alleen de banden der Rechtveerdigheydt: maer oock de banden van Gemeene best, en van een heus, en deughdigh leven’.²⁶⁶ Walen was in eerste instantie een zeventiende-eeuwse jurist die in sterke mate voortbouwde op constitutionele werken uit de zestiende eeuw. Maar dit weerhield Walen er niet van zich eveneens te profileren als klassieke republikein die zich begaan toonde met de deugd van zijn republiek. Tot op zekere hoogte was Walen bedreven in zowel politiek-juridische als in politiek-morele politieke talen. De situatie in Dordrecht halverwege de zeventiende eeuw vroeg om bijdragen in beide talen.

²⁶⁴ Van Gelderen, *The political thought*, 279-280.

²⁶⁵ Walen, *Wit*, 23-24 (Knuttel 5233).

²⁶⁶ *Ibidem*, 52.

4.2. Dordrecht als ‘respublica mixta’

De structuren van deugd die klassieke republikeinen in hun republieken zagen, waren enerzijds het morele resultaat van de dwingende kracht van de wet; en anderzijds waren deze structuren institutioneel van aard. Zij waren een complex constitutioneel geheel van representatieve instituties en besluitvormingsprocessen. Zo vanuit institutioneel oogpunt bezien was de republiek ook wel een ‘mechanisatie van deugd’, aldus Pocock.²⁶⁷ In deze paragraaf ligt de nadruk op de wijze waarop Walen de Dordtse mechanisatie van deugd zag. Zoals zoveel vroegmoderne republikeinen prefereerde Walen een gemengde regeringsvorm, een ‘respublica mixta’, zonder dat hij deze duiding expliciteerde. Wat Walen zag als de gemengde regering van Dordrecht is het eerste aandachtspunt. Daarnaast gaat de aandacht opnieuw uit naar de eisen van de afgevaardigden van de burgerij van Dordrecht in september 1647. Net als Walen hadden ook zij namelijk een duidelijk beeld van de Dordtse politieke instituties binnen de gemengde regering.

Vroegmoderne republikeinen ontleenden hun concept van de ‘respublica mixta’ in eerste instantie aan Aristoteles’ *Politica*. In de *Politica* had Aristoteles een onderscheid gemaakt tussen de vier op legitieme wijze te onderscheiden regeringsvormen: monarchie, aristocratie, democratie en een mengvorm van de drie voornoemde vormen. De laatste, gemengde regeringsvorm was het meest stabiel, doordat in de combinatie de zwakte van iedere afzonderlijke regeringsvorm verdween onder de druk van de kracht van de andere vormen, zo had Aristoteles geschreven.²⁶⁸ Scholastici hadden het aristotelische ideaal van de gemengde regering vanaf de dertiende eeuw opgerakeld.²⁶⁹ Via vijftiende-eeuwse humanisten als Bruni was het vervolgens in het politieke denken van Machiavelli en andere klassieke republikeinen vanaf de zestiende eeuw terechtgekomen.²⁷⁰ Deze republikeinen zagen in de Romeinse Republiek veelal het perfecte voorbeeld van een gemengde regering, van een ‘respublica mixta’. Dit idee ontleenden zij aan de klassieke Griekse historicus Polybius, die Aristoteles’ gemengde regeringsvorm had geprojecteerd op Rome. In Rome had de zaak van

²⁶⁷ Pocock, *The Machiavellian moment*, 285.

²⁶⁸ Aristoteles, *The politics and The constitution of Athens*. Stephen Everson (red.) (Cambridge 1996) 70-72 en 102-107.

²⁶⁹ Skinner, *Visions II*, 32-34, 57.

²⁷⁰ *Ibidem II*, 129-130.

de gemeenschap – ‘res publica’ – geregeerd, met dank aan het Romeinse constitutionele raamwerk, het mengsel van politieke instituties, dat tot deugdzaam politiek had geleid.²⁷¹

Walen hield zich niet heel expliciet bezig met de wijze waarop de constitutie deugd afdwong. Dit hoefde hij ook niet te doen, daar de bestaande constitutie van Dordrecht naar zijn mening al alles bood wat de gemeenschap behoefde. Toch is het vruchtbaar om Walens politieke denken te onderzoeken naar sporen van klassiek republikeinse denkbeelden over de gemengde regering en de mechanisatie van deugd. Walen kon zijn ideeën over de Dordtse gemengde regering onder meer ontlenen aan de werken van politieke denkers uit de beginjaren van de Opstand. Zij hadden, net als klassieke republikeinen elders, een gemengde regeringsvorm gezien als essentiële voorwaarde voor het deugdzaam zelfbestuur van burgers, in dienst van de eendracht van de gemeenschap en daarmee in dienst van haar vrijheid.²⁷² Het is duidelijk dat Walen vasthield aan deze klassiek republikeinse stelregels.

Zoals Walen schreef in *Wit*, bestond de kracht en grondslag van de regering van Dordrecht bij vier nominaties en verkiezingen.

Eerst inde Verkiesinghe van den Borgermeester der Gemeente: Ten 2. in de Noeminghe, ende Verkiesinghe van Schepenen, en Raden: Ten 3. vande Acht goede Mannen: ende ten 4. inde verkiesinghe vande Veertigen. Welcke noemingen, ende verkiesingen, wanneer die, volgens onse Rechten, en Wetten gheschieden, of ghedaen werden, soo is daer in een seer uyt-nemende, en voor-treffelijcke over-een-kominge, over-een-stemminge, en bequame volginge van alle de Leden des ganschen Lichaems: waer uyt bloeyt, waer in bloeyt, en groeyt, een Fonteyne van onverbreckelijcke gemeene rust, Vrede, en Eendracht, tot rechte ende volkomen nut dienste, oorbaer en welvaeren van dat geheele Lichaem dat het rechte Wit, ende oogh Appel is vande Wetten.²⁷³

In enkele regels refereerde Walen aan een aantal van de belangrijkste republikeinse gemeenplaatsen. Het algemeen belang van de republiek moest worden gediend door haar te besturen op eendrachtige wijze, volgens haar wetten. Om te komen tot deze eendracht was het bovendien noodzakelijk dat alle leden van het lichaam van de republiek gezamenlijk het bestuur verzorgden – door middel van representatie op z'n minst. Ten slotte was er een knap constitutioneel raamwerk van goede politieke, representatieve instituties nodig om dergelijk republikeins zelfbestuur mogelijk te maken.

²⁷¹ Pocock, *The Machiavellian moment*, 189.

²⁷² Van Gelderen, *The political thought*, 168, 189 en 208.

²⁷³ Walen, *Wit*, 24-25 (Knuttel 5233).

De meer dan twintig pagina's die volgden op de hiervoor geciteerde passage, wijdde Walen aan de vier genoemde nominaties en verkiezingen. De Veertigen waren bij uitstek de geïstitutionaliseerde vertegenwoordiging van de republikeinse wijsheid dat niet de 'Overheyte' regeerde, maar dat de 'Volcx wil' dit deed. Daarom was het van het grootste belang dat Veertigen, als representanten van het volk, poorters en inwoners van Dordrecht waren.²⁷⁴ Burgers mochten enkel bestuurd worden door medeburgers. Vervolgens golden ten aanzien van de verkiezing van de schepenen en de raden een aantal zaken van importantie. Ten eerste kozen de Veertigen die schepenen en raden die 'vande Nutste en Oorbaerlijkste' aard waren. Daarnaast moesten de gekozen schepenen en raden afkomstig zijn 'uyt het getal van die Veertigen, of andere uytten buyck van onse Stadt Dordrecht'. Vervolgens moesten de Veertigen de gekozen schepenen en raden presenteren aan de stad. Zo waren de nauwe banden tussen de representanten van de stad en hun committent, de gemeenschap, gewaarborgd.²⁷⁵ Al deze procedures waren erop gericht dat de magistraten van Dordrecht met recht konden stellen dat zij de wil van de gemeenschap representeerden. Alleen dan kon in de wetten van de magistraat de deugdzame zelfbestuur van het gehele lichaam van de burgerij weerspiegeld zijn. Hetzelfde gold voor de procedures ten aanzien van de nominaties, verkiezingen en aanstellingen van de Achten en de burgemeesters. Daarom was het zo schadelijk dat de nominaties van de Achten door de dekens zoals zij in 1645 plaatsvonden – naar de willekeur van de burgemeester – 'de minste kracht ter werelt' hadden.²⁷⁶ Hierdoor waren de 'gunst lust, wil en believe' van de burgemeesters geworden tot de Dordtse 'Wetten, Rechten, en Privilegien'.²⁷⁷

Volgens Walen was de constitutie van Dordrecht op dusdanig wijze leest geschoold dat het gehele lichaam van de gemeenschap in het bestuur was vertegenwoordigd. Indien Dordrecht werd bestuurd naar de bestaande voorschriften, dan bestuurde het volk – de 'demos' in de oorspronkelijke aristotelische terminologie – zichzelf bij monde van de aristocratische magistraten. Door de wetten waren magistraten immers gebonden aan de wil van het volk. Dit dwong de magistraten tot deugd. Aldus waren de democratische en aristocratische elementen van de gemengde regeringsvorm in Dordrecht goed vertegenwoordigd. Maar doordat halverwege de zeventiende eeuw diezelfde deugdzame

²⁷⁴ Ibidem, 25-26.

²⁷⁵ Ibidem, 27.

²⁷⁶ Ibidem, 42.

²⁷⁷ Ibidem, 43.

instituties werden genegeerd, doordat de representatieve banden met de gemeenschap waren verbroken, konden magistraten naar willekeur regeren.²⁷⁸ Zo waren de Dordtenaren tot slaven van hun eigen bestuurders geworden.

Het meest prominente Nederlandse politieke werk uit de eerste helft van de zeventiende eeuw dat de theorie van de aristotelische gemengde regering had behandeld, was Grotius' *De antiquitate*. Grotius had, zoals bekend, verdedigd dat de Staten van Holland de primaire politieke autoriteiten van het gewest waren. Zij vormden het aristocratische element van de gemengde regering. De stadhouder op zijn beurt was een in zijn macht beperkte monarch. De Hollandse gemeenschap zelf had voor Grotius enkel een aandeel gehad in het bestuur in zoverre als zij op virtuele wijze werd gerepresenteerd door de Staten. Dat wil zeggen, de representatie door de Staten had niet haar grondslag in een werkelijke aanstelling door de gemeenschap. Er waren geen concrete instituties die de Staten met de wil van het volk verbonden. De Staten bepaalden wat deugdzzaam en in het algemeen belang was.²⁷⁹ Het moge duidelijk zijn dat Walen een volstrekt andere, meer 'reële' interpretatie van het representatieconcept voorstond. Hij verbond op nadrukkelijke wijze het bestuur aan de volkswil, aan de hand van een heel arsenaal aan werkelijk bestaande politieke instituties. Het zelfbestuur van de gemeenschap bestond voor Walen in haar vermogen om in het bestuur haar eigen wil weerspiegeld te zien, daartoe aangespoord door de politiek-institutionele kaders van de republiek.²⁸⁰

De verschillende standpunten van Grotius enerzijds en van Walen anderzijds, over de concepten gemengde regering en politieke representatie, keerden in Dordrecht terug in de onderhandelingen tussen de afgevaardigden van de burgerij en de afgevaardigden van het bestuur, in september 1647. De burgerafgevaardigden volgden Walens interpretaties van de gemengde regeringsvorm en van het representatieconcept. Het bestuur hield vast aan Grotius' oligarchische model. Dat de afgevaardigden van de burgerij inzetten op de politieke instituties ten aanzien van de nominaties, verkiezingen en aanstellingen van de Achten en burgemeesters, duidt er reeds op dat de eisen van de burgerij gericht waren op de institutionalisering van klassiek republikeinse waarden, van deugd. De regenten op hun beurt

²⁷⁸ Ibidem, A2.

²⁷⁹ Haitsma Mulier, *The myth of Venice*, 69-70.

²⁸⁰ De literatuur over het onderscheid tussen virtuele en reële representatie is divers. Een heldere Nederlandstalige introductie is te vinden in F.R. Ankersmit, *Macht door representatie. Exploraties III: politieke filosofie* (Kampen 1997) 9-14. Het klassieke werk over de verschillende wijzen waarop het representatieconcept toegepast kan worden is Hanna Fenichel Pitkin, *The concept of representation* (Berkeley 1967) 8-11.

verwerkten Grotius' interpretatie van politieke representatie in hun antwoorden op de eisen van de burgerij. Wat betreft Grotius en de Dordtse regentenoligarchie was een strikt virtuele interpretatie van het representatieconcept de juiste.²⁸¹

Een goed voorbeeld van de reële interpretatie van het representatieconcept dat de burgerafvaardiging aanhing, betrof de instelling van belastingen. Walen schreef natuurlijk volop over de diefstal van de gemeenschap door de regentenoligarchie. De oligarchie bezwaarde burgers met de ene na de andere belasting. Daarom eisten de afgevaardigden van de burgerij in 1647

dat van nu voortaan egeene consenten en sullen gedragen ofte gewilligt werden in eenige lasten die uyt het gemeene corpus der voorsz. stede gecollecteert soude mogen werden sonder daer op gehoort te hebben de voorsz. deekens van de gildens ende de gemeene neeringen ende dat met gemeen consent van de meeste stemmen van hen allen daer inne geconsenteert sal wesen in conformité van het accort van den jare 1580.²⁸²

De gemeenschap moest werkelijke instemming verlenen tot de instelling van belastingen, door middel van de dekens die als representatieve instituties binnen het Dordtse constitutionele bestel golden. De gemeenschap was immers onderworpen aan willekeur indien zij niet op enige wijze een stem had in de instelling van belastingen. Engelse republikeinen uit de eerste helft van de zeventiende eeuw hadden dergelijke claims al geuit in de context van conflicten tussen de kroon en het parlement. Zonder reële representatie van de gemeenschap was zij gedwongen tot een slaafs bestaan.²⁸³ Net als bij de instelling van de Achten en de burgemeesters, meenden de afgevaardigden van de burgerij van Dordrecht dat representatie van de gemeenschap gepaard moest gaan met enige vorm van reële instemming vanuit haar midden. De dekens waren de aangewezen politieke instituties om een dergelijke instemming te representeren.

Het voorgaande bleek eveneens uit het derde punt dat de afgevaardigden van de burgerij ten tonele brachten tegenover de afgevaardigden van het stadsbestuur. Hierin was verwoord

²⁸¹ Van de Wall, *Handvesten*, 1694-1696.

²⁸² Ibidem, 1695.

²⁸³ Skinner, 'A third concept', 251-253.

dat de voorn. deekens buyten de ordinaris vergaderinge eens 's jaers op eenen seekeren tijt daer toe bij haer te benoemen sullen mogen vergaderen mits den voorn. heere borgermeester daer van alvorens kennis doende omme het oirbaer ende beste van de voorsz. gemeene neeringen te bevorderen ook te spreken van saecken haer concernerende.²⁸⁴

De burgerafgevaardigden wensten dat de dekens zonder expliciete toestemming van de burgemeester hun gilden konden vergaderen over zaken waarvan de dekens meenden dat deze de gilden raakten. Dit alles was 'omme het oirbaer ende beste te bevorderen'. Het onderstreepte de politieke functie van de dekens als representatieve instituties in het Dordtse bestel. Hiermee waren de dekens bij uitstek geschikt om de instemming van de gemeenschap te representeren.

Een dergelijke oproep tot burgervergaderingen kwam wel vaker voor in de vroegmoderne tijd. Niet alleen gilden, ook schutterijen uitten zulke eisen. In de moderne historiografie omtrent vroegmoderne oproep is wel benadrukt dat de vergaderingen die burgers regelmatig eisten getypeerd werden door hun 'onafhankelijke' en 'vrije' vorm. Dat de vergaderingen van burgers onafhankelijk waren, klopt in zoverre dat deze vergaderingen ook plaatsvonden tegen de zin van magistraten in. Van een onafhankelijk recht op politieke participatie was desalniettemin geen sprake – zeker niet van participatie van individuele burgers.²⁸⁵ Politieke instituties als vergaderingen en verkiezingen bonden de burger aan de politiek in de stadhuis, maar zij gaven hem in de verste verte geen toegang tot de besluitvorming.²⁸⁶ Het oogmerk van de burgerij van Dordrecht was om door middel van dergelijke instituties een reële vorm van politieke representatie te waarborgen. Enkel op reële wijze gerepresenteerd bestuurde de gemeenschap namelijk zichzelf. Enkel op deze manier was een stabiele, gemengde regering mogelijk. Zo, afgedwongen door instituties, was deugdzam politiek bestuur van de gemeenschap gewaarborgd.

Magistraten moesten als representanten uit de buik van de gemeenschap komen, zo meenden Walen en de afgevaardigden van de Dordtse burgerij. Dit maakte het voor de burgerij mogelijk om zich te identificeren met het bestuur, om haar wil te herkennen in de wet. Politieke instituties, zoals verkiezingen en vergaderingen, zetten burgers tot dergelijke identificatie aan. Op die manier konden burgervergaderingen geacht worden deugdzame

²⁸⁴ Van de Wall, *Handvesten*, 1695.

²⁸⁵ Vergelijk Reinders, *Printed pandemonium*, 181-182.

²⁸⁶ Prak, 'Burgers in beweging', 371-373; en Knevel, *Burgers in het geweer*, 357-358.

politiek af te dwingen. Het zal niet verrassen dat de afgevaardigden van het Dordtse stadsbestuur deze zienswijze niet deelden. Weliswaar erkenden de afgevaardigden dat politieke instituties als de Achten belangrijke representatieve functies vervulden, maar het idee dat de dekens dergelijke instituties vormden deelden zij toch niet. Wat de oligarchie betreft zouden de dekens met een dergelijke functie in het vaarwater van de Achten terechtkomen. De Achten waren al ‘specialijk geauthoriseerd ende geprivilegeert’. Met andere woorden, de representatieve rol van de Achten was reeds geïnstitutionaliseerd in het lokale politieke bestel. Dus was het onwenselijk dat de dekens eenzelfde rol toebedeeld zouden krijgen op vergelijkbare, institutionele gronden. Bovendien was het niet het stadsbestuur, noch aan de lokale Dordtse gemeenschap, om een nieuwe politieke institutie in het leven te roepen. Dit recht kwam uitsluitend toe aan de soeverein, volgens het bestuur de Staten van Holland.²⁸⁷ Opnieuw presenteerden de Dordtse regentenoligarchie zichzelf als delegatie van het bestuur van Holland. Het was het gewest Holland dat als republiek moest worden gezien, niet Dordrecht.

De afgevaardigden van de burgerij lieten het er echter niet bij zitten, zo bleek opnieuw in 1650. Wederom eisten de burgerafgevaardigden een meer reële vorm van representatie door het bestuur. De dekens moesten in alle uit te vaardigden keuren worden gekend. Bovendien waren alle keuren, die sinds 1401 waren opgesteld en die niet aan de dekens waren voorgelegd, onwettig. In de ogen van de burgerafgevaardigden waren de gilden uitstekend geschikt om te dienen als intermediair tussen gemeenschap en bestuur, met de dekens als sleutelfiguren.²⁸⁸ Het mocht ook in 1650 niet baten. Net als in 1647 legde de Dordtse regentenoligarchie de burgereisen onmiddellijk naast zich neer. In navolging van Grotius bestreed zij dat magistraten door middel van instituties aan de volkswil verbonden moesten worden. Regenten verkregen politieke ambten omdat zij hiertoe geschikt waren, omdat zij deugdzamer waren dan anderen. Op basis van hun deugdzaamheid wisten magistraten wat in het belang van de gemeenschap was, zo bracht de fictieve Jan Goedtbericht naar voren in de *Continuatie*.²⁸⁹ Over deze deugd is het laatste woord nog niet gezegd. Een belangrijke vraag is nog onbeantwoord gebleven. Wat zagen Walen en de afgevaardigden van de Dordtse burgerij als de belangrijkste deugden?

²⁸⁷ Van de Wall, *Handvesten*, 1696.

²⁸⁸ *Resolutie betreffende het [...] houten boek*, 1v-2r (Regionaal archief Dordrecht 3, inv.nr. 1740).

²⁸⁹ *Continuatie*, B3v en B4v (Knuttel 7059). Zie ook Van de Wall, *Handvesten*, 1728, 1730.

4.3. Dordtse deugden

In deze laatste paragraaf ligt de nadruk wederom op deugd in het politieke denken in Dordrecht halverwege de zeventiende eeuw. Hierbij gaat de aandacht echter niet uit naar hoe deugd afgedwongen of bevorderd kon worden, maar naar de deugden die het resultaat moesten zijn van de dwingende kracht van de wetten en instituties in Dordrecht. In lijn met het voorgaande, staat vooral rechtvaardigheid hier in de schijnwerpers. Dit moet niet worden opgevat als insinuatie dat republikeins – noch politiek – denken in de vroegmoderne tijd uitsluitend gericht was op rechtvaardigheid. In het vroegmoderne republicanisme waren ook andere deugden belangrijk.²⁹⁰ Welke deugden dit waren, komt als eerst aan de orde. Daarop volgt een antwoord op de vraag hoe Walen en de afgevaardigden van de Dordtse burgerij de oligarchisering van het stadsbestuur portretteerden als onrechtvaardig. De verklaring voor het gegeven dat het politieke denken van Walen en zijn Dordtse medeburgers zozeer gericht was op rechtvaardigheid moet primair worden gezocht in de aard van de politieke conflicten in zeventiende-eeuws Dordrecht. Ten slotte komt nog kort een andere deugd dan rechtvaardigheid aan de orde, namelijk wijsheid. De wijsheid van bestuurders was een thema dat in de zeventiende-eeuws Europa excessief besproken werd in politiek-theoretische literatuur. Maar hoe verhiel Walen zich tot deze literatuur? Ook het antwoord op deze vraag passeert hier nog de revue.

Het vroegmoderne morele denken over deugd was primair gericht op vier verschillende deugden, de zogenaamde kardinale deugden. De kardinale deugden waren ‘prudentia’ of wijsheid, ‘justitia’ of rechtvaardigheid, ‘fortitudo’ of moed en ‘temperantia’ of gematigdheid. Deze deugden waren al eeuwenlang onderdeel van gesprek. Zij waren sinds de late oudheid opgenomen in het christelijke denken over deugd; en waren al eerder aan de orde gekomen in werken van Plato en Aristoteles. Maar het was zoals zo vaak Cicero die vroegmoderne humanisten de meest invloedrijke verhandeling van de vier voornoemde deugden bood. In boek één van zijn werk *De officiis* leidde Cicero de vier deugden in. Volgens Cicero lag de oorsprong van de vier deugden besloten in datgene wat de mens onderscheidde van beesten. Uit het bij uitstek menselijk vermogen om het eigen handelen in temporeel perspectief te zien – om handelen te zien in het kader van oorzaken en gevolgen –

²⁹⁰ Vroegmodern republicanisme behelste bovendien morele thema's die niet zozeer politiek van aard waren. Zie Jonathan Scott, *Commonwealth principles. Republican writing of the English revolution* (Cambridge 2004) 41-62.

volgde de menselijke rede. Deze rede bood de mens de mogelijkheid om de drie meest eervolle, morele grondslagen van handelen van elkaar te onderscheiden. Rechtvaardigheid, moed en gematigdheid waren dan ook alle drie deugden die de mens in zijn handelen toonde. De vierde deugd, wijsheid, kon in een meer passieve vorm bestaan. Het vermogen om de waarheid te onderscheiden, om door te dringen tot in de kern van de rede, was niet noodzakelijkerwijs verbonden aan een actief leven. Wijsheid was bovenal een mentaal vermogen.²⁹¹

Natuurlijk had Cicero rechtvaardigheid aangewezen als de hoogste deugd.²⁹² Het valt ook niet te ontkennen dat diezelfde rechtvaardigheid een vooraanstaande plaats innam in het Dordtse politieke denken halverwege de zeventiende eeuw. Walens *Wit* en *Magasyn* waren in de eerste plaats gericht op de mate van rechtvaardigheid van het politieke leven in Dordrecht. De juridisch rechtvaardige wetten moesten aanzetten tot rechtvaardige politiek, mede afgedwongen door de eveneens rechtvaardige eed die burgers en magistraten zwoeren. Bij deze rechtvaardigheid stond of viel welhaast alles. Het was dan ook primair het streven tot het behoud van rechtvaardigheid dat Walen aanzette tot het schrijven van zijn politiek-theoretische werken. Walens theorieën over soevereiniteit en tirannie, over verzet en over de instituties van Dordrecht waren uiteindelijk allen gericht op rechtvaardigheid. Zoals Cicero had geschreven, waren rechtvaardigheid en de vrucht die uit rechtvaardigheid voortvloeide, vrijheid, immers de belangrijkste waarden in het gemeenschappelijk leven van de mens.²⁹³ Dus moesten deze waarden een belangrijke rol innemen in iedere vorm van politiek – en vooral van republikeins – denken.

In het eerste van zijn meer dan zestig punten in het *Magasyn* wendde Walen zich tot de kwestie van oligarchisering in het Gerecht van Dordrecht. Ook in *Wit* had Walen al geschreven over deze ‘Onversadelijcke blinde-staet sucht’ van de Dordtse regentenoligarchie.²⁹⁴ Maar in het *Magasyn* maakte Walen de oligarchisering in Dordrecht tot zijn eerste en zijn belangrijkste klacht. Volgens Walen was het zo

²⁹¹ Cicero, *On duties*, 6-8.

²⁹² Zie bijvoorbeeld *ibidem*, 39.

²⁹³ *Ibidem*, 9.

²⁹⁴ Walen, *Wit*, 35 (Knuttel 5233).

dat de Rechten van de verkiesinge der Magistraten tot Dordrecht, mede brengen, datter in't Gerechte aldaer niet meer dan twee mogen wesen, naeder den anderen bestaende in Maegschap, of Swagerschap, dan achter Susters Kinderen.

Maar

Des niet tegen-staende, heeft *Mr. Cornelis van Beveren*, vlack tegen des eeuwige Privilegien, *Anno 1642*, met noch vier van zijn naeste Magen openbaer in die verboden graden geseten in't Gerechte. Op Borgemeester *Abraham van Beveren* zijn neef, en Susters Dochters Man, Schout *Iacob Pijl* zijn Vrouwen broeder, met: *Adr: van Blijenborg* zijn susters soon, en *Mathijs Pompe* zijn Dacters Man, alle drie schepenen.

Walen was dan ook vol afschuw over deze gang van zaken. 'Hoe kan men onbeschofter den Eedt en Privilegien schenden en verachten [...]? Wat Stadt in't Lant draeght sulcken Recht-banck.'²⁹⁵ De regentenoligarchie brak met wet en eed, de twee fundamenten van de rechtvaardigheid. De oligarchie ontzei iedere Dordtenaar diens aandeel in de rechtvaardigheid. De regenten beschermden elkaar in het Gerecht en lieten zo hun particuliere belangen triomferen over het algemeen belang. 'Soo dat het Gerechte niet meer en is een Collegie van Rechters; maer van Vrienden en Magen: En daer selfs nootsakelijck in dient versien te werden, al en waren daer geen Wetten.'²⁹⁶ Voor Walen gold de oligarchisering van het Gerecht dan ook als één van de meest grove ondeugden in zeventiende-eeuws Dordrecht.

Het voorgaande indachtig, was het weinig verwonderlijk dat de afgevaardigden van de Dordtse burgerij, zowel in 1647 als in 1650, de oligarchisering van het Gerecht tot hun voornaamste grieven maakten. Ook de afgevaardigden waren in 1647 van mening dat de mate van 'affiniteyt off swagerschap' in het Gerecht aangepakt moest worden, 'in conformité van 't voorsz. privilegie van den jare 1481'.²⁹⁷ In tegenstelling tot alle andere eisen van de burgerafgevaardigden, adviseerden de afgevaardigden van het bestuur in 1647 'Het tweede point toe te staen gelijk het leydt'.²⁹⁸ Het mag dan lijken alsof de regentenoligarchie zich onmiddellijk gewonnen gaf, dat was toch niet het geval, aangezien de mate van oligarchisering zeker niet afnam. Dit blijkt wel uit het gegeven dat de burgerafgevaardigden

²⁹⁵ [Walen], *Magasyn*, 4-5 (Knuttel 5592).

²⁹⁶ *Ibidem*, 7.

²⁹⁷ Van de Wall, *Handvesten*, 1695.

²⁹⁸ *Ibidem*, 1696. Zie ook pagina's 1698 en 1700.

in 1650 opnieuw met dezelfde eis kwam.²⁹⁹ Maar dit betekende niet dat de regentenoligarchie oligarchisering op zich legitiem verklaarde. Zij hield vast aan de notie van ‘verboden graden van consanguiniteyt ofte affiniteyt conform zij de privilegien’.³⁰⁰ De regentenoligarchie van Dordrecht hanteerde geen alternatief idee van rechtvaardigheid. In ieder geval publiekelijk keurde zij oligarchisering af. Ook de oligarchie zag morele rechtvaardigheid bovenal in het naleven van wet en eed. Hiermee toonden de oligarchie, de burgerij en Walen zich allen strikt ciceroniaans ten aanzien van deugd.

Om de politieke werkelijkheid van kuiperij en oligarchisering te verbloemen, bedachten de afgevaardigden van het bestuur in 1647 een retorisch kunststukje. Zij meenden dat de nominatie van de Achten, alsmede de verkiezing van de burgemeester door de Achten, moest plaatsvinden ‘sonder voorgaende inductie ende communicatie’. Van kuiperij zou geen sprake meer zijn, beloofde de regentenoligarchie aan de burgerij. De burgerafgevaardigden zagen deze belofte echter terecht voor een wassen neus en zij accepteerden haar niet.³⁰¹ In het achtste artikel van het *Octrooi wegens de magistraatsbestelling en regeeringsform* van 22 juli 1652 herhaalde de oligarchie dezelfde belofte. Voordat overgegaan zou worden tot verkiezing van magistraten, moesten de kiezers zweren

dat zij met niemanden directelijck off indirectelijck door haer zelven ofte door anderen in eenigerhande manieren hoe oock soude mogen zijn gesproocken gecorrespondeert off gehandelt hebben off van yemant daer van aengesproocken off bemoeyt zijn geweest.³⁰²

De werkelijkheid haalde de nieuwe regel al spoedig in. Al in 1654 maakten enkele Achten bezwaar. Zij konden niet met een zuiver geweten zweren geen overleg gepleegd te hebben, daar kuiperij een vast onderdeel van het politieke leven op het stadhuis was, zoals de afgevaardigde dekens in 1647 reeds hadden ingezien. Vanaf 1654 was het daarom voldoende dat de Achten een ‘goet gequalificeert ende bequaem persoon’ als burgemeester zouden

²⁹⁹ *Resolutie betreffende het [...] houten boek*, 2v (Regionaal archief Dordrecht 3, inv.nr. 1740).

³⁰⁰ Van de Wall, *Handvesten*, 1733-1734.

³⁰¹ *Ibidem*, 1696-1701.

³⁰² *Ibidem*, 1734.

kiezen.³⁰³ Deze nieuwe variant was overduidelijk betekenisloos. Kuiperij bleef de norm, ondanks de breed erkende ciceroniaanse notie van het belang van rechtvaardigheid.³⁰⁴

Het concept rechtvaardigheid was van fundamenteel belang in het zeventiende-eeuwse politieke denken, ook in Dordrecht. Toch kwamen ook andere deugden dan rechtvaardigheid in het Dordtse politieke denken aan de orde. Gezien de belangrijke rol die het representatieconcept in Dordrecht innam – net als elders –, is het niet verwonderlijk dat er aandacht was voor datgene wat representanten van hun medeburgers onderscheidde. Aristoteles' *Politica* volgend, was het idee dat representanten beter in staat waren tot bestuur dan het gemene volk immers een grotendeels aristocratische gedachte.³⁰⁵ Zij die wetten vervaardigden – de magistraten – werden bovenal geacht wijs te zijn. Zoals Walen schreef, werd van hen verwacht dat zij gezegend waren met 'deughdelijcke kennisse', dat zij 'behoorlijcke over-weginge' maakten en zicht hadden op de 'merckelijcke redenen van gemeene nut of noodt'.³⁰⁶ In wetten moest immers 'het talent, dat ons de Heere gegeven heeft' terugkeren.³⁰⁷ De wijsheid was een bij uitstek aristocratische deugd, die vooral van belang was in het bestuur van de gemeenschap. Als slotstuk is het zinvol om Walens ideeën over de wijsheid van bestuurders, als onderdeel van zijn republicanisme, te vergelijken met een zestiende- en zeventiende-eeuwse intellectuele stroming waarin deze wijsheid van bestuurders één van de belangrijkste thema's was.

De wijsheid of 'prudencia' van bestuurders was vanaf het einde van de zestiende eeuw in Europa in toenemende mate onderwerp van politiek-theoretische discussie geworden. Deze bespreking van wijsheid ging veelal hand in hand met een nieuwe humanistische receptie van de werken van de Romein Tacitus. In het zeventiende-eeuwse politieke 'tacitisme' was het leidende principe het belang van de staat – 'ratio status' in het Latijn. De staat was bovenal gebaat bij stabiliteit, zo leerden tacisten uit de politiek in hun eigen tijd. In zestiende-eeuws Europa waren door de opkomst van het protestantisme godsdienstoorlogen welhaast meer regel dan uitzondering. Al deze oorlogen waren schadelijk voor de eenheid van handelen in de politiek, voor eendracht. Daarnaast was geen mens zijn lijf en leden zeker in tijden van tweedracht. Daarom meenden zestiende-eeuwse tacitisten dat de politieke gemeenschap

³⁰³ Ibidem, 1740-1741

³⁰⁴ N. Japikse, 'De Dordtsche regeeringsoligarchie in het midden der 17^e eeuw', *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*. Reeks 6 1 (1924) 16-17.

³⁰⁵ Bernard Manin, *The principles of representative government* (Cambridge 1997) 27 en 40-41.

³⁰⁶ Walen, *Wit*, 6 (Knuttel 5233).

³⁰⁷ Ibidem, 11.

iemand nodig had – veelal een vorst – die deze eenheid beschermde. De gemeenschap was immers vooral gebaat bij een bestuurder die uitblonk in wijsheid, zo meende één van de grondleggers van het tacitisme, de Vlaming Justus Lipsius.³⁰⁸ Lipsius kreeg al spoedig een hoop navolgers. Het waren vooral deze navolgers die spraken van het interest van de staat.³⁰⁹ Staatsinterest-theoretici deden afstand van de zuiver klassieke, ciceroniaanse perceptie van politiek als uiting van goedheid en rechtvaardigheid. Deze perceptie was in de vroegmoderne tijd niet langer houdbaar, zo meenden zij.³¹⁰ De eigentijdse politiek was het domein van brute en slinkse bestuurders geworden. De bruutheid en slinksheid van anderen moest met gelijke munt worden terugbetaald.³¹¹

Naarmate het tacitisme voet aan de grond kreeg in republikeins politiek denken, raakte het ciceroniaanse principe van burgerlijk zelfbestuur in het Europese republicanisme op de achtergrond. Immers, waar Cicero een vrije, zichzelf besturende burger van de Romeinse Republiek was geweest, daar was de Romeinse burger Tacitus een onderdaan geweest van enkelen van de eerste Romeinse keizers, juist doordat Cicero's republikeinse Rome aan instabiliteit ten onder was gegaan. Zoals het klassieke Rome was gevormd van de gemengde regering van de Republiek naar het principaat, zo kon het interest van de moderne republikeinse staat het best behouden blijven onder het beheer van een selecte groep van wijze aristocraten, zo meenden vroegmoderne tacitisten. Het interest van de staat bleek dan ook in toenemende mate strijdig aan het ciceroniaans-republikeinse ideaal van burgerlijk zelfbestuur.³¹²

In de zeventiende-eeuwse Nederlanden deed het tacitisme in de eerste plaats zijn intrede in de geschiedschrijving. Grotius' gebruik van Tacitus in de *Antiquitate* is hiervoor tekenend. In de *Antiquitate* duidde Grotius weliswaar de aristotelische gemengde regeringsvorm als mogelijke bestuursvorm aan, toch opende hij het werk met een citaat uit Tacitus' *Annales*.³¹³ Bovendien was in Grotius' latere, natuurrechtelijke werk *De iure* het recht op zelfbehoud van het individu, zoals Lipsius dat had geformuleerd, het uitgangspunt.

³⁰⁸ Tuck, *Philosophy and government*, 56-63.

³⁰⁹ Ibidem, 65-119; en Peter Burke, 'Tacitism, scepticism, and reason of state' in: Burns (red.), *The Cambridge history of political thought 1450-1700*, 479-498.

³¹⁰ Maurizio Viroli, *From politics to reason of state. The acquisition and transformation of the language of politics 1250-1600* (Cambridge 1992) 4.

³¹¹ Ibidem, 238-280.

³¹² Richard Tuck, *The rights of war and peace. Political thought and the international order from Grotius to Kant* (Oxford 1999) 10-11.

³¹³ E.O.G. Haitsma Mulier, 'Grotius, Hooft and the writing of history in the Dutch Republic' in: A.C. Duke en C.A. Tamse (red.), *Clio's mirror. Historiography in Britain and the Netherlands* (Zutphen 1985) 53-72.

Eenieders behoud van dit individuele recht was bovenal gediend bij een stabiele, wijs bestuurde staat.³¹⁴ Via onder meer Grotius' werk raakte het Nederlandse republicanisme dan ook gedeeltelijk verwickeld met het nieuwe, tacitistische humanisme.³¹⁵ Staatsinterest verdrong burgerlijk zelfbestuur.

Walens republicanisme kan geenszins gelijkgesteld worden aan het tacitisme van iemand als Grotius. Ook Walen was van mening dat het bestuur in handen van een aristocratie moest liggen. Zelfs lage magistraten als dekens hadden uiteindelijk meer gemeen met regenten dan met de gewone man uit de brede burgerij. Daarnaast prees Walen de deugd, de wijsheid die noodzakelijk was voor goed en rechtvaardig bestuur. Maar in tegenstelling tot wat tacitisten volhielden, kon voor Walen de noodzaak van wijsheid in het bestuur nimmer een grondslag zijn om het ideaal van burgerlijk zelfbestuur te verwerpen.³¹⁶ Walen was bij uitstek een politiek denker die op typisch klassiek republikeinse wijze de deugd van magistraten verbond aan de wetten en instituties van de republiek. Het waren deze bestuurlijke kaders die magistraten tot deugd dwongen, onder meer tot wijsheid. Wetten en instituties waren het werk van allen, omdat alle burgers hierin het algemeen belang weerspiegeld behoorden te zien. Zo bestuurde de burgerij haar republiek.

Walens politieke denken moet dan ook grotendeels gezien worden als 'klassiek'. Walen mocht dan slechts in geringe mate expliciet verwijzen naar Aristoteles en Cicero, de invloed van beide klassieke denkers op zijn republicanisme was overweldigend. Waar 'moderne' tacitisten als Grotius in de zeventiende eeuw hier en daar afstand namen van de meest klassieke axioma's, daar volgde Walen vooral Cicero nauwgezet. Walen liet zich leiden door de klassieken inzake deugd, vrijheid en de rol van de wet in het bestuur. Bovendien waren de post-klassieke republikeinen die de meeste sporen nalieten in Walens politieke denken – van Italiaanse scholastici tot Albada – in zeer hoge mate trouw gebleven aan het klassieke, ciceroniaanse politieke denken. Al met al was Walens republicanisme – in zowel juridische als in morele vorm – dan ook diepgeworteld in de bestaande, ciceroniaanse tradities van republikeins denken die zeventiende-eeuws Europa rijk was.

³¹⁴ Tuck, *Philosophy and government*, 164-165 en 173-176.

³¹⁵ Ibidem, 204 en 222-223.

³¹⁶ Burke, 'Tacitism, scepticism and reason of state', 482.

Conclusie

Het republikeinse politieke denken in Dordrecht halverwege de zeventiende eeuw zat ingekapseld tussen twee theoretische uitersten, tussen Dordrecht en Holland. Aan de ene kant stond Walen, wiens politieke denken gericht was op de autonome politieke gemeenschap van de stad Dordrecht. Anderzijds stonden de machtige exponenten van de lokale regentenoligarchie, zoals Cornelis van Beveren en Jacob de Witt, in wier politieke denken de theoretische legitimiteit van het stadsbestuur ontleend was aan de soevereiniteit van het gewest Holland. Maar beide theoretische uitersten, zowel het politieke denken van Walen als het politieke denken van de oligarchie, bouwden voort op bestaande republikeinse tradities in vroegmodern Europa. Allebei maakten zij gebruik van typisch republikeinse concepten. In het voorgaande zijn talloze van deze concepten de revue gepasseerd, van vrijheid en soevereiniteit tot deugd en wet. In Walens politieke denken namen deze concepten fundamentele plaatsen in, net als in het politieke denken van andere vroegmoderne republikeinen het geval was. Maar in hoeverre was Walens retorische toepassing van republikeinse concepten kenmerkend voor republicanisme elders? Was Walens stedelijk republicanisme ook buiten Dordrecht toepasbaar? Werd het elders toegepast? Aan de hand van deze vragen gaat hier ter afsluiting de aandacht uit naar het politieke denken van Walen in een breder perspectief.

Republicanisme in Europa

Dat het politieke denken van Walen in grote mate berustte op bestaande intellectuele tradities, kan voor de oplettende lezer van Walens geschriften weinig verrassend zijn. In *Wit* verwees Walen nadrukkelijk naar de republikeinse auteurs Cicero en Aristoteles als intellectuele inspiratiebronnen. In het *Magasyn* toonde Walen zijn aansluiting bij andere politieke denkers op de volgende wijze.

De recht-sinnige Politicquen hebben seer wel genoteert, dat de versmaders der Wetten, zijn verdervers en vernielders van Steden, Rijcken en Republijcquen. Dewijle door verachtlinge der Rechten, gebroken worden de Banden van rechtveerdicheydt, en van een heus en deugdigh leven: en de Vryheydt, Staet,

en leven van Hoogh en Laegh, Edel en on-Edel, onseker drijven, als de Baren mette Wint, gelijk de ervarentheyt daarvan levende getuyge is, in alle Regierungen.³¹⁷

De hoekstenen van Walens conceptuele kader passeerden hier de revue: wetten, rechtvaardigheid, eendracht, deugd en vrijheid. Al deze concepten ontleende Walen aan bestaande republikeinse tradities. Maar vroegmodern republicanisme was niet eenduidig. Het zeventiende-eeuwse Europa kende meerdere republikeinse tradities. Walen verhiel zich tot verschillende modi van republikeins politiek denken. Daarom is hier, als context voor Walens politieke denken, iets meer analytische nuance ten aanzien van vroegmodern republicanisme wenselijk.

Walen verklaarde in 1645, in *Wit*, de gemeenschap van de stad Dordrecht soeverein. In het intellectuele klimaat van zeventiende-eeuws Europa was de theoretische soevereiniteit van stadsrepublieken onconventioneel. Bovendien, de enige nog werkelijk soevereine stadsrepubliek in zeventiende-eeuws Europa was niet een Nederlandse stad. Deze stadsrepubliek was het Italiaanse Venetië. De politieke cultuur van de Noordelijke Nederlanden, zeker van Holland, werd weliswaar grotendeels gekenmerkt door de prominente rol van de steden, maar hiermee waren diezelfde steden nog niet theoretisch soeverein.³¹⁸ Volgens zeventiende-eeuwse bestuurders van Dordrecht en van andere Hollandse steden was, in lijn met Vrancks *Corte Verthoninghe*, het gewest soeverein, niet de stad. Het waren de Staten van Holland die de soevereiniteit in handen hadden. De Staten hadden de soevereiniteit immers overgenomen van de graven die het gewest traditioneel hadden geregeerd. Net als elders in de Nederlanden was het in Holland, in het verlengde van bestaande tradities van stedelijk republicanisme, theoretisch mogelijk om de stad soeverein te verklaren. Maar conventioneel was dit niet. Volgens de republikeinse politiek-theoretische conventies in de Nederlanden waren de gewesten soeverein, zoals ook elders in vroegmodern Europa in de regel niet steden maar vorstendommen soeverein waren.³¹⁹ Walen nam in zijn geschriften *Wit* en het *Magasyn* daarom een opmerkelijke positie in tegenover het meer gangbare zeventiende-eeuwse republicanisme in Holland en in Europa, dat bovenstedelijk was.

³¹⁷ [Walen], *Magasyn*, 3 (Knuttel 5592).

³¹⁸ Frijhoff en Spies, *Bevochten eendracht*, 137-141.

³¹⁹ Robert Oresko e.a. (red.), *Royal and republican sovereignty in early modern Europe* (Cambridge 1997) 1-42.

Eeuwenlang was republicanisme in Europa bij uitstek stedelijk van aard geweest. De republikeinse tradities in vroegmodern Europa, waaraan Walen refereerde, vonden hun oorsprong in de stadsrepublieken van de oudheid, in het klassieke Rome in het bijzonder. Daarna waren republikeinse theorieën in laat middeleeuws Europa opnieuw toegepast om de autonomie van Italiaanse stadsrepublieken te legitimeren. Maar in de daaropvolgende eeuwen raakten republikeinse tradities verspreid tot in vele uithoeken van vroegmodern Europa. In al deze Europese contreien projecteerden politieke denkers klassieke republikeinse theorieën over steden op politieke gemeenschappen van geheel andere orde, op vorstendommen. Zo kregen bovenstedelijk republikeinse tradities voet aan de grond in politiek denken over de Nederlandse gewesten als Holland en over verscheidene andere Europese monarchieën. In alle Europese domeinen waar het republicanisme invloedrijk werd, daar brachten republikeinse politieke denkers de theoretische spanning tussen republikeinse vrijheid en het bestuur van vorsten, monarchen onder woorden. Republicanisme was niet noodzakelijkerwijs strikt anti-monarchaal van aard, maar het was wel gekeerd tegen iedere vorm van bestuur naar willekeur. Republicanisme kwam daardoor met regelmaat te staan tegenover monarchale politieke theorieën, waarin de vorst zijn macht rechtstreeks van God ontving zonder dat hij de wil van zijn volk representeerde.³²⁰ Volgens republikeinse politieke denkers waren onderdanen die de volkswil niet weerspiegeld zagen in de wetten van hun vorst slechts slaven.³²¹ Aldus kregen Europese monarchieën, zoals Holland tot ver in de zestiende eeuw was, te maken met een vorm van republikeins politiek denken die niet klassiek stedelijk was, maar die bovenstedelijk was.

Dit bovenstedelijk republicanisme liet in Holland en elders in de Nederlanden blijvende sporen na. Het Hollandse republicanisme van Vranck en van zeventiende-eeuwse bestuurders was niet klassiek stedelijk, maar het was een uitvloeisel van quasi-monarchale republikeinse theorieën, waarin de vorst regeerde in samenspraak met afgevaardigden van zijn volk. Voortbouwend op stedelijk republicanisme uit Italië, representeerden quasi-monarchale republikeinen vanaf de zestiende eeuw hun vorsten als magistraten, als bestuurders die waren aangesteld door het volk. De monarchieën van Zweden en van Polen waren in zeventiende-eeuws Europa slechts enkele voorbeelden van Europese vorstendommen die volgens politieke denkers een min of meer republikeinse, gemengde

³²⁰ Ernst H. Kantorowicz, *The king's two bodies. A study in mediaeval political theology* (Princeton/New Jersey 1957) 383-450.

³²¹ Quentin Skinner, 'Introduction' in: Van Gelderen en Skinner (red.), *Republicanism I*, 1-6.

constitutie hadden. De vorsten van dergelijke ‘republieken’ werden wel vergeleken met de doges van Venetië, die al sinds de late middeleeuwen bekend stonden als ‘monarchaal element’ van de stedelijke constitutie.³²² Ook de Nederlandse stadhouders werden in de zeventiende eeuw, zeker tijdens het eerste stadhouderloze tijdperk vanaf 1650, geportretteerd als vergelijkbare ‘monarchen’. Zij waren strikt gezien in de Nederlanden geen vorsten, maar als hoeders van politieke eenheid konden zij wel de taak van een monarch nabootsen.³²³ Theoretisch was het uitstekend mogelijk om de verscheidene typisch republikeinse politieke concepten toe te passen op het bestuur van dergelijke vorsten, zoals Nederlandse politieke denkers eveneens deden ten aanzien van het bestuur van hun gewesten. In navolging van Vranck meende ook een zeventiende-eeuwse Nederlandse politieke denker als Grotius dat het gewestelijke bestuur de soevereiniteit van het volk beheerde, representeerde. De Nederlandse gewestelijke Statenvergaderingen waren immers de opvolgers van de graven en hertogen die de gewesten daarvoor altijd hadden gehad. Het Hollandse republicanisme van Vranck en van Grotius was daarom in feite een herinterpretatie van het quasi-monarchale republicanisme dat in talloze Europese vorstendommen in zwang was. Het enige grote verschil met ‘republieken’ elders was dat de Nederlandse gewestelijke republieken geen vorsten meer hadden. Maar een zeventiende-eeuwse Nederlandse gewestelijke republiek was nog altijd meer vorstendom zonder vorst, dan zij een klassieke stadsrepubliek was.

Ook elders in Europa combineerden politieke denkers de concepten politieke representatie en volkssoevereiniteit, om te legitimeren dat in het bestuur van bovenstedelijke corporatieve overlegcolleges het zelfbestuur van volkeren weerspiegeld was. De zeventiende-eeuwse Engelsman Henry Parker was een republikein en verdediger van de rechten van het parlement tegenover de Engelse kroon. Hij was ongetwijfeld de meest invloedrijke pamflettist aan de zijde van de Engelse parlementariërs ten tijde van de Engelse Burgeroorlog, tussen 1639 en 1649. Net als Walen schreef Parker bovenal in juridische terminologie.³²⁴ Net als Walen bouwde Parker voort op het werk van zestiende-eeuwse verzetstheoretici zoals de auteur van de *Vindicae*. Parker zag het parlement en de vorst als twee representatieve ‘actoren’ die gezamenlijk de volkssoevereiniteit beheerden, zo schreef

³²² H.G. Koenigsberger, ‘Republicanism, monarchism and liberty’ in: Oresko e.a. (red.), *Royal and republican sovereignty*, 43-74 en specifiek pagina 59.

³²³ G.O. van de Klashorst, ‘Metten schijn van monarchie getempert’. De verdediging van het stadhouderschap in de partijliteratuur, 1650-1685’ in: H.W. Blom en Ivo W. Wildenberg, *Pieter de la Court in zijn tijd. Aspecten van een veelzijdig publicist (1618-1685)* (Amsterdam/Maarssen 1986) 93-136.

³²⁴ Pocock, *The Machiavellian moment*, 369.

hij in 1642 in zijn *Observations upon his majesties late answers and expresses*. Tegelijkertijd beschouwde hij in zijn in 1640 verschenen *The case of shipmony briefly discoursed* iedere vorm van vorstelijk bestuur naar willekeur, van het prerogatief, als schadelijk voor vrijheid. Alleen wanneer het parlement de tirannieke potenties van het vorstenbestuur in toom hield, dan was republikeinse vrijheid mogelijk.³²⁵ Zo hanteerde Parker aan de overzijde van het Kanaal welhaast hetzelfde juridisch-republikeinse conceptuele kader als Walen slechts enkele jaren later, in 1645 en in 1647, hanteerde. Alleen waar Walen het volk van de volgens hem vrije stad Dordrecht als soeverein zag, daar schreef Parker over de gehele Engelse natie. Parker schreef over een monarchie. Walen schreef over een stad.

Ook Parker gebruikte het juridisch-republikeinse conceptuele kader om te legitimeren dat verzet in naam van de politieke gemeenschap tegen het bestuur – in Engeland de vorst – legitiem was, net als Walen deed.³²⁶ Dus dat Walen halverwege de zeventiende eeuw laat zestiende-eeuwse verzetstheorieën toepaste, dat was op zich niet uniek. Maar dat Walen deze verzetstheorieën op dusdanige wijze herinterpreteerde dat zij toepasbaar waren in de bestuurlijke context van de stad, was wel bijzonder – en wellicht zelfs innovatief. Walen signaleerde dat wat laat zestiende-eeuwse politieke denkers een lagere magistraat hadden genoemd in een specifieke stad, Dordrecht. Hiermee was Walens politieke denken uiterst bruikbaar binnen de lokale politieke verhoudingen van zeventiende-eeuws Dordrecht, zoals de oproeren tussen 1647 en 1651 demonstreerden.

Meer in het algemeen was Walens politieke denken zelfs bruikbaar in alle vroegmoderne Nederlandse steden. Iedere stad die met enige intellectuele vrijheid geportretteerd kon worden als soevereine stad, als republiek, daarvan kon – Walen volgend – gezegd worden dat het bestuur in naam van het volk regeerde volgens de wet, volgens rechtvaardigheid. Het is dan ook niet verrassend dat eenzelfde republikeinse portrettering van de politieke gemeenschap in pamfletten werd verspreid in 1672, het Rampjaar, in meerdere Hollandse steden. Volgens Michel Reinders was de republikeinse notie van volkssoevereiniteit onlosmakelijk verbonden aan de legitimatie van stedelijke burgerbewegingen in 1672, ook al was republicanisme in 1672 daarnaast sterk gerelateerd

³²⁵ Michael Mendle, *Henry Parker and the English Civil War. The political thought of the public's "privado"* (Cambridge 1995) 32-50 en 70-89; en Skinner, *Visions II*, 293-297.

³²⁶ *Ibidem II*, 342.

aan de positie van de stadhouder.³²⁷ Veel pamflettisten in 1672 maakten gebruik van argumentatie die ook Walen had toegepast, dat alle magistraten hun autoriteit uit handen van het volk ontvingen en na aanvaarding van hun ambt gebonden bleven aan de wet.³²⁸ Zo schreef één pamflettist dat burgers

gesamentlijk het lichaem van de souverainiteyt in dese Regeringe zijnde, [...], welke souverainiteit door de respectieve Magistraeten wordt gerepresenteert, nademael deselce Magistraeten alle hunne magt van de Borgeren, van ende uyt de welke sij ghekooren ende ghemaectt worden, van de welke haer gegeven is de maght van Regeringe die sij in derselver naem bekleeden ende uytvoeren, ende aen dewelcke sij oock de Eedt van getrouwigheyt van haer als goede en vroomme Regenten te sullen regeren, ende hun in alle vrijheden ende Privilegien te mainteneeren ende te beschermen, doen.³²⁹

Dergelijk republicanisme had een sterke retorische kracht, omdat het inspeelde op gevoelens van onrechtvaardigheid die burgers maar wat goed kenden. Het zal daarom niet verbazen dat dit stedelijk republicanisme niet alleen in Dordrecht halverwege de zeventiende eeuw en in Hollandse steden in 1672 regelmatig terugkeerde in pamfletten, maar dat stedelijk-republikeinse retoriek volgens Prak kenmerkend bleef voor Nederlandse stedelijke tradities tot aan het einde van de achttiende eeuw.³³⁰

Wanneer het bestuur in strijd met het algemeen belang, in strijd met vrijheid regeerde en zelfs tiranniek was, dan was herstel van rechtvaardigheid in het belang van allen. Iedereen die met recht de titel magistraat droeg, die was in dat geval verplicht, zowel tegenover God als tegenover de gemeenschap, om tegenwicht te bieden aan onrechtvaardig en tiranniek bestuur. Zo kon in Dordrecht gesteld worden, maar ook in andere steden. Weliswaar had Dordrecht in de Achten en in de Veertigen politieke instituties die uniek waren in Holland en waarvan Walen bij zijn legitimering van verzet gretig gebruikmaakte, maar magistraten – hoog en laag – waren er in alle steden. Dat in Dordrecht de aanstelling van magistraten als de Achten en Veertigen mede plaatsvond op gezag van de dekens van de gilden was tekenend voor het republikeinse karakter van de traditionele theoretische legitimatie van het bestuur.

³²⁷ Voor het republikeinse karakter van de propaganda voor het stadhouderschap in 1672, zie Jill Stern, 'The rhetoric of popular Orangism, 1650-72', *Historical research* 77 (2004) 202-224.

³²⁸ Reinders, *Printed pandemonium*, 195-199.

³²⁹ Geciteerd uit P. Geyl, *Pennestrijd over staat en historie. Opstellen over de vaderlandse geschiedenis aangevuld met Geyl's levensverhaal (tot 1945)* (Groningen 1971) 91. Zie ook Reinders, *Printed pandemonium*, 205-206.

³³⁰ Prak, *Republikeinse veelheid*, 141-148.

Maar ook wanneer magistraten werden aangesteld door een vroedschapscollege, zoals in veel andere Hollandse steden het geval was, dan was het mogelijk om te stellen dat magistraten hun politieke autoriteit ontvingen van het volk.³³¹ Bovendien vertegenwoordigden de dekens in alle Nederlandse steden een zekere politieke autoriteit.³³² In alle steden waren dekens, maar ook officieren van schutterijen nauw betrokken bij politiek verzet. Dit gold niet alleen voor de zeventiende eeuw, maar ook voor de achttiende.³³³

In steden overal was het theoretisch mogelijk om dekens bij de magistraten te scharen. Daarom was Walens legitimering van politiek verzet bruikbaar in alle Nederlandse steden, niet alleen in Dordrecht. Met zijn pamfletten speelde Walen in op sentimenten die al langer leefden onder grote groepen burgers, al waren deze sentimenten niet alleen in Dordrecht te vinden. Ook elders waren stadsbesturen oligarchieën, die werden bijeengehouden door patronage. Gewone burgers hadden theoretische legitimaties nodig om het door hen gewenste verzet tegen het stadsbestuur gestalte te geven. Gekrenkte intellectuelen als Walen konden dergelijke theoretische legitimaties bieden. Burgers maakten hiervan gretig gebruik. Ook al begrepen zij de inhoud van werken als *Wit* en het *Magasyn* grotendeels niet, de inhoud van theoretische onderbouwde opruiende pamfletten was hiermee niet minder gevaarlijk voor de gevestigde machten. Niet voor niets waren de Staten van Holland er doorgaans snel bij om pamfletten als het *Magasyn* te verbieden.³³⁴

In *Wit* en in het *Magasyn* formuleerde Walen een coherente visie op de autonome politiek van de stadsrepubliek, in een tijd waarin het zwaartepunt van de Nederlandse politiek meer en meer verschoof van de stad naar het gewest. In de zeventiende eeuw verdrong het gewest de stedelijke gemeenschap meer en meer uit de schijnwerpers van de republikeinse theorievorming. Quasi-monarchaal republicanisme was in Europa de dominante modus van republikeins politiek denken geworden. Ook in de Nederlandse gewesten was dit het geval, ook al bleef het theoretisch mogelijk om de stad als autonome republiek neer te zetten, zoals politieke denkers als Walen en meerdere pamflettisten in 1672 illustreerden. Ter afsluiting is

³³¹ Zie over de aanstelling van magistraten in Hollandse steden Groenveld en Wagenaar, 'Het 'makelaarskarakter', 98 en 100.

³³² Catharina Lis en Hugo Soly, 'Craft guilds in comparative perspectieve: the Northern and Southern Netherlands, a survey' in: Prak e.a. (red.), *Craft guilds in the early modern Low Countries*, 10-14.

³³³ Vergelijk Prak, *Republikeinse veelheid*, 192-197.

³³⁴ Ingrid Weekhout, *Boekencensuur in de Noordelijke Nederlanden. De vrijheid van drukpers in de zeventiende eeuw* (Den Haag 1998) 361-369. Zie over censuur ten aanzien van politieke geschriften in de Republiek ook S. Groenveld, 'The Mecca of authors? States Assemblies and censorship in the seventeenth-century Dutch Republic' in: A.C. Duke en C.A. Tamse (red.), *Too mighty to be free. Censorship and the press in Britain and the Netherlands* (Zutphen 1987) 63-86.

het zinvol om kort in te gaan op het politieke denken van Walens tijdgenoot, naamgenoot en stadgenoot, de Dordtenaar Johan de Witt. De Witt was een republikeins politicus en een republikeins politiek denker, die in belangrijke mate vasthield aan de conventionele legitimatie van het politieke bestuur in Holland. Maar De Witt gebruikte de bestaande republikeinse intellectuele tradities op een in de Nederlanden ietwat onconventionele manier, die illustreert hoe radicaal klassiek en stedelijk het politieke denken van Walen was. Daarom gaat hier kort de aandacht uit naar het politieke denken van De Witt.

Het republicanisme van de ‘ware vrijheid’

Het politieke denken van Johan de Witt, raadpensionaris vanaf 1653, was net als dat van de bestuurders van Dordrecht halverwege de zeventiende eeuw gericht op de soevereiniteit van het gewest Holland. Voor De Witt was noch Dordrecht, noch enige andere stad de republiek waar het politiek om draaide. Dit blijkt vooral uit de inhoud van de *Deductie, ofte declaratie van de Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt*, een politiek-theoretisch traktaat dat De Witt in 1654 schreef ter legitimering van de ‘Acte van Seclusie’. Als onderdeel van de in 1654 gesloten vrede met de Engelse Commonwealth legden de Staten van Holland in deze acte vast dat zij nimmer meer een stadhouder uit het huis van Oranje aan zouden stellen.³³⁵ In de *Deductie* verklaarden De Witt en de Staten van Holland dat het afzweren van het stadhouderschap noodzakelijk was met het oog op het behoud van de republikeinse vrijheid, de ‘ware vrijheid’ van Holland.³³⁶

Het Hollandse republicanisme van De Witt in de *Deductie* vormt een scherp contrast met het stedelijk-republikeinse denken van Walen. Niet alleen duidde De Witt expliciet Holland aan als ‘Republijcque’, bovendien ondermijnde hij impliciet de theoretische fundamenten van het stedelijk republicanisme van auteurs als Walen.³³⁷ De Hollandse steden, die trotse gemeenschappen die gezamenlijk hun vrijheid hadden bevochten tegenover de Spaanse overheersing, waren voor De Witt niet meer dan delen van een grotere eenheid, de

³³⁵ N. Japikse, *Johan de Witt* (Amsterdam 1915) 79-83.

³³⁶ G.O. van de Klashorst, ‘De ware vrijheid, 1650-1672’ in: Haitsma Mulier en Velema (red.), *Vrijheid*, 157-165.

³³⁷ [Johan de Witt], *Deductie, ofte declaratie van de Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt [...] tot justificatie van't verlenen van seeckere acte van seclusie, raeckende 't employ vanden heere prince van Oraigne [...] op den vierden mey 1654, gepasseert [...]* ('s Gravenhage 1654) 47 (Knuttel 7548).

gewestelijke republiek. In navolging van Vranck en Grotius stelde De Witt dat het de Staten van Holland waren die hun gewest bestuurden en de facto de soevereiniteit droegen.³³⁸ Net als de bestuurders van Dordrecht keerde De Witt zich tegen het politieke denken van stedelijk-republikeinse auteurs als Walen, waarin steden soeverein waren. De geschriften van Walen waarin hij een dergelijke visie verkondigde, waren ongetwijfeld bekend bij De Witt. Het is ondenkbaar dat hij Walens werk niet onder ogen had gehad, gezien de positie van Jacob de Witt, Johans vader, als burgemeester van Dordrecht in 1647. Daarnaast was Johan de Witt in 1649 zelf actief geweest als pamflettist namens de lokale regentenoligarchie. Hij was dan ook zeker bekend met Walens denkbeelden over de soevereine stedelijke gemeenschap. De Witt verzette zich tegen het stedelijke republicanisme.

Maar De Witt nam niet alleen afstand van het stedelijke karakter van het republicanisme zoals Walen dat propageerde, daarnaast interpreteerde De Witt enkele republikeinse concepten op onconventionele wijze. Voortbouwend op staatsinterest-theoretici, riep hij in de *Deductie* de republiek Holland uit tot 'Staedt', wiens interest werd gediend door de deugd van zijn bestuurders.³³⁹ Volgens De Witt was de realisatie van republikeinse vrijheid enkel een zaak van het aristocratische bestuur, geen zaak van de gemeenschap of 'res publica'. Deugd van bestuurders was niet het product van deugdzame wetten en instituties, deugdzame bestuurders waakten over de wet. Bestuurlijke deugd kwam uit de bestuurders zelf voort. Het was hun wijsheid, hun 'goedheid', die de republiek naar vrijheid stuurde.³⁴⁰ De Witt mocht dan de vrijheid voor allen propageren als het hoogste goed, in de wijze waarop hij deze vrijheid gerealiseerd zag, week hij toch sterk af van wat Walen en ciceroniaanse republikeinen voor hem hadden verkondigd.

De Witts 'Staedt' was een politieke entiteit van een geheel andere orde dan de 'Gemeente' waarvan Walen had gesproken. Weliswaar vergeleek De Witt zijn staat op klassieke wijze met stadsrepublieken uit de oude en meer recente geschiedenis, zoals het oude Rome; de 'oude Republijcquen van Griekenland'; en postklassieke Italiaanse republieken als Florence, maar De Witt duidde deze klassieke en moderne republieken toch niet aan als steden of als gemeenschappen. Hij deed het voorkomen alsof ook al deze

³³⁸ Ibidem, 14.

³³⁹ J.C. Boogmans, 'De raison d'état-politicus Johan de Witt', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 90 (1975) 379-407.

³⁴⁰ [De Witt], *Deductie*, 66 (Knuttel 7548).

republieken staten waren geweest in de zeventiende-eeuwse zin van het woord.³⁴¹ In feite had De Witts 'Staedt' meer gemeen met een Hobbesiaanse 'civitas' – veelal vertaald als 'staat' – dan met een klassieke gemeenschap. Waar traditionele scholastici hadden gesproken van een gemeenschap of 'communitas', daar had Hobbes in zijn *Elements of law, natural and politic* – in 1650 voor het eerst in druk verschenen – dergelijke terminologie nadrukkelijk vermeden.³⁴² In zijn *Leviathan* van 1651 had Hobbes eenzelfde staatsconcept gehanteerd.³⁴³ Het is niet met zekerheid te zeggen of De Witt bekend was met Hobbes werk.³⁴⁴ Maar hoe dan ook was het concept staatsinterest, 'reason of state' of 'ratio status' – oorspronkelijk van het Toscaanse 'ragione di stato' – vanaf de zestiende eeuw wijdverspreid geraakt, ook in de Nederlanden.³⁴⁵ De Witt was één van de Nederlandse politieke denkers die halverwege de zeventiende eeuw bij deze recent ontstane traditie aanhaakte. In vergelijking met het politieke denken van De Witt was het republicanisme van Walen bijzonder klassiek, ciceroniaans van aard.

³⁴¹ Ibidem, 49-51.

³⁴² Tuck, *Philosophy and government*, 311.

³⁴³ Hobbes, *Leviathan*, 121-129.

³⁴⁴ Ook een studie naar de correspondentie van De Witt biedt hiertoe geen uitkomst. G.W. Kernkamp, *Brieven van Johan de Witt*. Deel I: 1650-1657 (Amsterdam 1906) 1-257.

³⁴⁵ Burke, 'Tacitism, scepticism, and reason of state', 479-480.

Bibliografie

Geschreven bronnen

[Godewijck, Pieter van], *Beschrijvinghe van Dordrecht* (Regionaal archief Dordrecht 150, inv.nr. 1389).

Register houdende stukken betreffende de gildenonlusten in 1647 (1647-1648) (Regionaal archief Dordrecht 3, inv.nr. 1733).

Resolutie betreffende het opsporen van het sedert 1639 verdwenen houten boek (1650) (Regionaal archief Dordrecht 3, inv.nr. 1740).

Gedrukte bronnen

Aitzema, Lieuwe van, *Saken van staet en oorlogh, in, ende omtrent de Vereenigde Nederlanden, beginnende met het jaer 1645, ende eyndigende met het jaer 1656*. Deel III (Den Haag 1669).

Ankersmit, F.R., *Macht door representatie. Exploraties III: politieke filosofie* (Kampen 1997).

Aristoteles, *The politics and The constitution of Athens*. Stephen Everson (red.) (Cambridge 1996; herziene editie van 1988).

Balen, Matthijs, *Beschryvinge der stad Dordrecht, vervatende haar begin, opkomst, toeneming, en verdere stant: [...], met vele voornamen voorrechten, hand-vesten, keuren, en oude-herkomen. als mede een verzameling van eenige geslachtboomen, der adellijke, aal-oude, en aanzienlijke heeren-geslachten, van, en in, Dordrecht, enz. [...]*. Deel I (Dordrecht 1966; oorspronkelijk gepubliceerd in 1677).

Berlin, Isaiah, 'Two concepts of liberty' in: Henry Hardy (red.), *Liberty* (Oxford 2002) 166-217.

Beverwijck, Johan van, *'t Begin van Hollant in Dordrecht, mitsgaders der eerster stede beschrijvinge, regeringe, ende regeerders, als oock de gedenckwaardigste geschiedenissen aldaer gevallen* (Dordrecht 1640).

Bijl, M. van der, 'Zeven Provinciën Reeks. Recensie', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 106 (1995) 106-108.

Bijl, M. van der, *Idee en interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg tussen 1702 en 1715* (Groningen 1981).

Black, Anthony, *Political thought in Europe, 1250-1450* (Cambridge 1992).

Blockmans, Wim P., 'Alternatives to monarchical centralisation: the great tradition of revolt in Flanders and Brabant' in: H.G. Koenigsberger (red.), *Republiken und Republikanismus im Europa der frühen Neuzeit* (München 1988) 145-154.

Blockmans, W., 'Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 11 (1985) 231-247.

Blockmans, W.P., 'La signification constitutionnelle des privilèges de Marie de Bourgogne (1477) in: idem (red.), *1477: le privilège générale et les privilèges régionaux de Marie de Bourgogne pour les Pays-Bas* (Kortrijk-Heule 1985) 495-516.

Blom, Hans W., *Morality and causality in politics. The rise of naturalism in Dutch seventeenth-century political thought* (Ridderkerk 1995).

Boogman, J.C., 'De raison d'état-politicus Johan de Witt', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 90 (1975) 379-407.

Boone, Marc en Maarten Prak, 'Rulers, patricians and burghers. The great and little traditions of urban revolt in the Low Countries' in Karel Davids en Jan Lucassen (red.), *A Miracle mirrored. The Dutch Republic in European perspective* (Cambridge 1995) 99-134.

Boralevi, Lea Campos, 'Classical foundational myths of European republicanism: the Jewish Commonwealth' in: Martin van Gelderen en Quentin Skinner (red.), *Republicanism. A shared European heritage. Volume I: republicanism and constitutionalism in early modern Europe* (Cambridge 2002) 247-261.

Brett, Annabel, 'What is intellectual history now?' in: David Cannadine (red.), *What is history now?* (Basingstoke 2002) 113-131.

Bruin, G. de, 'Het politieke bestel van de Republiek: een anomalie in het vroegmodern Europa?', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 114 (1999) 16-38.

Bruin, G. de, *Geheimhouding en verraad. De geheimhouding van staatszaken ten tijde van de Republiek (1600-1750)* (Den Haag 1991).

Burke, Peter, 'Tacitism, scepticism, and reason of state' in: J.H. Burns (red.), *The Cambridge history of political thought 1450-1700* (Cambridge 1991) 479-498.

Canning, J.P., 'Law, sovereignty and corporation theory, 1300-1450' in: J.H. Burns (red.), *The Cambridge history of medieval political thought c. 350- c. 1450* (Cambridge 1988) 454-376.

Capellen, Alexander van der, *Gedenkschriften van jonkheer Alexander van der Capellen, heere van Aartsbergen, Boedelhoff, en Mervelt. Beginnende met den jaare 1621, en gaande tot 1654, by een gezameld en uitgegeven door Robert Jasper van der Capellen. Deel II: 1635-1654.* Robert Jasper van der Capellen tot den Marsch (red.) (Utrecht 1778).

Cicero, *On the laws and on the commonwealth.* James E.G. Zetzel (red.) (Cambridge 1999).

Cicero, *On duties.* M.T. Griffin en E.M. Atkins (red.) (Cambridge 1991).

Cicero, *Philippics.* Walter C.A. Ker (red.) (Cambridge Ma 1969).

Condren, Conal, *Argument and authority in early modern England. The presupposition of oaths and offices* (Cambridge 2006).

Condren, Conal, 'Historical epistemology and the pragmatics of patriotism in early modern England' in: Robert von Friedeburg (red.), *'Patria' und 'Patriotten' vor dem Patriotismus. Plichten, Rechte, Glauben und die Rekonfigurierung europäischer Gemeinwesen im 17. Jahrhundert* (Wiesbaden 2005) 67-90.

Dalen, J.L. van, 'De oude regeeringsvorm van Dordrecht', *Bijdragen vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*. Reeks 4 3 (1903) 225-290.

Deen, Femke e.a. (red.), *Pamphlets and politics in the Dutch Republic* (Boston/Leiden 2011).

Dekker, Rudolf, *Holland in beroering. Oproeren in de 17de en 18de eeuw* (Baarn 1982).

Deursen, A.Th. van, *Mensen van klein vermogen. Het kopergeld van de Gouden Eeuw* (Amsterdam 1991).

Deursen, A.Th. van, 'Staatsinstellingen in de Noordelijke Nederlanden 1579-1780' in: D.P. Blok e.a. (red.), *Algemene geschiedenis der Nederlanden*. Deel 5: *Nieuwe tijd: sociaal-economische geschiedenis, geografie en demografie 1500-1800, instellingen 1480-1780, politieke- en religiegeschiedenis na 1480* (Haarlem 1980) 350-387.

Deursen, A.Th. van, 'Tussen eenheid en zelfstandigheid. De toepassing van de Unie als fundamentele wet' in: S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenburg (red.), *De Unie van Utrecht. Wording en werking van een verbond en een verbondsacte* (Den Haag 1979) 136-154.

Dorren, Gabrielle, 'De eerzamen. Zeventiende-eeuws burgerschap in Haarlem' in: Remieg Aerts en Henk te Velde (red.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Kampen 1998) 60-79.

Friedeburg, Robert von, 'Urban riots and the perspective of "qualification for office": the peculiarities of urban government and the case of the 1672 disturbances in the Netherlands' in: Jan Hartman e.a. (red.), *Public offices, personal demands. Capability in governance in the seventeenth-century Dutch Republic* (Newcastle 2009) 22-52.

Friedeburg, Robert von, 'Civic humanism and republican citizenship in early modern Germany' in: Martin van Gelderen en Quentin Skinner (red.), *Republicanism. A shared European heritage*. Volume I: *republicanism and constitutionalism in early modern Europe* (Cambridge 2002) 127-144.

Friedrichs, Christopher R., *Urban politics in early modern Europe* (Londen/New York 2000).

Frijhoff, Willem, 'Johan (van) Walen (1604 – na 1651)', <http://www.regionaalarchiefdordrecht.nl/topstuk?id=1704>, geraadpleegd op 4 juli 2014.

Frijhoff, Willem en Marijke Spies, *1650. Bevochten eendracht* (Den Haag 1999).

Fruin, Robert, *Verspreide geschriften. Met aantekeningen, toevoegsels en verbeteringen uit des schrijvers nalatenschap*. Deel I: *historische opstellen* (Den Haag 1900).

Gelderen, Martin van, 'Van vrijheid, soevereiniteit en verzet. Politiek denken in de vroegmoderne tijd' in: Willem Frijhoff en Leo Wessels (red.), *Veelvormige dynamiek. Europa in het ancien régime 1450-1800* (Amsterdam 2006) 179-211.

Gelderen, Martin van, 'Aristotelians, monarchomachs and republicans: sovereignty and 'respublica mixta' in Dutch and German political thought, 1580-1650' in: idem en Quentin Skinner (red.), *Republicanism. A shared European heritage*. Volume I: *republicanism and constitutionalism in early modern Europe* (Cambridge 2002) 195-217.

Gelderens, Martin van, 'Het gemenebest. Staat en republiek in de politieke theorie van het Duitse Rijk en de Noordelijke Nederlanden' in: Henk de Smaele en Jo Tollebeek (red.), *Politieke representatie* (Leuven 2002) 35-50.

Gelderens, Martin van, 'De Nederlandse Opstand (1555-1610): van 'vrijheden' naar 'oude vrijheid' en de 'vrijheid der consciëntien' in: E.O.G. Haitsma Mulier en W.R.E. Velema (red.), *Vrijheid. Een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw* (Amsterdam 1999) 27-52.

Gelderens, Martin van, *The Dutch Revolt* (Cambridge 1993).

Gelderens, Martin van, *The political thought of the Dutch Revolt, 1555-1590* (Cambridge 1992).

Gelderens, Martin van en Wim Blockmans, 'Het klassieke en middeleeuwse erfgoed: politieke vrijheid van de Romeinse Republiek tot de Bourgondische Nederlanden' in: E.O.G. Haitsma Mulier en W.R.E. Velema (red.) *Vrijheid. Een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw* (Amsterdam 1999) 11-25.

Geyl, P., *Pennestrijd over staat en historie. Opstellen over de vaderlandse geschiedenis aangevuld met Geyl's levensverhaal (tot 1945)* (Groningen 1971).

Geyl, Pieter, 'An interpretation of Vrancken's deduction of 1587 on the nature of the States of Holland's power' in: Charles H. Carter (red.), *From the renaissance to the counter-reformation* (Londen 1966; herdruk van New York 1965) 230-246.

Groenveld, S., *Unie, Bestand, Vrede. Drie fundamentele wetten van de Republiek der Verenigde Nederlanden* (Hilversum 2009).

Groenveld, S. *Regeren in de Republiek. Bestuurspraktijken in de 17^e-eeuwse Noordelijke Nederlanden: terugblik en perspectief*. Rede uitgesproken ter gelegenheid van zijn afscheid als bijzonder hoogleraar in de geschiedenis en cultuur van de Republiek der Verenigde Nederlanden, 16^e-18^e eeuw aan de universiteit Leiden vanwege het Leids Universiteits Fonds op vrijdag 19 mei 2006.

Groenveld, S., '“Natie” en “patria” bij zestiende-eeuwse Nederlanders' in: N.C.F. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 55-81.

Groenveld, S., *Evidente factiën in den staet. Sociaal-politieke verhoudingen in de 17^e-eeuwse Republiek der Verenigde Nederlanden* (Hilversum 1990).

Groenveld, S., 'The Mecca of authors? States Assemblies and censorship in the seventeenth-century Dutch Republic' in: A.C. Duke en C.A. Tamse (red.), *Too mighty to be free. Censorship and the press in Britain and the Netherlands* (Zutphen 1987) 63-86.

Groenveld, Simon en Pieter Wagenaar, 'De Republiek der Verenigde Nederlanden: het 'makelaarskarakter' van het Nederlandse openbaar bestuur (1555-1795) in: Pieter Wagenaar e.a. (red.), *Duizend jaar openbaar bestuur in Nederland: van patrimoniaal bestuur naar waarborgstaat* (Bussum 2011) 91-148.

Haitsma Mulier, E.O.G., 'The language of seventeenth-century republicanism in the United Provinces: Dutch or European?' in: Anthony Pagden (red.), *The languages of political theory in early-modern Europe* (Cambridge 1978) 179-195.

Haitsma Mulier, E.O.G., 'Grotius, Hooft and the writing of history in the Dutch Republic' in: A.C. Duke en C.A. Tamse (red.), *Clio's mirror. Historiography in Britain and the Netherlands* (Zutphen 1985) 53-72.

Haitsma Mulier, E.O.G., *The myth of Venice and Dutch republican thought in the seventeenth century* (Assen 1980).

Havers, Emile, 'De Dordtse ruimte: veranderend beeld van de stad en omgeving' in: Willem Frijhoff e.a., *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998) 38-71 en 407.

Heijden, Manon van der, *Geldschietters van de stad. Financiële relaties tussen stad, burgers en overheden 1550-1650* (Amsterdam 2006).

Hell, Maarten, 'Tot beswaernisse haerder consciëntie'. Loyaliteit en dwang in eedverbonden tijdens de Opstand (1568-1588)', *Holland. Historisch tijdschrift* 46 (2014) 50-63 en 90-91.

Herwaarden, Jan van e.a., *Geschiedenis van Dordrecht tot 1572* (Hilversum 1996).

Hobbes, Thomas, *Leviathan, or the matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. Richard Tuck (red.) (Cambridge 2012; herziene druk van 1991; oorspronkelijk gepubliceerd in 1651).

Holenstein, André, *Die Huldigung der Untertanen. Rechtskultur und Herrschaftsordnung (800-1800)* (Stuttgart/New York 1991).

Isenmann, Eberhard, 'Norms and values in the European city, 1300-1800' in: Peter Blickle (red.), *Resistance, representation and community* (Oxford 1997) 185-216.

Japikse, N., 'De Dordtsche regeeringsoligarchie in het midden der 17^e eeuw', *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*. Reeks 6 1 (1924) 6-22.

Japikse, N. *Johan de Witt* (Amsterdam 1915).

Kantorowicz, Ernst H., *The king's two bodies. A study in mediaeval political theology* (Princeton/New Jersey 1957).

Kernkamp, G.W., *Brieven van Johan de Witt. Deel I: 1650-1657* (Amsterdam 1906).

Klashorst, G.O. van de, 'De ware vrijheid, 1650-1672' in E.O.G. Haitsma Mulier en W.R.E. Velema (red.) *Vrijheid. Een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw* (Amsterdam 1999) 157-185.

Klashorst, G.O., 'Metten schijn van monarchie getempert'. De verdediging van het stadhouderschap in de partijliteratuur, 1650-1686' in: H.W. Blom en Ivo W. Wildenberg, *Pieter de la Court in zijn tijd. Aspecten van een veelzijdig publicist (1618-1685)* (Amsterdam/Maarssen 1986) 93-136.

Knevel, Paul, *Het Haagse bureau. 17de-eeuwse ambtenaren tussen staatsbelang en eigenbelang* (Amsterdam 2001).

Knevel, Paul, 'Politiek op straat. Over de vormen van stedelijk politiek protest in de zeventiende eeuw', *Groniek* 137 (1997) 403-416.

Knevel, Paul, *Burgers in het geweer. De schutterijen in Holland, 1550-1700* (Hilversum 1994).

H.G. Koenigsberger, 'Republicanism, monarchism and liberty' in: Robert Oresko (red.), *Royal and republican sovereignty in early modern Europe* (Cambridge 1997) 43-74.

Kooijmans, Luuc, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1997).

Kooijmans, Luuc en Carly Misset, 'Van rebellen tot 'koningen in eigen huis'. Opstand, regentenbewind en politieke cultuur' in: Thimo de Nijs en Eelco Beukers, *Geschiedenis van Holland. Deel II: 1572 tot 1795* (Hilversum 2002) 9-77 en 501-502.

Kossmann, E.H., *Politieke theorie en geschiedenis. Verspreide opstellen en voordrachten* (Amsterdam 1987).

Kossmann, E.H., *Politieke theorie in het zeventiende-eeuwse Nederland* (Amsterdam 1960).

Kuijpers, Erika en Maarten Prak, 'Burger, ingezetene, vreemdeling: burgerschap in Amsterdam in de 17^e en 18^e eeuw' in: Joost Kloek en Karin Tilmans (red.), *Burger. Een geschiedenis van het begrip 'burger' van de middeleeuwen tot de 21ste eeuw* (Amsterdam 2002) 113-132.

Lis, Catharina en Hugo Soly, 'Craft guilds in comparative perspectieve: the Northern and Southern Netherlands, a survey' in: Maarten Prak e.a. (red.), *Craft guilds in the early modern Low Countries: work, power and representation* (Aldershot 2006) 10-14.

Lloyd, Howell A., 'Constitutionalism' in: J.H. Burns (red.), *The Cambridge history of political thought 1450-1700* (Cambridge 1991) 254-297.

Manin, Bernard, *The principles of representative government* (Cambridge 1997).

Mendle, Michael, *Henry Parker and the English Civil War. The political thought of the public's "privado"* (Cambridge 1995).

Molhuysen, P.C. e.a. (red.), *Nieuw Nederlands biografisch woordenboek* (tien delen) (Amsterdam 1974; herdruk van Leiden 1911-1937).

Mout, Nicolette, 'Ideales Muster oder erfundene Eigenart. Republikanische Theorien während des niederländischen Aufstands' in: H.G. Koenigsberger (red.), *Republiken und Republikanismus im Europa der frühen Neuzeit* (München 1988) 169-194.

Nierop, Henk van, 'Popular participation in politics in the Dutch Republic' in: Peter Blickle (red.), *Resistance, representation and community* (Oxford 1997) 272-290.

Nusteling, Hubert, 'De bevolking: van raadsels naar oplossingen' in: Willem Frijhoff e.a., *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998) 72-108 en 408-409.

Oudenhoven, Jacob van, *Jacob van Oudenhovens Out-Hollandt, nu Zuyt-Hollandt. Vervangende een generale beschrijvinge, mitsgaders de privilegien, keuren, hantvesten, costuymen, herkomens, observantien ende gewysdens van voorsz. Landen* (Dordrecht 1654).

Oresko, Robert e.a. (red.), *Royal and republican sovereignty in early modern Europe* (Cambridge 1997).

Palmen, Eric, 'De politieke elite' in: Willem Frijhoff e.a. (red.), *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998) 211-220 en 412-413.

Palonen, Kari, 'Political theorizing as a dimension of political life', *European journal of political theory* 4 (2005) 351-366.

Philogame, Irenum, *Nieuw Rotterdams marckt-schuyt praetjen. Varende van Rotterdam nae Dordrecht, tusschen 7 personen. [...] Waer in te sien en te bespeuren is, wie de principaelste beleyders ende uytvoerders zijn van dese on-eenigheden, die nu in Dordrecht ontstaen zijn: met een naeck vertoogh wat hem in dese on-eenigheydt toe-gedragen heeft* (Dordrecht 1647) (Knuttel 5596).

Pitkin, Hanna Fenichel, *The concept of representation* (Berkeley 1967).

Pocock, J.G.A., 'Concepts and discourses: a difference in culture?' in: Hartmut Lehmann en Melvin Richter (red.), *The meaning of historical terms and concepts. New studies on Begriffsgeschichte* (Washington DC 1996) 47-58.

Pocock, J.G.A., 'Spinoza and Harrington: an exercise in comparison', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 102 (1987) 435-449.

Pocock, J.G.A., 'The concept of a language and the métier d'historien: some considerations on practice' in: Anthony Pagden (red.), *The languages of political theory in early-modern Europe* (Cambridge 1978) 19-38.

Pocock, J.G.A., *Virtue, commerce, and history. Essays on political thought and history, chiefly in the eighteenth century* (Cambridge 1985).

Pocock, J.G.A., *The Machiavellian moment. Florentine political thought and the Atlantic republican tradition* (Princeton 2003; herdruk met nawoord van de auteur van 1975).

Pocock, J.G.A., 'Verbalizing a political act: towards a politics of speech', *Political theory* 1 (1973) 27-45.

Pocock, J.G.A., *Politics, language, and time. Essays on political thought and history* (New York 1971).

Podlech, Art, 'Repräsentation' in: Reinhart Koselleck e.a. (ed.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Deel V (Stuttgart 1984) 509-547.

Pollmann, Judith en Monica Stensland, 'Alba's reputation in the early modern Low Countries' in: Maurits Ebben e.a. (red.), *Alba. General and servant to the crown* (Rotterdam 2013) 308-325 en 439-442.

Pollmann, Judith, 'Eendracht maakt macht. Stedelijke cultuuridealen en politieke werkelijkheid in de Republiek' in: Dennis Bos e.a. (red.), *Harmonie in Holland. Het poldermodel van 1500 tot nu* (Amsterdam 2007) 134-151 en 254-257.

Pollmann, Judith, 'Dienst en wederdienst. Patronage en de kunst van het netwerken in het ancien régime' in: Willem Frijhoff en Leo Wessels (red.), *Veelvormige dynamiek. Europa in het ancien régime 1450-1800* (Amsterdam 2006) 213-236.

Prak, Maarten, 'Corporate politics in the Low Countries. Guilds as institutions, 14th to 18th centuries' in: idem e.a. (red.), *Craft guilds in the early modern Low Countries: work, power and representation* (Aldershot 2006) 74-106.

Prak, Maarten, *Republikeinse veelheid, democratische enkelvoud. Sociale veranderingen in het Revolutietijdvak, 's-Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen 1999).

Prak, Maarten, 'Burgers in beweging. Ideaal en werkelijkheid van de onlusten te Leiden in 1748', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 106 (1991) 365-393.

Price, J.L., *Holland and the Dutch Republic in the seventeenth century: the politics of particularism* (Oxford 1994).

Prodi, *Das Sakrament der Herrschaft. Der politische Eid in der Verfassungsgeschichte des Okzidents* (Berlijn 1997).

Rahe, Paul A., 'Situating Machiavelli' in: James Hankins (red.), *Renaissance civic humanism. Reappraisals and reflections* (Cambridge 2000) 270-308.

Rawls, John, *A theory of justice* (Cambridge Ma 2009; herziene druk van 1971).

Reinders, Michel, *Printed pandemonium. Popular print and politics in the Netherlands, 1650-1672* (Boston/Leiden 2013).

Reinders, Michel, 'The citizens come from all cities with petitions'. Printed petitions and civic propaganda in the seventeenth century' in: Deen e.a. (red.), *Pamphlets and politics*, 97-118.

Richter, Melvin, 'Reconstructing the history of political languages: Pocock, Skinner, and the Geschichtliche Grundbegriffe', *History and theory* 29 (1990) 38-70.

Romein, J.M., *In de hof der historie. Kleine encyclopedie der theoretische geschiedenis* (Amsterdam 1963; herdruk van 1951).

Roorda, D.J., *Partij en factie. De oproeren van 1672 in de steden van Holland en Zeeland, een krachtmeting tussen partijen en facties* (Groningen 1961).

Rowen, H.H., 'The Dutch Republic and the idea of freedom' in: D. Wootton (red.), *Republicanism, liberty, and commercial society, 1649-1776* (Stanford 1994) 310-340 en 465-473.

Rowen, Herbert H., *The princes of Orange. The stadholders in the Dutch Republic* (Cambridge 1988).

Rowen, Herbert H., *John de Witt. Grand pensionary of Holland 1625-1672* (Princeton 1978).

Salomons, A.F., 'De rol van de Amsterdamse burgerbeweging in de wetsverzet van 1672', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 106 (1991) 198-219.

Sawyer, Andrew, 'The 'tyranny of Alva'. The creation and development of a Dutch patriotic image', *De zeventiende eeuw* 19 (2003) 181-211.

Schilling, Heinz, *Religion, political culture and the emergence of early modern society. Essays in German and Dutch History* (Keulen/Leiden/New York 1992).

Schotel, G.D.J., 'Het oproer te Dordrecht, in 1647 en 1648', *Dordrecht* (1858) 61-70.

Schotel, G.D.J., *De Illustre School te Dordrecht. Eene bijdrage tot de geschiedenis van het schoolwezen in ons vaderland* (Utrecht 1857).

Schotel, Peter, 'Strijd om de macht' in: Willem Frijhoff e.a. (red.), *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998) 15-37 en 406.

Scott, Jonathan, *Commonwealth principles. Republican writing of the English revolution* (Cambridge 2004).

Secretan, Catherine, 'Simon Stevin's Vita politica. Het burgherlick leven (1590). A practical guide for civic life in the Netherlands at the end of the sixteenth century', *De zeventiende eeuw* 28 (2012) 2-21.

Skinner, Quentin, *Hobbes and republican liberty* (Cambridge 2008).

Skinner, Quentin, 'A third concept of liberty', *Proceedings of the British Academy* 117 (2002) 237-268.

Skinner, 'Introduction' in: Martin van Gelderen en Quentin Skinner (red.), *Republicanism. A shared European heritage*. Volume I: *republicanism and constitutionalism in early modern Europe* (Cambridge 2002) 1-6.

Skinner, Quentin, *Visions of politics* (twee delen). Volume I: *regarding method*. Volume II: *renaissance virtues* (Cambridge 2002).

Skinner, Quentin, *Liberty before liberalism* (Cambridge 2012; herdruk van 1998).

Skinner, Quentin, 'The republican ideal of political liberty' in: Gisela Bock e.a. (red.), *Machiavelli and republicanism* (Cambridge 1990) 293-309.

Skinner, Quentin, *Machiavelli* (Oxford 1981).

Skinner, Quentin, *The foundations of modern political thought* (twee delen). Volume I: *the renaissance*. Volume II: *the age of reformation* (Cambridge 1978).

Soer, I.J., *Mr. Johan Walen en de democratische woelingen te Dordrecht van 1647-1651* (Onuitgegeven scriptie 1950).

Spaans, Joke, 'Public opinion or ritual celebration of concord? Politics, religion and society in the competition between chambers of rhetoric at Vlaardingen, 1616' in: Judith Pollmann en Andrew Spicer (red.), *Public opinion and changing identities in the early modern Netherlands* (Leiden 2007) 189-209.

Spurr, J., 'A profane history of early modern oaths', *Transactions of the Royal Historical Society* 11 (2001) 37-63.

Stern, Jill, 'The rhetoric of popular Orangism, 1650-72', *Historical research* 77 (2004) 202-224.

Temple, William, *Observations upon the United Provinces of the Netherlands*. George Clark (red.) (Oxford 1972; oorspronkelijk gepubliceerd in 1673).

Tilmans, Karin, 'Republikeins burgerschap en het civic humanism in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden (1477-1566)' in: Joost Kloek en Karin Tilmans (red.), *Burger. Een geschiedenis van het begrip 'burger' van de middeleeuwen tot de 21ste eeuw* (Amsterdam 2002) 79-97.

Tuck, Richard, *The rights of war and peace. Political thought and the international order from Grotius to Kant* (Oxford 1999).

Tuck, Richard, *Philosophy and government 1572-1651* (Cambridge 1993).

Veldhuijzen, G., *Nieuwe heeren nieuwe kussens. Het regentenpatriciaat van Dordrecht 1672-1685* (Dordrecht 1988).

Velema, W.R.E., 'Het Nederlandse vrijheidsbegrip. Ter inleiding' in: E.O.G. Haitsma Mulier en W.R.E. Velema (red.) *Vrijheid. Een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw* (Amsterdam 1999) 1-10.

Viroli, Maurizio, *From politics to reason of state. The acquisition and transformation of the language of politics 1250-1600* (Cambridge 1992).

Vroomen, Ingmar, *Taal van de Republiek. Het gebruik van vaderlandretoriek in Nederlandse pamfletten, 1618-1672* (Proefschrift Rotterdam 2012).

[Walen, Johan], 't *Magasyn van meyneedige ontucht, ende bastard Spaensche moedt-wil. Treffende den vromen magistraten, dekens, gildens ende alle goede ingesetenen der stad Dordrecht* (Dordrecht 1647) (Knuttel 5592; 5592a; en 5593).

Walen, Johan, *Op-rechte vertooningh, aende ed. gr. mo. heeren Staten van Hollandt ende West Vrieslandt, inde saecke van mr. Iohan van Walen [...] nopende de manifeste nulle, ende inique vonnissen, by mr. Abraham van Beveren oudt-borgermeester, ende mr. Mathijs Berck pensionaris en secretaris aldaer [...]* (Knuttel 5232).

Walen, Johan, *Over vreemde en noyt gehoorde proceduren, gehouden tegenmr. Iohan Walen, [...]. Gedemonstreert [...] met verscheyden rechtmatige aenmerkingen, aende ed. Hove van Hollandt* (1645) (Knuttel 5231).

Walen, Johan, *Requeste en appostille, aenden ed. Hove van Hollant* (1645).

Walen, Johan, *Wit, of oprechte vertooning, rakende de regiering en wetten der stad Dordrecht. By mr. Iohan Walen, I.V.L. en Out-Raet aldaer, geoffert aen 't lichaem vande regieringe* (Dordrecht) (Knuttel 5233).

Wall, Pieter Hendrik van de, *Handvesten, privilegien, vrijheden, voorregten, octrooijen en costumen; mitsgaders sententien, verbonden, overéénkomsten, en andere voorname handelingen der stad Dordrecht [...]. Deel III: bevattende de brieven, sedert de afzweering der graaflijke regeering, en eindigende met den jaare 1781 ingeslooten: daarachter is gevoegd het octrooi wegens de magistraatsbestelling, verleend in 't jaar 1790* (Dordrecht 1790).

Wall, Pieter Hendrik van de, *Verhandeling over de handvesten en voorrechtsbrieven der stad Dordrecht, mitsgaders proeve van geschied- en oudheidkundige aanmerkingen over de oudste derzelve, om te strekken tot een voorloper eener algemeene uitgave der handvesten en andere graaflyke chartres tot de gemelde stad, betrekking hebbende; volgens eene bygevoegde lyst der daar toe voorhanden zynde stukken* (Dordrecht 1768).

Wagenaar, Peter e.a., 'Corruptie in de Nederlanden, 1400-1800', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 2 (2005) 3-21.

Weekhout, Ingrid, *Boekencensuur in de Noordelijke Nederlanden. De vrijheid van drukpers in de zeventiende eeuw* (Den Haag 1998).

Wille, J., 'Het Houten boek. Democratische woelingen in Dordrecht 1647-1651', *Stemmen des tijds* 1 (1912) 1154-1179 en 1263-1284.

[Witt, Johan de], *Deductie, ofte declaratie van de Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt [...] tot justificatie van't verlenen van seeckere acte van seclusie, raeckende 't employ vanden heere prince van Oraigne [...] op den vierden mey 1654, gepasseert [...]* (Den Haag 1654) (Knuttel 7548).

Woltjer, J.J., 'Dutch privileges, real and imaginary' in J.S. Bromley en E.H. Kossmann (red.), *Some political mythologies. Papers delivered to the fifth Anglo-Dutch historical conference* (Den Haag 1975) 19-35.

Biblia, dat is: de gantsche h. schrifture, vervattende alle de canonijcke boecken des Ouden en Nieuwen Testaments. [...] Door last der hoogh-mog: heeren Staten Generael vande Vereenighde Nederlanden, [...] (Leiden 1637).

Continuatie van seecker discours by D. Borstius, Hugo Bastiaensz vander Meer, ende Ian Goetbericht, alle woonende tot Dordrecht, [...]; raeckende de beroerte binnen de voorsz stede onder de gemeente ontstaen, ende de ware gelegentheyt van die saecken die tot oorsaeck vande selve beroerten worden opgenomen (Leiden 1651) (Knuttel 7058).

Discours tusschen D. Borstius, Hugo Bastiaensen vander Meer, ende Jan Goedtbericht. Ghehouden tot Dordrecht, [...], raeckende de beroerte binnen de voorsz stede, onder de gemeente ontstaen, ende de ware gelegentheyt van die saecken, dewelcke tot oorsaecke van de selve beroerte worden opghenomen (Leiden 1651) (Knuttel 7058).

Placcaten ende ordonnantien, rakende de beroerten die laetst ontstaen zijn tot Dordrecht (Utrecht 1651) (Knuttel 7060).

Politicq onderwijs. Inhoudende diversche ende seer ghewichtige argumenten ende bewijs-redenen, ghefondeert soo wel in Godes woort, als geschreuen keyserlijcke rechten, en autoriteyten der heydensche schrijueren, daer by crachtelijck bewesen wordt, dat niet sonder oorsaecke ende treccfelijcke motyuen, sijne excellencie, ende de generaele staten van de ghe-vnieerde Nederlanden, versuecken datmen met nieuwen eede, der coninck van Spaignien ende sijne adherenten soude versaecken, [...] (Mechelen 1582) (Knuttel 581).

Sententie byden Hove van Hollant [...] op ende jegens mr. Johan Walen, ghewesen advocaet voor camere judicieel der stadt Dordrecht, ende uytgeseyde der selver stede ende jurisdictie van dien, ghedaechde in persoon, by edicte, latitant, ende defaillant (Den Haag 1648) (Knuttel 5797).

Vindicae, contra tyrannos. Or, concerning the legitimate power of a prince over the people, and of the people over a prince. George Garnett (red.) (Cambridge 1994; oorspronkelijk gepubliceerd in 1579).